

O`ZBEKSTAN RESPUBLIKASI XALIQ BILIMLENDIRIW WA`ZIRLIGI

A`JINIYaZ ATINDAG`I NO`KIS MA`MLEKETLIK PEDAGOGIKALIQ
INSTITUTI

Qol jazba huqiqinda

Yakupova Mavluda Abdikadirovna

Qa`nigelik: 5A110902 «Psixologiya»

**Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan
u`yreniw.**

Magistr akademiyaliq da`rejesin aliw ushin jazilg`an

DISSERTATsIYa

Ilimiy basshi: psixologiya ilimlerinin`

kandidati _____ Z. Sherimbetova

NO`KIS-2013

**Tema: Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan
u`yreniw.**

MAZMUNI

Kirisiw.....3
I-Bap. Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw din` teoriyalıq tiykarları.....	12
1.1. Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsı haqqında ilimiy teoriyalar.....	12
1.2. Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw di sho`lkemlestiriw.....	22
1.3. Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsın n` individual psixologiyaliq o`zgeshelikleri.....	37
Bap	boyınsha
juwmaqlar.....	47
II-Bap. Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw din` a`meliy a`hmiyeti	50
2.1. Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw metodologiyası ha`m metodikası	50
2.2. Ka`sip-o`ner kollej talabaların n` shaxs o`zgesheliklerin qa`liplestiriw din` psixologiyaliq faktorları.....	71
2.3. Ka`sip-o`ner kollej talabaları shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw de qollanilatug`ın usıllar.....	73
2.4. Ka`sip-o`ner kollej talabaları shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw de qollanilatug`ın usıllar ha`m olardı n` na`tiyjeliligi.....	83
Bap	boyınsha
juwmaqlar.....	86
JUWMAQLAW.....	...88
PAYDALANILG`AN A`DEBİYATLAR.....	91

QOSIMShALAR.....96

Kirisiw

Pa`n a`meliyatqa- degen printsip bu`gingi ku`nde ha`r qashang`ıdan da aktual ma`selege aylandı. Sebebi jaslardı g`a`rezsiz ma`mleketimizdin` ruwxıy tiykarların teren` tu`sinip alıwg`a u`yretiw ha`m olardı ag`artıwshılıqqa tayarlaw protsessi qatar izertlew wazıypaların a`melge asırıwdı wazıypa etip qoyadı.

Bizge belgili ilim-pa`n rawajlanıwının` uzaq da`wiri sonın` menen xarakterlenedi, alımlar ha`m izertlewshiler ko`birek teoriyalıq ma`selelerdi sheshiw, ulıwmalıq nızam ha`m qag`ıydalardı analizlew, tu`sindiriw arqalı ja`miyet ha`m adamzat rawajlanıw sebeplerin jaratıp beriwge urınıwlar ko`p ushırasadı. Bul jag`day pedagogika ha`m psixologiya pa`nlerine de tiyisli bolıp, a`sirese, waqıya ha`m ha`diyselerdin` psixologiyalıq ta`biyatın u`yreniwshi psixologiya bunnan jıraқта emes. Biraq biz ushın bu`gin sottsiallıq rawajlanıwdı tezletiwshi, onın` da`wir ruwxına da ohang ta`rizde keshiwin ta`miyinlep beriwshi engiziw o`zgeshe jumıslar ha`m ilimiy izleniwler za`ru`r.

Ma`mleketimizde ju`z berip atırg`an tu`p sotsial ha`m siyasiy reformalar mine usılardı talap etpekte.

Elimizde ruwxıy tarawlardag`ı reformalar ha`m a`melge asırılğ`an ha`m asırılıp atırg`an jumıslardın` a`hmiyeti sonda, olar jaslarda o`z xalqının` ma`deniyatı, Watanının` o`tmishi ha`m bu`gini, milliy qa`driyatlarına durıs mu`na`sebetlerdin` qa`liplesiwine tiykar boladı ha`m bul zıyalı, bilimli insanlar ushın en` za`ru`r pazıyletlerdin` biri sanaladı. Kerisinshe bolsa, du`n`ya sırların teren`irek bilgen, qızıg`ıwshılıqları shen`berinde shın kewilden izleniwler alıp barıwg`a tayar shaxs, eger ol bul bilimlerdi da`slep o`z xalqı, milleti, jaqınları ma`npa`a`tine bag`darlay almasa ha`m onı ja`miyet rawajlanıwına

baylanısın ko`z aldına keltire almasa, ruwxıy jaqtan to`men, izleniwleri na`tiyjesiz, egoist shaxs esaplanadı.

İnsan tariyxı qa`nshellı qa`dingi bolmasın, insanıyılıq mu`na`sebetler, shaxslar ara sottsial mu`na`sebetler ma`selesi de sonshellı da`rejede aktual ma`sele esaplanadı. İnsan oylawı ha`m onın` aqıl qa`biletine ta`n bolğ`an za`ru`r

o'zgesheliklerden biri onin' rawajlanıwı, en' da'slep, insanıyılıq ja'miyetindegi o'zara mu'na'sebetlerdin' qay da'rejede quramalılıg'ı ha'm de insanıyılıg'ına baylanıslı. Sonın' ushın da ha'r bir shaxs ha'm ja'miyet ushın demokratiyalıq, insanıy mu'na'sebetler kriteriyası za'ru'r ha'm a'xmiyetli. Solay eken, demokratiyalıq mu'na'sebetler sotsial mu'na'sebetlerdin' a'hmiyetli bir forması sıpatında ha'r bir rawajlanıp atırg'an insannın' ruwxıy, erkli, intellektual, huqıqıy ha'm de ag'artıwshılıq negizlerin quraydı.

«Bu'gingi ku'nde bızın' islep atırg'an barlıq islerimiz perzentlerimizdin' baxıt ha'm saadatı, olardıń keleshegi ushın a'melge asırılmaqta. Biraq baxıt ha'm saadat tek g'ana baylıq, mal-mu'lik penen belgilenbeydi. A`depli bilimdan ha'm aqıllı, miynet su`ygish, iymanlı perzent tek g'ana ata-ananın', ba'lki pu'tkil ja'miyettin' en' u'lken baylıg'ı esaplanadı»- degen edi Prezidentimiz o`zinin' «Yuksak ma`naviyat- engilmas kuch» shıg`armasında.

«Kadrlar tayarlawdın' Milliy da'stu'ri»inde belgilep berilgenindey, ha'r ta'repleme rawajlang'an barkamal a`wladtı ta`rbiyalawda mekteplerde berilip atırg'an ta`lim - ta`rbiyanın' roli sheksiz. Sonın' menen birge keleshegimiz bolg'an jas a`wlad ta`rbiyası ha'm ta`liminde psixologlarımızdın' aktiv qatnasının' ta`n alınıp atırg'anlıg'ı ta`lim sistemasındag'ı u'lken jetiskenliklerimizden biri esaplanadı.

Soday-aq ol o`zinin' «Yuksak ma`naviyat-engilmas kuch» miynetinde: «Biz milliy ruwxıyatımızdı ha'r ta'repleme rawajlandırıw ma`selesin o`z aldımızg'a maqset etip qoyar ekenbiz, bu'gingi ku'nde ruwxıyatımızdı qa`liplestiretug`ın ha'm og`an ta`sirin tiygizetug`ın barlıq faktor ha'm kriteriyalardı teren' analiz etip, olardıń bunda qanday orın tutıwın jaqsı an`lap alıwımız maqsetke muwapıq boladı.

A`lbette ha'r qaysı xalıq yaki millettin' ruwxıyatın onın' tariyxı, milliy qadriyatlarınan ajıratqan halda ko`z aldımızg'a keltirip bolmaydı. Bunda, ta`biyiy, ruwxıy miyras, milliy baylıqlar, eski tariyxıy estelikler en' tiykarg'ı faktorlardan biri retinde xızmet etedi». Xalqımız siyasiy g'a`rezsizlik ha'm azatlıqtı qolg'a

kirgizgennen keyin o`z ta`g`dirinin` haqiqiy iyesi, o`z tariyxinin` do`retiwshisi o`zine ta`n milliy ma`deniyatının` iyesine aylandı.¹

G`a`rezsiz O`zbekstan xalıqlarının` bay ma`deniyatın, biybaha milliy filosofiyalıq ha`m ruwxıy miyrası, tariyxımızdın` tikleniwi ushin za`ru`r bolg`an barlıq imkaniyatların jaratıp bermekte. Xalqımızdın` milliy sanası, milliy maqtanışı, ruwxıy du`n`yası ku`nnen-ku`nge bayıp barmaqta. Bul bolsa g`a`rezsiz ma`mleketimizdın` ruwxıy tiykarın ja`nede bekkemlewge imkaniyat jaratıp bermekte.

Biraq bunnan ruwxıylıq tarawında hesh qanday kemshilik joq degen juwmaq shıg`arıwg`a bolmaydı. Bu`gingi ku`nde erkin puqara ruwxıyatın, azat shaxstı qa`liplestiriw ma`selesi aldımızda turg`an en` aktual ma`selelerden biri. “Basqasha etip aytqanda,- deydi Prezidentimiz-o`z ku`shi ha`m imkaniyatlarına su`yenetug`ın, a`tirapta ju`z berip atırg`an waqıya ha`m ha`diyselerge erkin mu`na`sibet penen jantasatug`ın, shaxsıy ma`npa`a`tlerin ma`mleket ha`m xalıq ma`npa`a`tleri menen uyg`ın ko`retug`ın erkin ta`repten barkamal insanlardı ta`rbiyalawımız kerek.

Xalqımızdın` ruwxıyatı ha`m ag`artıwshılıq tariyxına bir na`zer taslar ekenbiz, qa`dimgi Shıg`ıs ma`mleketlerinde ma`mleketshilik da`stu`rleri da`slep insan haq-huqıqları, erki,oylawı rawajlanıwına mu`na`sip o`zara mu`na`sebetler, bir so`z benen aytqanda, insanparvarlıq printsipleri tiykarına qurıl`anlıg`ın ko`riwimiz mu`mkin. Bolmasa tariyx ullı babalarımız bolg`an Amir Temur, Xusayn Bayqara, Mırza Ulıg`bek, Babur, Xumayun menen Akbarshaxlardı, Beruniy ha`m Nawayılardı, A`jiniyaz ha`m Berdaxlardı bilmegen, olardı`n` ullı zeyni, talantı, ja`miyet ha`m pa`n, ma`deniyattın` rawajlanıwına qosqan u`leslerinen xabarsız bolg`an bolar edik. Demek demokratiyalıq protsessler ha`m gumanistlik mu`na`sebetlerdi g`ana xalıq rawajalanıwının` en` joqarı da`rejesine jetkeredi. Biraq insanlar ortasındag`ı mu`na`sebetler Shıg`ıstıg`ı o`zine ta`n ha`r bir millet psixologiyasına ta`n halda qa`liplesten.

¹ I.A.Karimov. «Yuksak ma`naviyat engilmas kuch» Toshkent»Ma`naviyat». 2008. – B. 30.

G`a`rezsizligimiz sebepli o`zining Erkin rawajlanıw jolınan baratırǵan respublikamız jasların jan`asha sotsial mu`na`sebetlerge tayarlaw, da`wir ruwxında ta`rbiyalaw, bu`gingi ku`nnin`en` aktual ha`m baslı wazıypalardıń biri.

Psixologiyalıq mu`na`sebetlerdin` psixologiyalıq ta`biyatın analiz qılar ekenbiz, onın` shaxsıy kamalatı ha`m jetiskenliklerine ta`siri ma`selesine ayrıqsha toqtalıp o`tiw kerek, sebebi ja`miyette shaxslar ara mu`na`sebetlerde shaxsta, o`zin o`zi an`law, o`zin-o`zi kamal taptırıw protsessleri tezlesedi, insanıy mu`na`sebetler, insan haq-huqıqların hu`rmet etiwge tiykarlang`an mu`na`sebetler shaxstı o`zi haqqındaǵı bilimlerdi, o`z imkaniyatların ha`m ata-babasın anıǵıraq ha`m de durıs ko`z aldına keltiriwge imkan jaratadı.

O`zbekstan Respublikası ko`p a`sirlik a`rmanları g`a`rezsizlikke eriskennen keyin, huqıqıy puqaralıq ja`miyet qurıw jolında anıq qa`dem taslamaqta. Turmısımızdın` barlıq tarawlarında, siyosat, ekonomika, ruwxıyılıq ha`m ag`artıwshılıq, bilimlendiriw tarawlarında teren` reformalar a`melge asırılmaqta.

Prezidentimiz İ. Karimovtıń shıǵıp so`ylewlerinde, shıǵarmalarında ulıwma bilim beriw mekteplerinin` sayız ta`repleri haqqında aytıp o`tken.

9-klasstı pitkerip atırǵan oqıwshılardıń keyingi jolı haqqında toqtalıp, ko`pshilik jaslarımız o`z qa`bileti, ha`wesi, umtılıwına say, turmısta o`zine mu`na`sip ornın taba almay atırǵanlıǵı haqqında aytıp o`tedi.

O`zbekstan Respublikası Oliy Majlisinin` XI-sessiyasında puqaralarg`a ta`lim-ta`rbiya beriw, ka`sip-o`ner u`yretiwdin` huqıqıy tiykarların belgileytug`ın ha`m de insannın` bilim alıwdan ibarat konstitutsiyalıq ta`miyinlewge qaratılǵan «Ta`lim haqqında»ǵı nızam ha`mde ta`lim tarawın tu`pten reformalastırıw onı o`tmishte qalg`an ko`z-karaslarınan tolıq azat etiw, rawajlang`an ma`mleketler da`rejesinde, insan ma`npa`a`ti ha`m aqılıy talaplarg`a juwap beriwshi joqarı da`rejeli kadrlar tayarlaw milliy da`stu`ri qabıl etildi.

Bul qabıl etilgen ju`da` za`ru`r nızam ha`m da`stu`r ha`zirgi waqıtta o`z na`tiyjesin bermekte. Ma`selen oqıwshılardı ka`sip-o`ner kollejerine bolǵan mu`na`sebetin alıp qaraytug`ın bolsaq, da`slep ka`sip o`ner-texnika bilim jurtı

degende, oqıwshılar, ba`lki oqıtıwshılarda da unamsız sezimler payda bolatug`ın edi.

Ka`sip-o`ner bilim jurtları o`zlestirmey qalg`an oqıwshılar ushın ma`kanday, oqıwshılar ushın qorqıtıw quralı retinde xızmet etken.

Ha`zir bolsa, mu`na`sebet ulıwma basqasha. Zamanago`y jaylar, shet ma`mleketlerinin` bilim jurtları sıyaqlı zamanago`y u`skeneler, jan`a son`g`ı tiptegi komp`yuter texnikaları ha`m mul`timediyalar menen ta`miyinlengen ka`sip-o`ner kollejeri ku`nnen-ku`nge ko`beyip barmaqta ha`m abıroyı da artıp barmaqta.

Ka`sip-o`ner kollejerinin` tiykarg`ı wazıypası, kadrlar tayarlaw milliy da`stu`rinde belgilenip o`tilgenindey ba`sekiles, ruwxıy jaqtan jetik insan, jetik kadrlar tayarlawdan ibarat.

Ka`sipke meyilligi joqarı, uqıplılıg`ı ha`m qızıg`ıwshılıg`ı bar talabalardı tan`law ha`m qabıl etiw ha`zirgi ku`nnin` aktual ma`selelerinin` biri esaplanadı.

G`a`rezsizlikke eriskenimizden keyingi qısqa mu`ddet ishinde Prezidentimiz İ.Karimov barlıq itibardı xalıq bilimlendiriw sistemasına qaratıp atırg`anlıg`ı tosınnan emes a`lbette. Sebebi, keleshegi ullı O`zbekstandı tek g`ana ha`zirgi ku`nde mektep partasında, joqarı oqıw orınlarında ta`lim alıp atırg`an oqıwshılar, talabalar quraydı. Sol sebepten ta`lim-ta`rbiya protsessin maqsetke muwapıq a`melge asıratug`ın mekteplerdin` roli artıp barmaqta. Respublikamızda ta`lim-ta`rbiya protsessine, a`sirese onın` ruwxıy faktorlarına itibar artıp barmaqta. Respublikamızda ta`lim-ta`rbiya protsessine, a`sirese onın` ruwxıy faktorlarına itibar artıp barmaqta. Bunda ulıwma orta ta`lim, u`zliksiz ta`lim sistemasında tiykarg`ı buwın bolıp, ta`lim alıwshılar ilimiy, bilim, miynet, baslawısh ka`sip-o`ner kollejerinin` isbilermenlik tiykarların, sonday-aq, o`z do`retiwshilik uqıpların ha`m ruwxıy pazıyletlerin rawajlandırıwdı aytadı.

G`a`rezsizlikke eriskennen son` psixologiya pa`nine ha`m a`meliy psixologlar tayarlaw ma`selelerine itibar berile basladı.

XXI-a`sirdi alımlar ruwxıyat a`siri dep bahalamaqta. Haqıyqatında da insan payda bolg`an menen elege shekem tolıq da`rejede o`zin tu`sinip jetkeni joq. Sonın` ushın biz o`z ilimiy jumısımızda tiykarg`ı itibardı jan`adan

sho`lkemlestirilip atirg`an, ha`zirgi waqıtta xızmet ko`rsetip atirg`an kollejerdegi talabalar shaxsın psixologiyalıq u`yreniw mashqalalarına qarattıq.

Bul magistrlik jumısım joqarıda keltirilgen ma`selelerdi ilimiy jaqtan sheshiwge qaratılğ`an.

Kollej talabalar shaxsın u`yreniw da`slep olardı mektepte oqıp atirg`anınan baslap u`yreniw maqsetke muwapıq. Bunda 9-klass oqıwshıların ka`sip bag`darı boyınsha yag`nıy ka`sipke mu`na`sebetin, ka`sip tan`law motivin ha`m ka`sipke bolg`an sheberligin u`yreniw ju`da` a`hmiyetke iye.

Talabalardı ka`sip-o`ner kollejerine ayrıqsha jag`daylarda ka`sipke qızıqpag`an halda kimlerdin` dur ma`sla`ha`ti menen kirip qalıwının` aldın alıw mu`mkin.

Eger bug`an a`mel qılmasaq talabalardı ka`sip-o`ner kollejerinde bilimlerin ha`m ka`siplik sheberliklerin iyelewi ju`da` qıyın boladı.

Mektepte oqıwshılardı ka`sip-o`nerge bag`darlawdı ka`sip-o`ner psixologı ta`repinen ha`m mektep psixologı ta`repinen u`zliksiz u`yrenip olardıń ishinen ka`sip-o`ner kollejinde bar bolg`an ka`sipler bag`darına qızıwshılıg`ı bolg`an oqıwshılardı ja`mlep olarg`a ma`sla`ha`tler beriw maqsetke muwapıq boladı.

Bizge belgili, ilim-pa`n rawajlanıwının` uzaq da`wiri sonın` menen xarakterlenedi, alımlar ha`m izertlewshiler ko`birek teoriyalıq ma`seleni sheshiw, ulıwma nızam qag`ıydalarda analiz qılıw, tu`sindiriw arqalı ja`miyet ha`m adamzat rawajlanıw sebeplerin jarıtıp beriwge urındı. Bul jag`day pedagogika ha`m psixologiya pa`nlerine de tiyisli bolıp, a`sirese, waqıya ha`m ha`diyselerdin` psixologiyalıq ta`biyatın u`yreniwde psixologiya shaxstı u`yrenedi. Biraq bu`gin biz ushın sottsial rawajlanıw ha`m insan oylawın rawajlanıwın jedellestiriwshi, jumıslar ha`m ilimiy izertlewer za`ru`r. Ma`mleketimizde ju`z berip atirg`an tu`pkilikli reformalar, mine usıladı talap etpekte. Bunda itibarg`a ılayıq aktual mashqalalardan biri jaslarda jan`asha du`n`ya qarastı qa`liplestiriw, olardı jan`a demokratiyalıq mu`na`sebetlerge ruwxıy jaqtan tayarlaw esaplanadı. Bul wazıypalardı orınlawda psixologıyanın` ornı ha`m rolin anıqlaw, ilmiy izertlew jumısların alıp barıwdan ibarat. Joqarıdag`ı pikirlerden kelip shıqqan halda ka`sip-

o`ner kolleji talabalarinin` psixologiyasi, shaxs o`zgeshelikleri, ka`sipke bag`darin oqiw ha`m miynetke mu`na`sebetlerin ilimiy tiykarlang`an usillar menen, u`yreniw ha`m usinilar beriw, baqlaw jumislarin alip bariw ha`zirgi ku`nnin` aktual mashqalalarinan biri esaplanadi.

Xalq bilimlendiriw sistemasında littsey ha`m ka`sip-o`ner kollej psixologlari, diagnostika oraylari jetkilikli da`rejede izertlew mazmunı talap da`rejesinde jarıtıp berilmegen.

Bul izertlew jumisi mine usı kemshiliklerdi toliqtırwg`a qaratılg`an.

İzertlew jumisinin` ob`ekti: No`kis sottsial ha`m turmis xızmet ko`rsetiw kolleji talabalarinan 40 respondent qatnasti.

İzertlew jumisinin` predmeti: Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdi sho`lkemlestiriw.

İzertlew jumisinin` maqseti- ka`sip-o`ner kolleji talabaları shaxsin psixologiyalıq jaqtan u`yreniw usilların anıqlaw.

Usı maqsetten kelip shıqqan halda, to`mendegi **wazıypalardı** qoydıq.

- Temag`a baylanıslı shet-el alimlarinin` pikirlerin u`yreniw;
- Kollej talabalar shaxsin psixologiyalıq jaqtan u`yreniw usilların anıqlaw.
- Kollej talabalar shaxsin psixologiyalıq jaqtan u`yreniwde usinilar islep shıg`ıw.
- İzertlew na`tiyjelerin mug`dar sıpat jag`ınan analiz qılıw.
- Psixologiyalıq-pedagogikalıq juwmaq ha`m usinilar islep shıg`ıw.

İzertlew jumisinin` gipotezasi: Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsi bizlerge belgili o`spirimlik da`wirindegi jaslar esaplanadi. Sonlıqtan bul da`wirdin` o`zine ta`n ta`kirarlanbas, aytarlıqtay psixologiyalıq o`zgeshelikleri boladı, ayrımlar bul jag`daylardı tu`sine bermeydi. Sonın` ushin ayırım oqıtıwshılarımız, ata-analarımız bul da`wirde oqıwshı menen qalay islesiwdi onshelli tu`sine bermeydi. Sonlıqtan kollejlerde ha`r bir oqıwshının` psixologiyasın u`yreniw bu`gingi ku`nnin` aktual ma`selelerinen esaplanadi. Ata-analar menen jiyi-jiyi sa`wbetlesiwler, oqıtıwshılar ushin, oqıwshılar menen islesiwdin` psixologiyalıq usilların islep shıg`ılıp, a`meliyatqa engizilse maqsetke muwapıq boladı.

İzertlew jumısının` metodologiyalıq tiykarı:

“Ta`lim haqqında”g`ı Nızam ha`m “Kadrlar tayarlawdın` milliy da`stu`ri”, Prezidentimizdin` «Yuksak ma`naviyat-engilmas kuch» shıg`armalarındag`ı tiykarg`ı tu`sinikleri ha`m ullı oyshıllarımızdın` insan shaxsın u`yreniw ha`m sog`an muwapıq ta`lim-ta`rbiya protsessin sho`lkemletiriw ideyaların izertlew jumısının` metodologiyalıq tiykarın quraydı.

İzertlew jumısının` metodları:

1. Anketa (shaxs o`zgesheliklerin u`yreniw anketası);
2. Sa`wbet;
3. Standartlastırılğ`an sorawlar;
4. Baqlaw;
5. Test. Proektiv metod.

İzertlew jumısının` ilimiy a`hmiyeti:

İzertlew na`tiyjelerinen aling`an mag`lıwmatlardı kollejlerde a`meliyatta qollanıw imkaniyatın jaratıwdan ibarat.

İlimiy jumıstın` a`meliy a`hmiyeti:

1. Ka`sip-o`ner kolleji psixologları, topar basshıların talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniw usılları menen qurallandıırıwg`a u`lken u`lesin qosadı.
2. Usı psixologiyalıq u`yreniw usılları ja`rdeminde alıp barılğ`an izertlew na`tiyjelerin esapqa alg`an halda kollej ta`lim-ta`rbiya jumısları protsessin qa`liplestiriwde ja`rdem beredi.

İzertlew jumısının` ilimiy jan`alıg`ı: ha`zirgi ku`nde kollejlerde oqıwshılardı qabıllawda oqıwshılardıń qızıg`ıwshılıqları ha`m ka`sipke meyilligi, sheberligi, du`n`ya qarası, o`z-o`zin an`law, pikirleri menen bir qatarda olardıń psixologiyası jetkilikli da`rejede u`yrenilmeydi.

Bul izertlew jumısı ja`rdeminde bul mashqalanı sheshiwdin` tiykarg`ı quralları bolğ`an pitkeriwshi ha`m kollejge kiriwdi qa`legen oqıwshılardı psixologiyalıq jaqtan u`yreniw, olarg`a ka`sip tan`lawda ha`m keleshekte o`z jolın durıs tan`lawda jaqınnan ja`rdem beriw.

İzertlew jumısı na`tiyjelerinin` ja`riyalanıwı:

İzertlew na`tiyjeleri ha`m usınıslardı kollej oqıtıwshıları, psixologları, atanalar o`z xızmetlerinde a`melge asırıwı mu`mkin.

Jumıstın` sınawdan o`tiliwi. İzertlew jumısı 2011-2013- oqıw jıllar aralıg`ında a`melge asırıldı. Sonday-aq, onda qolg`a kiritilgen jan`alıqlar haqqında institutımızda ha`r jılı o`tkeriletug`ın ilimiy-teoriyalıq ha`m ilimiy-metodikalıq a`njumanlarda qatnasıw arqalı na`tiyjeler ja`riyalanıp barıldı. İzertlew na`tiyjeleri A`jiniyaz atındag`ı NMPI «Pedagogika ha`m psixologiya» kafedrasında İlimiy metodikalıq seminarlarda talıqlanıp barıldı. İzertlew na`tiyjeleri Respublika ha`m institut ko`leminde baspadan shıg`arılatug`ın toplamlarda ja`riyalandı.

Magistrlik dissertatsiya jumısının` du`zilisi:

Dissertatsiya kirisiw, eki bap, juwmaqlaw, usınıslar, a`debiyatlar dizimi ha`m qosımshalardan ibarat. İlimiy izertlew mazmunı – 89 bet jazba tekste bayan etilgen bolıp, onda – 6 tablitsa, - 3 gistogramma, - 78 – atamadag`ı a`debiyatlar dizimi berilgen.

I-Bap. Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw din` teoriyalıq tiykarları.

1.1. Shaxs haqqında ilimiy teoriyalar.

Ja`ha`n psixologiyası pa`ninde shaxstın` kamalatı, onın` rawajlanıwı haqqında ha`r qıylı teoriyalar jaratılıp bolıp, da`lillewshiler insan shaxsin u`yreniwde tu`rlishe pozitsiyada turadi ha`m ma`sele mazmunin ashıwında o`zine ta`n jaqınlasıwg`a iye boladı. Usı teoriyalar qatarına biogenetikalıq, sotsiogenetikalıq, kognitivistik, psixoanalistik, bixevioristik ha`m t.b. kiredi. Joqarıda aytlg`an teoriyalar ha`m olardıń ayırım ko`rsetpeleri ta`repinen shaxstı rawajlandırıwdın` printsipleri haqqındag`ı qaraslarg`a toqtap o`temiz.

Biogenetikalıq teoriyanın` negizinde insannın` biologiyalıq jaqtan jetilisiwi baslı faktor sıpatında qabıl etilgen bolıp, qalg`an protsesslerdin` rawajlanıwı ıqtıyarlı o`zgeshelik payda bolıp, olar menen o`z-ara tek g`ana baylanıladı. Usı teoriyag`a tiykarlanıp, rawajlanıwdn` bas maqseti -biologiyalıq determinantlarga` qaratiladi ha`m olardıń mazmuninan sotsial-psixologiyalıq o`zgeshelikler kelip shıg`adı.

Rawajlanıw protsesinin` o`zi, da`slep biologiyalıq jetilisiwdin` universal basqıshı sıpatında ko`rsetedi ha`m da`lilleydi.

Biogenetikalıq nızamdı F.Myuller ha`m E.Gekkeller jaratqan. Biogenetikalıq nızam organnın` rawajlanıwı teoriyasın da`lillegende ha`m de antidarvinchilerge qarsı gu`reste joqarıda`rejede tariyxiy rol` oynag`an. Biraq organnın` individual ha`m tariyxiy rawajlanıw mu`siybetlerin tu`sindiriwde ko`plegen qa`telerge jol qoyg`an. Sonday-aq biogenetikalıq nızamg`a go`re, shaxs psixologiyasının` individual rawajlanıw (ontogenez) pu`tkil insaniyat tariyxiy rawajlanıwdın` (filogenez) tiykarı basqıshların qısqasha ta`kirarlaydı, degen ideya bildiriledi. Nemets psixologı V.Shternnin` pikirinshe, bo`bek (jan`a tuwilg`an bala) ele ol adam emes, ba`lkim su`t emiziwshi haywan esaplanadı. Ol 6 aydan keyin psixikalıq rawajlanıwı jag`man tek maymıllar da`rejesine ten`lesedi. 2 jasında bolsa, a`piwayi adam halına keledi, 5 jaslardan a`yyemgi pada jag`dayındag`ı adamlar da`rejesine jetedi. Mektep da`wirinen baslap a`yyemgi da`wirdi basınan

keshiredi. Kishi mektep jasında orta a`sir kisiler sanasının` ha`m en` keyininde jetik da`wirinde g`ana (16-18) jas ol ha`zirgi zaman kisilerdin` ma`deniy da`rejesine erisedi. Biogenetikaliq teoriyanı taratıwshısının` biri amerikalı psixolog S.Xoll psixologiyalıq rawajlanıwdın` bas nızamı dep “rekapulyatsiya nızamı” (filogenezdı qısqasha ta`kirarlaydı) esaplaydı. Onın` pikirinshe ontogenezdı individual rawajlanıw filogenezdin` za`ru`rli basqıshların ta`kirarlaydı. Ilimpazdın` da`lillewinshe go`deklik haywanlarg`a ta`n rawajlanıw da`wirin qaytarıwdan basqa na`rse emes. Balalıq da`wiri bolsa qa`dimgi adamlardın` tiykarg`ı shug`illanıwı bolg`an an`shılıq ha`m balıqshılıq da`wirine say keledi. 8-12 jas aralıg`ında o`siw da`wiri, o`spirim aldı jasınan ibarat bolıp, jabayılıqtın` aqırı ha`m tsivilizatsiyanın` baslanatug`ın kamalat shoqqısına ta`n boladı. O`spirimlik bolsa jınısıy jetilisiwden (12-13) baslanıp, jetiklik da`wirine kelgenshe (22-25) dawam etip, romantizmge ekvivalent boladı.

S.Xolldın` da`lillewinshe bul da`wirler “boran ha`m tazıyıqlar“ ishki ha`m sırtqı konfliktlerden ibarat bolıp, olardın` keliwi dawamında adamdı “individuellıq sezimi” ju`zege keledi. Shaxstı rawajlandırıwdın` usı teoriyası o`z da`wirinde bir qansha biykarlıq pikirler wazıypasın o`tedi. Sebebi insan zatının` rawajlanıw basqıshları filogenezi ta`kirarlanadı ha`m ta`kirarlawı da mu`mkin emes. Biogenetik kontseptsiyasının` basqa bir tu`ri emes “konstitutsion psixologiyası” (insannın` dene du`zilisine tiykarlap g`ana teoriya) ko`rsetpeleri ta`repien islep shıg`ılğ`an. E.Krechmer shaxs psixologiyası (tipologiyası negizine bir qansha biologiyalıq faktorlardı ma`selen, dene du`zilisinin` tipi ha`m basqalardı) kiritip insannın` fizikalıq tipi menen shamalap qoyadı. E.Krechmer adamlardı 2 u`lken toparg`a ajıratadı ha`m onin` bir qansha tsikloyd qatarına ta`n (tez qozg`alıwshı sezimler og`ada ku`shli) ekinshi ushında bolsa, shizoid qatarına (adamlar mu`na`sibetine qiyin kiriwshi, sezimleri sheklengen) ta`n adamlardı aytadı. Bul shamalawın ol shaxs rawajlanıw da`wirine ko`shiriwge ha`reket etedi. Na`tiyjede o`spirimlerde bolsa shizoidliq o`zgeshelikleri boladı, dep juwmaq shıg`aradı. Biraq insanda biologiyalıq sha`rtlengen sıpatlar ba`rqulla jetekshi ha`m sheshiwshi rol` oynay almaydı, sebebi shaxstın` individual tipologiyalıq o`zgeshelikleri bir-birine

uqsas ha`m say tu`speydi. Biogenetikalıq teoriyanın` jaratıwları amerikalı psixologlar A. Gezell ha`m S.Xoll rawajlanıwdın` biologiyalıq modeline shamalap is ko`redi, bul protsesste ten` salmaqlılıq, integratsiya ha`m jan`alanıw tsiklları o`z-ara orın almasıp turadı.

Psixologiya tariyxında biologizmnin` en` jaqsı ko`rinisi Zigmund Freydtin` shaxs da`lillewinde o`z ko`rinisin tapqan. Onin` ta`liymatına ko`re shaxstın` barlıq is-ha`reketleri, minez-qulqı sanasız biologiyalıq uqıplar yaqi instinktler menen sha`rtlengen, a`sirese birinshi na`wbette ol jınısıy (seksual) uqıppa (libidoga) baylanıslı. Bug`an uqsas biologizatorlıq a`meller insan huqıqın belgilewshi birden-bir kriteriya yaqi qaytalanbas tu`rtki rol`di atqara almaydı. Biogenetikalıq teoriyanın` qarama-qarsı ko`rinisi bul “aksil kutubga” jaylasqan sotsiogenetikalıq teoriya esaplanadı. Sotsiogenetikalıq jaqınlasıwg`a shaxsta ju`z беретug`ın o`zgerisler, ja`miyettin` du`zilisi, sotsializatsiya usılları onı qorshap turg`an adamlar menen o`z-ara qarım-qatnasınan kelip shıqqan halda tu`sindiriledi. Sotsiallıq teoriyasına ko`re, insan biologiyalıq tu`r sıpatında tuwılıp, o`mirinin` sotsiallıq sha`rt-sha`rayatlarınin` ta`siri astında shaxsqa aylanadı. Batıs Evropanın` en` kerekli teoriyalarınan biri bul Roller teoriyası boladı. Usı teoriyanın` mazmunına ko`re ja`miyet o`zinin` ha`r bir ag`zasına status (Huqıq) dep atalg`an is-ha`reket, qulıqtın` bir ta`repleme usılları jıyındısın usınıs etedi. İnsan sotsial ortalıqta orınlawı sha`rt bolg`an arnawlı` rol`leri shaxstın` minez-qulıq o`zgesheliklerinde, o`zgeler menen qarım-qatnasi, sa`wbet o`tkeriw sezilerli iz qaldı`radi`. AQShda ken` tarqalg`an teoriyalardan biri bul individual ta`jiriyebe ha`m bilimlerde iyelew (g`a`rezsiz o`zlestiriw) teoriyası` boladı. Usı teoriyag`a tiykarlanı`p shaxstın` o`miri ha`m a`tirapındag`ı`lar menen mu`na`siybeti ko`binshe ko`nlikpelerin iyelew ha`m bilimlerde o`zlestiriwdin` na`tiyjesi qozg`atıwshisi u`zliksiz ra`wishte bekkemlep bariwdan boladı. K.Levin ta`repinen usı`ni` s etilgen “fazoviy za`ruriyat maydani`” teoriyası` psixologi pa`ni ushin (o`z da`wirinde) za`ru`rli a`hmiyetke iye edi. K.Levinin` teoriyasına tiykarlanıp individtin` qulqi (is-ha`reketi) psixologik ku`sh waziypasin atqariwshi qa`lew (umtiliw, maqset, tilek)ler menen basqarılıp turadı ha`m olar fazoviy za`ruriyat

maydanin` ko`lemi ha`m tayanish tochkasina bag`darlang`an boladi. Joqarida ko`rsetilgen (da`lillengen) ha`r bir teoriya shaxstin` sotsial quliq (is-ha`reketi) o`zgeler ushin 2 ortalik o`zgesheliklerinen kelip shıqqan halda tu`sintiriledi., bul orinda adam qa`leyme yamasa joqpa bunnan tisqari usi sha`rayatqa ko`nligiwi za`ru`r degen pikirge a`mel qiladi. Bizin`she barliq teoriyalarda insan o`mirinin` sotsial tariyxıy jag`dayları ha`m ob`ektlari sha`rt sha`rayatları itibarg`a alınbag`an.

Psixologiyada psixogenetikalıq jaqinlasıw da ju`zege kelip, el biogenetik, sotsiogenetik faktorlardı kemsitpeydi, ba`lkim psixikalıq protsessler rawajlanıwinin` 1-da`rejeli a`hmiyetke iye dep esaplaydı. Usi jaqinlasıwdın` 3 g`a`rezsiz bag`darına ajiratıp da`lillew mu`mkin, sebebi olardıń ha`r biri, ol mazmuni, o`nimi ha`m protsess sipatında o`tiwi menen o`z-ara baylanisadi. Psixikanin` irrotsional (aqiliy biliw protsesslerinen tisqari) ta`rtipli bo`limleri emotsiya, uqıp ha`m t.b. ja`rdeminde shaxs qulqin da`lillewshi teoriya psixodinamika dep ataladı. Usı teoriyanın` jaratıwshılarının` biri bul amerikalı psixolog E.Erikson boladı. Ol shaxs rawajlanıwın 8 da`wirge ajıra`adı ha`m olardıń ha`r qaysısı o`zine ta`n ta`kirarlanbas o`zgeshelikke iye boladı.

5-da`wir, o`spirimlik o`zinin` qaytalanbas sezimleri, individuallig`ı ha`m basqa adamlar menen keskin baylanısıwı menen belgilenedi. Sonday-aq o`spirim shaxs sıpatında anıq emes rolin atqara almasıq isenimsizlik ha`m t.b. illetlerge iye boladı. Usı da`wirdin` en` za`ru`r o`zgesheligi rol`di keshiktiriwdin` o`zgeriwi esaplanıp, bir qansha rawajlanıw basqıshta ko`teriliw boladı. Onda sotsial turmısta orınlanıp atırg`an rol`lerdin` ko`lemi ken`eyedi, biraq olardıń barlıg`ın ras haqıyqıy iyew imkanıyatı payda bolmaydı. Bul gezde o`spirim rol`lerde o`zin sınap ko`riw menen sheklenedi. Erikson o`spirimlerde o`z-o`zin an`lawdın` psixologiyalıq mexanizmlerin a`ste-aqırın da`lilley baslaydı. Onda waqıttı jan`asha u`nemlew, psixoseksual qızıg`ıw potogen protsessler ha`m olardıń tu`rli ko`rinsleri ayqın bolıwın ko`rsetedi.

E.Shpranger “O`spirimlik da`wiri psixologiyası” degen shıg`armasında qızlardın` 13-14 jasqa shekemgi, jigitterdin` bolsa 14-22 jasqa shekemgi

adamlardı kiritiwge boladı. Usı jas da`wirde ju`z beretug`in tiykarg`ı o`zgerisler E.Shpranger boyınsha:

a) shaxsıy “Men” di payda etiw.

b) refleksiyanın` o`siwi.

v) o`zinin` individuallig`ın an`law ha`m shaxsıy o`zgesheliklerin aytıp o`tiw.

g) o`mirde turmısta jaqsı rejelerdin` payda bolıwı.

d) o`z shaxsıy turmısın an`lag`an halda qurıw ustanovkasın ha`m t.b. Onın` pikirinshe 14-17 jaslarda ju`zege keletug`ın inqirozdın` ma`nısın olarg`a u`lkenlerdin` balalarday mu`na`sibetinın qutılıw sezimin tuwılıwdan ibarat boladı. 17-21 jaslardın` ja`ne bir o`zgesheligi o`zinin` ten` qurbıları ha`m ja`ma`a`tlık qorshawınan “u`ziliw inqirozı” ha`m jekkelik seziminin` payda bolıwı boladı. Bul jag`dayda tariyxıy sha`rtlengen sha`rt-sha`rayatlar ha`m qurallar ju`zege keltiredi E.Shpranger, K.Byuller, A.Maslots ha`m basqa personallardın` teoriyanın` belgili jaratıwshıları bolıp esaplanadı. Kognitivistik bag`dardın` tiykarshıları qatarına J.Piaje, D.J.Kelli ha`m t.b. kiritiw mu`mkin. J.Piaje intellekt teoriyasi eki za`ru`rlik ta`repinen ajratılğ`an bolıp, ol intellekt funksiyaları ha`m intellektin` da`wirleri ta`liymatın o`z ishine qamtıp aladı. Intellektin` tiykarg`ı funksiyaları qatarına ta`rtiplilik ha`m adaptatsiya (iykemlesiw)dan ibarat bolıp, intellektin` funksional invariantlıg`ı dep ju`rgiziledi.

D.Bromleydin` aytıwınsha onın` teoriyası basqalarg`av ulıwma uqsamaydı, sebebi onda shaxstın` rawajlanıwı belgili da`wirlerge ha`m basqıshlarg`a ajratılğ`an .

Solay etip, biz shet el psixologiyasında shaxs rawajlanıwının` bag`darları ha`m teoriyaların qısqasha aytıp o`ttik. Da`lillewden ko`rinip turıptı, Evropa ma`mleketleri ha`m AQSh psixologları arasında bul tarawda hesh qanday ulıwma teoriya ele islep shıg`ılmag`an. Bunın` bas sebebi shaxstın` du`zilisi, onın` qa`liplesiw nızamlılıqları, onın` o`nıp o`siwinde ob`ektiv ha`m sub`ektiv ta`sirlerdin` roli mikro ha`m makro ortalıqtın` ta`siri, rawajlanıwının` tayanıshları boyınsha ulıwmalıqtın` joqlıg`ı, onın` metodologiyag`a ha`m ilimiy platformag`a tiykarlanbag`anlıg`ın ko`rsetip turadı.

Sovet psixologiyasında shaxstın rawajlanıwı mashqalası L.S.Vigotskiy, P.P.Blonskiy, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leont`ev, V.G. Anan`ev, L.I.Bojovich sıyaqlı ullı psixologlardın shıg`armalarında o`z ko`rinisin taba baslag`an. Keyin ala usı ma`sele menen shug`illanıwshılar sanı ken`eyip bardı. Sonlıqtan shaxstın du`zilisi, ilimiy deregi, rawajlanıwının o`zine ta`nligi boyınsha jaqınlasıwda belgili da`rejede uqsaslıqqa iye. Ha`zirgi da`wirde shaxstın rawajlanıwı haqqında pikirler ju`rgizgende ilimpazlardın ilimiy qarasların belgili gruppag`a ajratıw ha`m onnan son` olardın mazmunın ashıw maqsetke muwapıq boladı. Bizin`she ontogenezde shaxs rawajlanıwın bir neshe basqışlarg`a ajratıw ha`m olardın ha`r birine bo`leklep ilimiy psixologiyalıq ta`riyiplew ha`m jaqınlasw to`mendegi teoriya ha`m bag`darların sho`lkemlestiredi. Sonday-aq rawajlanıwdag`ı kriziske baylanıslı (L.S.Vigotskiy) motivatsion jaqınlasıw (L.I.Bojovich) iskerlikke ko`re mu`na`sibet (D.B.El`konin) shaxstın sotsiallıq o`zgesheligine itibarı (A.V.Petrovskiy) shaxstın tutqan pozitsiyasın esapqa alıp (D.I.Fel`dshteyn) ha`m t.b.

L.S.Vigotskiy o`z shıg`armalarında rawajlanıwdın ha`r bir da`wirin o`zine ta`n o`zgesheliklerine teren` ilimiy ta`riyip bere alg`an. Da`lillewshi shaxstın rawajlanıwında en` za`ru`r ruwhıy jan`alanıwlar u`stinen ilimiy, a`meliy, a`hmiyetli pikirler bildirgen. Biraq onın pikirleri ishinde og`ada mazmunlı, pikir alısıw orınları bir talay boladı. Ha`zirgi zaman psixologiya pa`ninde L.S.Vigotskiydin` shaxstın rawajlanıwı teoriyası ilimiy, tariyxıy, sotsial a`hmiyetke iye, rawajlanıwdı keltirip shıg`arıwshı krizislerdin` roli haqqında pikirleri ha`m alg`a su`rgen ideyaları usı ku`nnin` talabı menen baylanıslı. Sovet psixologiyasının` ullı psixologı L.S.Vigotskiydin` sha`kirti L.I.Bojovich shaxs qa`liplesiwın belgili da`wirlerge bo`liwde motivlerge tiykarlanadı, sonın` ushın bul jaqınlasıwdı motivatsion dep ju`ritiw mu`mkin. L.I.Bojovich shaxs qa`liplesiwının` ha`r bir basqışın psixologik da`lillew berip, olardı keltirip shıg`arıwshı faktorlar, tu`rtkiler, mexanizmler negizin ashıp beriwge ha`reket etken. Ilimpaz pikirinin` bag`darı shaxs psixologiyası menen u`ziliksiz baylanıslı bolıp, motivatsiyalıq jaqınlasıwg`a a`ste-aqırın ta`riyiplew ha`m sheshiw boysındırılğ`an.

D.B.El'koninnin` shaxs qa`liplesiw klassifikatsiyası jetekshi iskerlik teoryasına (A.E.Leont`ev ta`liymatına) tiykarlanıp, ha`r bir rawajlanıw da`wirinde ol yaki bul ko`rinistegi u`stinlik etiw itimalına su`yenedi.

Insannın` shaxs sıpatında o`nip-o`siwi protsesindegi jetekshi iskerlik roli usı teoriyanın` tiykarın payda etedi.

D.B.El'koninnin` shaxs qa`liplesiwi basqışları belgili ko`lemdegi psixologlar ta`repinen ilimiy qarsı alınıwǵa qaramastan ma`lim da`rejede qızıqlı oynılar joq emesligin ko`rsetip o`tedi. Bizin`she ha`r bir da`wirdin` o`zine ta`n o`zgeshelikleri tek g`ana bo`lek aling`an iskerligi ta`siri menen shegaralrı qalmasıǵı, ba`lkim aralıq basqışları ha`m barlıǵı ha`m onnan kelip shıqqan halda ruwhıy jan`alanıwlarında ha`m o`zgeris bolıı mu`mkin. Sog`an qaramastan D.B.El'koninnin` usı teoriyasi psixologiya pa`ninde, a`sirese jas da`wirler psixologiyasında en` za`ru`rli bolıp qalmaqta.

Negedur avtordın` ko`pshiligi ontogenezde shaxstın` rawajlanıwının` qalg`an basqışların esapqa almaydı. Ha`zirgi zaman psixologiyasının` ataqlı wa`kili A.V.Petrovskiy insan rawajlanıwına shaxstı qurawınin` sotsial psixologiyalıq ko`z-qarastan jaqınlasıp, o`zine ta`n original klassifikatsiyasın jaratadı. Usı teoriya negizinde o`nip o`siw, erjetkenlikke umtılw ideyası sebepli, balalıq, o`smirlik, o`spirimlik da`wirine jetedi.

A.V.Petrovskiyge shekem psixologlar shaxstın` rawajlanıwının` bir tegis ta`repin alıp u`yrengen bolsa, bunnan olar ol shaxs qa`liplesiwinin` prosotsial (sotsial qag`ıydalarg`a a`mel etiw) ha`m asotsial (akssotsial basqışları ju`zege keliwi) mu`mkinligin da`lillep beriwge ha`reket etedi. Sonın` ushın rawajlanıw 3 makrofazadan ibarat ekenligin da`liyllep, onın` 1-tu`ri balalıq da`wirine tuwrı kelip, sotsial ortalıqqa iykemlesiw, ko`nligiw(adaptatsiya), 2- tu`ri o`smirlerge ta`n individuallanıw (individualizatsiya), 3- tu`ri o`spirimlik yag`niy er jetkenlikke umtılw da`wirinde individual jag`dayların birlestiriw o`zgeshelikleri menen ko`rsetiledi.

A.V.Petrovskiydin` klassifikatsiyası qanshama bekkem da`rejede bolmasın, rawajlanıwdın` aralıq basqışları, olardıń o`zine ta`n o`zgeshelikleri bar ekenligin

usınıwǵa ta`n, sebebi sotsial qag`ıydalarg`a o`siwme yaki kerisi sotsial og`an qaramastan, ha`r 2 bag`dardın` ha`m aralıq tarawları bolıwı mu`mkin, biraq bul ideyanı teren`irek da`lillew kerek. D.I.Fel`dshteyn klassifikatsiyası da shaxsqa sotsial jaqınlasıwǵa tiykarlang`an bolsa da, biraq ol A.V. Petrovskiyden keskin parq etedi.

Shaxs rawajlanıwının` 2-pozitsiyası “men ha`m ja`miyet” dep atalıp, ol to`mendegi jas basqıshlarg`a baylanıslı boladı:

Insan xarakterinin` sistemasın u`yreniw din` tiykarg`ı wazıypası xarakter o`zgesheliklerin belgili bir sistemag`a salıw ha`m olar arasındag`ı baylanıstı anıqlawdan ibarat. Xarakter o`zgeshelikleri insannın` belgili bir jag`daydag`ı minez-qulqın ko`re alıw, anıqlawǵa ja`rdem beredi. Insannın` barlıqqa bolg`an turmıslıq mu`na`sibetine qaray onın` xarakter bag`darlang`anlıg`ın to`mendegishe ko`rsetiw mu`mkin.

A) Ja`miyetke bolg`an mu`na`sibet. Bul a`tirap du`n`yadag`ı na`rse ha`m ha`diyselerge bolg`an mu`na`sibet(watang`a muxabbat, keleshekke, ana-topıraqqa bolg`an muxabbat).

B) Miynetke bolg`an mu`na`sibet. Miynet- o`mir tiykarshısı, miynetke bolg`an mu`na`sibet- miynet su`ygishlik, miynetten kewli ko`teriliw, miynet qılıwǵa za`ru`rlik seziw ha`m qarama-qarsı sıpatlar- miynetke ju`zeki mu`na`sibet, isjaqpashlıq h.t.b.

V) Basqa adamlarg`a mu`na`sibet. Bul ashıqlıq, til alg`ıshlıq ha`m qarama-qarsı sıpatlar- ju`zekilik, menmenlik.

G) O`z-o`zine bolg`an mu`na`sibet. Bul insannın` o`zine bergen bahası. o`z u`stinde islew za`ru`rligi kiredi.

Adamlar islep atirg`anı menen emes, sol isti qalay, qalayınsha orinlap atirg`anı menen xarakterlenedi. Adamlar ulıwma za`ru`rliklerge belgili bir maqsetlerge umtılp turmısta ja`miyetlik minez-qulıqlardı, o`zinin` ha`reketlerinde, islerinde, ha`r qıylı geyde bir-birine qarama-qarsı geyde individual o`zgesheliklerdi de sa`wlelendiriwi mu`mkin.

Basqa adamlar menen birge usınday qıyınshılıqlardı bastan keshiriw, al geyde kewilsiz qapa bolıw adamzatqa ta`n qa`siyet. Mine usınday qarama-qarsılıqlarg`a juwap beriw ha`r qiyli printsipte bolıw, adamdag`ı ornalasıp qalg`an ha`r qiyli jeke o`zgesheliklerge adamnıń xarakterlerin ko`rsetedi. Adamnıń xarakterlik individual o`zgeriwshen`ligi birinshi na`wbette erkke, sezimlerde, aqıllarg`a baylanıslı boladı.

Sonday-aq xarakter adamnıń bag`darın belgileytug`ın ja`miyetlik qatnaslarga baylanıslı boladı. Xarakterdin` qa`liplesiwi shaxstın` rawajlanıw da`rejesine ha`r qiyli toparlarga ta`n bolıwı ha`r qiyli shan`araqta, doslar arasında, miynette, oqıw protsessinde ju`zege keledi. Ko`binese o`spirimlerde haqıyqatlıqtı ashıqlıq, geyde o`tirikshilik, juwxalıq, qorqaqlıq ha`m basqa da formaların sa`wlelendiriw mu`mkin.

Insan xakteri ju`da` ko`p qirli, ko`p sırlı. Xarakterler turaqlılıg`ı menen bir-birine qarama-qarsılıg`ı menen ushırasatug`ın belgileri ko`p. Mısalı: kewli ko`terin`ki, kewilli adamlar joqarı ma`deniyatlı, insaplı bolıwı mu`mkin. Al geyparalar jeke na`psi ushın mayda maqsetlerge erisiw ushın ha`reketlerdi de isleytug`ınları bolip tabıladı. Solay etip, xarakterdin` qa`liplesip ju`zege keliwi o`z-o`zine ha`m basqa adamlarg`a qanday qatnasta bolatug`ınlıg`ına da baylanıslı boladı. Adamnıń xarakterleri en` da`slep basqa adamlarg`a, tuwısqanlarına, joldaslarına, ha`tteki tanımaytug`ın adamlarına da qanday qatnasta bolatug`ınlıg`ı menen belgili boladı.

Adamlardıń xarakterlerin ja`miyetten, ja`ma`a`tten sırtta biliw mu`mkin emes. A`sirese ja`ma`a`tte basqalar menen janlı qatnas jasawda adamnıń jaqsı ta`repleri de, ha`tteki unamsızları da belgili bolip, xarakterdin` ayırım sıpatların sa`wlelendiredi.

Ekinshiden, adamnıń o`zine ta`n bolg`an qarama-qatnası o`zinin` qa`dirin biliwi, al geyde o`zinin` qa`dirin jog`altıwı arqalı da xarakterin bildirip aladı.

U`shinshiden, xarakter adamnıń jumısqa bolg`an qatnasında, oqiwg`a bolg`an qatnasında belgili boladı. Bunda biz izshen`likti hu`jdanlıqtı, jumista qanday

na`tiyjege erisetug`inin biliw menen birge onin` qanday xarakterde ekenliginde aniqlaymiz.

Geypara adamlarda ha`melparazliq, jen`ilteklilik sezimleri payda bolg`an. Bul da unamsiz xarakterde ekenliginen derek beredi.

To`rtinshiden, xarakterler adamlardin` predmetlerge, zatlarg`a, waqiyalarg`a qatnasinda da ko`rinedi. Adam xakteri onin` fiziologiyaliq o`zgesheligine nerv sistemasinin` tiplerine baylanisli boladi.

Xarakterdin` belgili o`zgesheliginin` biri jeke adamnin` xarakteristikasina tuwri keledi. Xarakterdegi o`zgesheliktin` payda boliwi, onin` o`zgesheligi haqqinda psixologlar ko`p waqitlardan beri izertlewler ju`rgizip atir.

Xarakterde adamnin` a`deti, minez-qulqi, ko`nlikpeleri ko`rinedi. Ku`ndelik turmis shan`araqtag`i sharayatlar insan xarakterinin` unamli ha`m unamsiz ta`replerin sezip, unamlilig`in turaqli etiwge, unamsizlig`in boldirmawg`a ha`reket islewimiz kerek.

Xarakter – degenimizde birinshiden adamnin` minez-qulqin bahalag`an waqitta, ekinshiden, usi adamnin` minez-qulqinin` ol ushin tosattan payda bolg`an o`zgeshelikleri tuwrali emes, u`yrenshikli bolip qalg`an minez-qulq formaları tuwrali so`z bolg`an waqitta g`alaba qollaniladi.

Qorqaq adam bir ku`ni batil is-ha`reketti islewi mu`mkin. Al, a`lpayim adam ashıwlanıwı ha`m turpayı so`zdi aytıp jiberiwi mu`mkin, biraq biz minez-qulıqtın` tiyisli forması onin` ushin tosınnan bolg`an yamasa ku`tilmegen forma emes, al a`dettegi ha`m turaqli forması bolıp qalg`an adamdı g`ana batıl yamasa turpayı dep atay alamız.

U`shinshiden, biz adamnin` jeke kelbetin onin` du`n`yag`a degen qatnasın bildiretug`ın minez-qulq formaları tuwralı so`z bolg`anda «xarakter» degen so`zdi qollanamız.

1.2. Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdi sho`lkemlestiriw.

Kollejlerde jas a`wladtı g`a`rezsiz Respublikamızdın` mu`na`sip puqaraları etip ta`rbiyalawda tiykarg`ı basqısh ekenligin esapqa alıp, keyingi da`wirlerde ta`lim-ta`rbiyanı milliylestiriw, ma`lim bir ta`lim-ta`rbiya sapasın asırıw maqsetinde, xalıq ta`limi wa`zirligi ta`repinen kontseptsiyalar oqıw ta`lim-ta`rbiya da`st6ri ha`m jan`a bir qansha pa`nlerge sharayatlar jaratıldı.

O`zbekstan Respublikasının` (Ta`lim haqqında) nızamında: (Keleshekte bizge tek g`ana ha`r ta`repleme rawajlang`an bala bolıp g`ana qalmastan, ba`lkim ha`r ta`repleme deni saw balanı ta`rbiyalaw ha`m og`an bilim beriw ha`m ka`malg`a keltiriw ha`r bir insannın` tiykarg`ı wazıypası ekenligi) aytıp o`tilgen.

Ka`sip tan`law ha`r bir pitiriwshi jaslar ushın en` tiykarg`ı mashqalalardıń biri esaplanadı, erjetken ha`r bir jigıt qız o`z aldına qanday ka`sipti tan`lasam eken degen sorawdı maqset etip qoyadı. Jaslar ulıwma alg`anda ka`sip tan`law bul adamnın` ekinshi ma`rte tuwılıwı, dep jazadı Klimov o`zinin` (Shkola, a dal`she) degen kitabında ja`ne mınalardı mısıl keltirip jazadı: 20 mın`g`a jaqın ka`sipler bar, olardıń ayırımları o`spirimler ushın tanıs emes. Ka`sip tan`lawda adaspaw ushın ne islew kerek?

Ha`r qanday ka`sip o`z aldına qa`biletti talap etedi. Olardı qalay tabıw, ajratıw ha`m anıqlaw kerek? Bunday na`zik waqıtta ha`r bir jas o`zinin` haqıyqıy nege qızıg`atug`ınlıg`ın ha`m qa`bileti bar ya joqlıg`ın bilip alıw kerek.

Psixologiyanın` tiykarg`ı wazıypalarından biri insanlardı bir birin jaqsı t6siniwge 6yretiw ha`m o`z-o`zin adamlardıń jaqsı ta`replerin ko`re alıwg`a 6yretiw. Klimovtın` bul so`zlerdi aytıwdan maqset ne?

O`spirimde o`z-o`zin ta`rbiyalaw, o`z-o`zin an`law ku`shli rawajlang`an bolıwı kere. Mine sol 2 na`rse rawajlansa ol turmısta o`z jolın tan`lap aladı. Kollej oqıwshıları ka`sip tan`lawda qa`te ha`m qıyınshılıqlarg`a dus keledi, bul orında olar oqıtıwshi psixolog ma`sla`ha`tine mu`ta`j boladı. Bul qıyınshılıqlarg`a tiykarınan qaysıları kiredi?

Ma`seleni sheshiw bul ayırım jumıstı a`melge asırıw ha`m paydalı na`tiyje alıwdan ibarat bolıp tabıladı. Siz matematikalıq mısallardı sheshiwge u`yrengensiz. Biraq ma`seleler tek matematikalıq emes, ba`lki a`meliy de bolıwı m6mkin. Ayırım waqıtları olar ju`da` a`piwayıday ko`rinedi. Klimov sol shıg`armasında azan menen aynadan ko`shege qarap hawa-rayı qanday ekenligin bilesiz ha`m bu`gin qanday kiyim kiyiwdi da`rhal bilip alasız, saatqa qarap siz dostın`ızdın` aldına kiriwge u`lgere almaytug`ınlıg`ın`ızdı bilesiz. Bular ju`da` a`piwayıday ko`ringeni menen ju`da` a`hmiyetli de bolıp esaplanadı. Klimov ka`sip tan`lawdag`ı qa`teliklerdi 30 toparg`a ajıratadı.

1. O`spirim jigit qızlar ka`siplerdi mu`na`sip ha`m mu`na`sip emes dep bo`lip taslaydı. Bunday protsess shan`araqta da ushıraydı. Ata balasına (Men vrach bolıwıma hesh imkaniyatım bolmadı, lekin sen a`lbette bolıwın` kerek basqası bolıwı mu`mkin emes).

2. Uqsas ha`diyselerge ha`r qıylı qaraw mekteptegi sabaqlıqlardıń barlıg`ı oqıtıwshılardı miynetke u`yretedi. Biraq ka`sipler du`n`yasına oqıwshı tolıq kirdi degeni emes. Eger oqıwshı a`debiyatqa qızıqsa, demek onın` artında ja`ne qanday da bir real ka`sipler bar ekenligin biliw kerek. Barlıq oqıw sabaqlıqları artında u`lken ko`lemdegi anıq pa`nler bar, sonın` ushın ka`sip tan`lag`anda bulardı anıqlap alıw kerek. A`sirese pa`n oqıtıwshıları bergen ma`sla`ha`tler u`lken a`hmiyetke iye bolıp esaplanadı.

3. Oqıwshıg`a u`lken ag`asının` ushıwshı dostısı unaydı. Ol ju`da` ta`rtipli, aqıllı. Oqıwshı ne qıladı. A`lbette og`an elikley baslaydı. Bul a`lbette jaqsı, biraq ka`sip tan`lawda eliklew tiykar bola almaydı. Ushıwshılıq ka`sibinin` barlıq na`zik ta`replerin, qıyınshılıqların esapqa alıw kerek.

4. Ka`siptin` sırtqı ta`repine qarap qızıg`ıwı. Ayırım o`spirimler ka`sip tan`lawdı sol ka`siptin` sırtqı ma`lim bir bo`legine g`ana qızıg`adı.

Mısalı: Geolog ka`sibi. Geologtın` tawlarda jumıs alıp barıwı olardıń oyına da kelmeydi.

5. Dosları ta`siri astında ka`sip tan`law. Bizdi orıp turg`an kollektivtin` pikirin hu`rmet qılıw ju`da` jaqsı qabıllanadı. Ka`sip tan`lawda o`zine ılayıg`ın tan`law

kerek. Eger tan`lag`an ka`sibi doslarıniki menen sa`ykes kelse nur u`stine nur boladı.

6. Miynet xarakteri haqqındag`ı go`nerip qalg`an ko`z-qaraslar. Bizin` texnika a`sirimizde miynetin` mazmunı tezlik penen o`zgermekte. Zamanago`y mashinalar, elektron u`skene ha`m priborlar ken` ja`riya qılınbaqta. jumısshılar az bolsada fizikalıq miynetten azat bolmaqta, tek g`ana baqlaw funksiyasın atqarıp atır.

7. Ka`sip tan`lawda baspana tan`lag`anday ayırım o`spirimler joqarı da`rejeli ka`siplerdi iyelegisi keledi.

8. O`z-o`zin ta`rtipke sala almaw. Ta`rtipke salıwda ko`p kitaplar oqıw gerek, sonday-aq ata-anaların` da tutqan ornı u`lken.

9. O`zindegi fizikalıq o`zgesheliklerdi bahalay almaydı. Ka`sip tan`lawdan aldın shıpakerler menen ma`sla`ha`tlesip alıw gerek.

Bala ka`sipler du`n`yasınan o`zine bag`dar alıw gerek. Bunun` ushın bala da`pter tutıwı gerek. Da`pterdin` birinshi betine 2 vertikal ha`m 6 gorizental sıziqqa bo`liw gerek. Sonda bo`lekshe payda boladı. Ha`r bir bo`lektin` joqarısına shep ta`repine ha`ripler qoyıp shıg`ın` (y, `, `). Bul sizin` ka`sipler haqqındag`ı spravochnigin`iz boladı.

1. Wazıypan`ız ka`sipler menen tanısıw dep ataladı. Bug`an to`mendegi punktlar kiredi.

2. Ka`siptin` atalıwı, xalıq xojalıg`ındag`ı tiykarg`ı ob`ekti.

3. Sol ka`sip ja`miyetke ne beredi?

4. Tiykarg`ı sha`rt-sha`rayatları.

5. Sol ka`sip iyesi qanday pazıyletlerge iye bolıw gerek.

6. Sol ka`sipti qay jerde iyelewi mu`mkin, oqıw mu`ddeti, kim bolıp islewi.

Ka`sipler du`n`yası menen sisteması tanısıw ushın da`slep o`zi jasap turg`an oblast, rayonnın` kadrlarg`a bolg`an talabın biliw gerek. Qay jerge sizin` bilimin`iz kerekligin biliw gerek.

Ka`sipler menen tanısıw tiykarları to`mendegishe:

1. Oqıwshının` o`z pa`ni menen baylanıslı bolg`an ka`siplerdi tu`sindirip beriwi, ol eki bul ko`rinishindegi miynet ha`m ka`siplerge mektepte oqıtılatug`ın qaysı pa`nge durıs keliwin oqıtıwshı jaqsı bileidi. Biraq oqıtıwshı ha`r qıylı anıq ka`siplerge tiyisli bolg`an sorawlarg`a ba`rqulla juwap bere almasıg`ı mu`mkin. Ka`sipler ha`r qıylı ha`m hesh kim barlıq ka`sipler haqqında tolıq mag`lıwmatqa iye emes.

2. Mekteptin` ka`rxana, bilim jurtlarına sho`lkemlestirgen ha`r qıylı ekskursiyaları.

3. Ka`sipler haqqındag`ı kitaplardı, maqalalardı, mag`lıwmatlardı toplaw.

4. Bazı bir tayarlıqtan son` ayırıqsha a`piwayı a`meliyat jumıslarına qatnasıw.

Bul qararg`a kiriw ushın:

a) vrach penen b) klass basshısı menen v) shan`araq ag`zaları menen ma`sla`ha`tlesiw kerek.

O`spirim ka`sip tan`lap atırg`anda da`slep o`zin sol ka`siptemen dep ko`z aldına keltirin kerek.

Jaslarg`a kolledj oqıwshılarına bix psixologlar pedagoglar o`z miynetimizdi aymawımız kerek, olarg`a ka`sip tan`lawda durıs ko`rsetpeler beriw kerek.

Ka`sip tan`law-bul ha`r bir adamnıń o`mirge qa`dem taslawında en` quramalı ha`m juwapkershilikli payıtı esaplanadı. Sebebi ka`sip onıń keleshek ta`g`dirin belgilep beredi. Ka`sipti tuwrı tan`law-bul o`mirden o`z ornın tabıw bolsa, al natuwrı tan`law onıń baxıtsiz sanalıwına sebepshi bolıwı mu`mkin. Usı sebepli ja`miyette ka`sipke bag`darlanıwshılıq za`ru`rliligi erteden-aq payda boldı.

1903-jılı Frantsiyanın` Strasburg qalasında ka`sipke bag`darlaw kabineti birinshilerden bolıp ashıldı. 1908-jilg`a kelip AKShda Boston qalasında o`spirimlerge o`zinin` miynet jolın tan`lawga ja`rdem beriwshi «Jaslardı ka`sipke bag`darlaw byuro»sı oz isin basladı. Bul byuro xızmeti ka`sip-o`nerge bag`darlaw islerinin` tiykarı sıpatında qabıl etilgen. Son`ınan usı turdegi byuro N`yu-yorkda da sho`lkemlestirilgen. Onın` wazıypaları qatarına insandıń ka`sip iyeleuinde qoyılatug`ın talaplar, mektep oqıwshılarının` qa`biliyetlerin teren`nen byreniw

kirgen. Byuro oz jumısın oqıwshılar menen birgelikte test ha`m anketalardan paydalang`an halda alıp barg`an. Usı da`wirde Angliyada za`zirlik ruxsatı menen 17 jastan kishi bolg`an oqıwshılardıń ka`sip tan`lawına ma`sla`ha`t yaki kobinese a`meliy ha`rakterdegi maglıwmatlar menen ja`rdem ko`rsetiushi mekemeler ashıw jolg`a qoyılğ`an. Bul jerde 1911-jılda miynet birjaları ha`mde ta`lim mekemeleri birge islesiwı muwapıqlastırıwshı arnawlı «Xabarnama» baspadan shıg`arıw jolg`a qoyılğ`an.

Rossiyada bolsa, bul ma`selege XXI-asirdin` da`slepki jıllarında itibar qaratılğ`an. Moskvadag`ı oqıwshılar u`yinin` Pedagogika muzeyinde ha`r tu`rli tildegi mekteplerde oqıwshılardıń ka`sip tan`lawına tiyisli bolg`an bir qatar izleniwler alıp barılğ`an. Bunda tiykarg`ı itibar ma`mlekette qaysı ka`sip tu`rine za`ru`rliktin bar ekenligi, olardı tan`lawda oqıwshılardıń kaday o`lshemlerge tiykarlanıwın u`reniwge qaratılğ`an edi. 1927-jılda Leningradta sho`lkemlestirilgen «Ka`siplik ma`sla`ha`t byuro»sında a`meliy izertlewler menen birgelikte ilimiy izertlewler de alıp barılğ`an. Rossiyada ka`sipke bag`darlaw islerinin` ilimiy-pedagogikalıq tiykarların islep shıg`ıwga P.P.Balonskiy, A.S.Makarenko sıyaqlı ataqlı rus alımları o`zinin` u`lesin qosqan. Olar oqıwshılardı ka`sipke bag`darlaw islerinin` psixologiyalıq-pedagogikalıq tiykarların jaratıp berdi. Miynet ha`m ka`siplik tayarlıq dizimi tikkeley jaslardın miynet ha`m ka`sip ta`rbiyasın, bilimin, ka`siplik xabarlar, tusinikler, ka`sip tan`law, ka`sipke bag`darlaw islerin a`melge asıratug`ın u`lken islerde tiykarg`ı qollanbalardan bolıp kelmekte. Bunnan basqa O.Ya.Pol`skaya, K.K.Plotonov, E.A.Klimov, K.M.Gureevich, İ.M.Kondakovlar, qızıg`ıwshılıqlar boyınsha N.D.Levitov, M.F.Belyaev, L.A.Gordon, L.İ.Bojoviyaler o`zinin` u`lesin qosqan. Mısalı: O.Ya.Pol`skaya ta`repinen klass ja`ma`atinin` oqıw predmetlerine, oqıwdan tısqarı qızıg`ıwshılıqlarğa ha`m de ka`siplik tarawğa bolg`an qızıg`ıwshılıqların anıqlawshı metodikalardı qayta islep shıqtı. Al, K.K.Platonov ta`repinen «Ka`sip tan`lawğa bag`darlaw u`sh mu`yeshligi» dep atalg`an sxema jaratıldı. E.A.Klimov ka`sip qalay tan`lanıwı kerek ekenligi haqqında, iskerliktin` nerv sisteması menen baylanıslılıg`ı haqqında is alıp barg`an. Ol ka`siplerdin` o`zgesheliklerine qaray otırıp ka`sip tu`rlerin

klassifikatsiyalag`an birden-bir alım esaplanadı. Bul boyınsha alıp barılğ`an izleniwlerdi K.M.Gureevich xızmetinde de ko`riwimizge boladı. Ol barlıq ka`sip tu`rlerin jamlegen halda u`lken eki toparga bolıp, ka`sipke jaramlılıq ha`m nerv sistemanın` tiykarg`ı o`zgesheligi boyınsha is alıp barg`an. İ.M.Kondakov 1997-jilda bir neshe basqıshta ilimiy izertlewler alıp barg`an alım. Ol oqıwshılarga tan bolg`an en a`hmiyetli ka`siplik ustanovkalar dizimin islep shıqtı.

1990-jılğ`a kelip, Frantsiyada mektep psixologiyalıq xızmeti sho`lkemlestirildi. Bunda pedagog psixologlardın` wazıypaları anıqlap berilgen bolıp, olar shaxstın` ha`r ta`repleme rawajlanıwı ushın kolınan keletug`ın barlıq islerdi islegen. Eger, pedagog-psixolog maqul ko`rse, mektep ha`m shan`araq ta`rbiyasına qarsı shıg`ıwı mu`mkin ekenligi de atap o`tilgen.

Ko`pshilik Shıg`ıs Evropa ma`mleketlerinde mektep psixologiyalıq xızmeti rayon yamasa wa`layat psixologiyalıq-pedagogikalıq orayları formasında sho`lkemlesken. Mısalı: 1980-jilda Chexoslavakiyada ta`rbiya ma`seleleri boyınsha stat`ya mektep haqqındag`ı nızamg`a kirgizilgen. Psixologiyalıq xızmettin` tiykarg`ı mazmunının` biri - bul ka`sip tan`law mashqalası esaplang`an. Sonlıqtan, mektep psixologinin` tiykarg`ı wazıypası psixodiagnostikalıq xızmetti qurag`an.

Sovet da`wirine kelip, psixologiyadan paydalanıw boyınsha ha`reketler pedalogiya a`tirapında ju`zege keldi. Pedalogiya - bul rawajlanıp atırg`an ha`m o`sip atırg`an shaxstın` barlıq biologiyalıq ha`m sotsiallıq o`zgesheliklerin oz ishine alıwshı pa`n. 1936-jilda pedalogiyalıq qaraslardı toqtatıw haqqında qarar qabıllang`an, sonın` menen birge rus psixologları a`melge asırıp atırg`an izleniwler de toqtatılğ`an. Tek g`ana 60-jıllardıń aqırına kelip psixologlardın mektep isinde a`meliy qatnasıwı qayta tiklendi.

Rossiyada 1982-jılğ`a kelip, mekteplerde psixolog shtatı ashılğ`an. İ.V.Dubrovina psixologiyalıq xızmettin rawajlanıwına u`lken u`les qosqan, ol usı boyınsha doktorlıq dissertatsiyasın jaklag`an.

1989-jilda O'zbekstanda a'meliyatshı psixologlar jetispeushiligi sebepli Nizamiy atındag`ı TDPUde a'meliyatshı psixologlar tayarlaw fakul'teti ashıldı. Sonday-aq, 1996-jılg`a kelip halıq ta`limi wa`ziri J.G.Yuldashev ta`repinen «Psixologiyalıq xızmet haqqındag`ı» nızam tastıyıklandı. Respublikamızda psixologiyalıq xızmettin rawajlanıwına M.G.Davletshin, E.G.G`oziev, M.Voxidov, B.R.Kodirov, G.B.Shoumarov, V.M.Karimova ha`m t.basqalar o`z u`leslerin kostı. Solardan, Qodirov K.B «Ka`sip tan`lawga tayarlıqtın psixologiyalıq ta`repleri ha`m ka`siplik diagnoz» atamasında kandidatlıq dissertatsiya jumısın jakladı.

Ka`sip-bul ilimiy tu`sinik bolıp, ol o`zinde ka`siplik fenomenlerdin` ozgerislerin saulelendirgen halda ha`m ha`r tu`rli izertlew bag`darlarının` ka`sip mazmunın` anıqlawdan o`z-ara konkurient tiykarındag`ı tariyxıy rawajlanıwga iye. Ka`sip mazmunın` anıqlawda ha`r kıyılı tusinikler bar:

- ka`siptin tabiyatına, birinshi jag`dayda bul materiallıq miynetin boliniwi bolsa, basqasında ja`miyetti basqarıw ha`m ruwhıy wazıypalardı ornlaw boyınsha xızmet;

-qa`niygelestirilgen xızmettin ol yamasa bul iurinin` o`lshemlerinin` ka`sip penen baylanıslılıg`ı, bul materiallıq baylıqlardı jaratıu protsessinde qatnasıu yamasa ruwhıy islep shıg`arıw protsessinde qatnasıu;

- ka`siptin tiykag`ı funksional maqseti, sotsiallıq yamasa birinshi na`wbette islep shıg`arıw dastu`rin kanaatlandırıw;

Qandayda bir ka`sip tu`ri menen ba`nt bolıw, birinshi na`wbette ha`r bir shaxstın` turmıslıq za`ru`rliligin ta`miyinlew, onnan son` ja`miyet penen oz-ara munasebette bolıwdı talap etedi. Ja`nede ka`sip haqqında a`dette uzak dawam etiwshi individtin` shınıg`ıwları «shınıg`ıw», og`an jasaw ushın ka`rejet za`ru`rligin beriwshi» dep te tariyipleydi. Ka`sip shaxs ta`repinen miynet protsessine kiriu usılı, miynet wazıypaların ornlaw ushın za`ru`r pazıyletlerdin` jamleniwi bolıp esaplanadı. Sonday-aq ka`sip ma`lim bilim ha`m materiallıq yamasa ruwhıy islep shıg`arıw tarawındag`ı jeterli tayarlıqtı talap etiushi xızmet tu`ri ha`m bul xızmet uakilleri o`zinin` wazıypaların miynetin sotsiallıq boliniw sistemasında natiyjeli ornlawga beyim boladı. Batıs mamleketlerde «ka`sip»,

«jumis», tusinikleri «occupation» dep, al isti sho`lkemlestiriu forması, miynet tu`rinin` orientatsiyası bolsa, «profession» tu`rinde jurgiziledi.

Demek, ka`siplik xızmettin insan o`mirinde a`hmiyeti og`ada ullı. Belgili bir ka`sip tu`rin iyelewde ka`sipti tan`law protsesinin` tuurı sho`lkemlestiriliwi sheshiwshi rol oynaydı. Bul protsess mektep pitkeriwshileri aldına u`lken juwappershilik koyadı. Bul boyınsha mekteplerde ka`sipke bag`darlaw isleri sho`lkemlestirilgen. Bu`gingi ku`nde mekteplerde ka`sipke bag`darlaw isleri reje tiykarında alıp barıladı. Reje mektep sharayatın esapqa alg`an halda duziledi. Mekteplerde ka`sipke bag`darlaw islerinin` tiykarg`ı wazıypası oqıwshılardı tusingen halda ka`sipke bagdaudan ibarat. Mekteplerde ka`siplerge bag`darlaw kenesi duzilip, bul kenes baslıg`ı mektep direktorı ja`rdemshisi bolsa, ruwhıylıq ha`m agartıushılıq isleri boyınsha direktor orınbasarı esaplanadı. Ag`zaları: barlıq klass basshıları, predmet oqıtıwshıları, mekteptin ka`siplik awqam baslıg`ı, ata-analar komitetleri basshıları, miynet oqıtıwshıları ha`m mektep shıpakeri, ka`sip tan`law kenesine agza boladı. Ken`es jıllıq reje tiykarında is alıp baradı. Mekteptegi ka`sipke bag`darlaw isleri ka`sipler boyınsha maglıwmatlear beriw, usınıslar beriw ha`rakterinde bolıwı kerek. Oqıwshılardı ka`sipke bag`darlaw islerin alıp barıwda tiykarınan ush etapka bolgen halda a`melge asırıladı.

1-basqısh Baslang`ısh klass oqıwshıları (1-4-klass)

2-basqısh Oqıwshılardı ka`sipke tayarlaw (5-7-klass)

3-basqısh Oqıwshılardı ka`sip tan`lawga tayarlaw (8-9-klass)

4-8-9-klass oqıwshıları arasında «Men tan`lag`an ka`sip», «Men oz keleshigimdi kaday ko`z aldıma keltiremen?», «Kim ko`p ka`siplerdi biledi?» atamalarında o`z betinshe jumısları tan`lawın o`tkeriwmaqsetke muwapıq boladı. Oqıwshılardı akademiyalıq litsey, ka`sip-o`ner kolledjlerine sayaxatlarg`a aparadı. Olardag`ı ka`sip tu`rleri menen tanıstıradı. Íslep shıg`arıw karxanalarına ekskursiya sho`lkemlestiredi. Ka`sipke bag`darlaw isleri mekteplerde tomendegishe wazıypalardı a`melge asırıw arqalı alıp barıladı.

1) Ka`sipke bag`darlaw boyınsha ha`r kıylı kesheler o`tkeriledi. Bunda ka`sipler haqqındag`ı maglıwmatlar, qa`niygeler ta`repinen beriledi.

2) Ha`r tu`rli ulıwmalıq ka`sipkerdi diywallı gazeta, radio, televidenie arkalı tanıstırılıp turılıwına a`hmiyet beriw

3) Mektep kitapxanasına ja`rdem beriw, oqıwshılardı ka`sipke bag`darlaw boyınsha a`debiyatlar menen tamiyinleu, kitapxanada ha`r tu`rli ka`sipker boyınsha kitaplar ko`rgizbesin sho`lkemlestiriw

4) Ka`sipke bag`darlaw islerin alıp barıwga ata-analardı tartıw

Sonday-ak, ka`sipker boyınsha ma`sla`ha`t isleri:

1) Oqıwshılardı ka`sipke qızıktırıwdı anıqlaw maksetinde olar menen sa`wbetlesiw, insha jazıw, anketa toltırıw arqalı ol yamasa bul ka`sipke bolg`an qızıg`ıwshılıg`ın anıqlaw;

2) Oqıwshılardı olimpiada ha`m konkurslargha qatnasıwların alıp barıw, olardı ha`r tu`rli do`gereklerge qatnasıwına ja`rdem beriw;

3) Oqıwshılardı bilimin tekseriw, ka`sipke qızıg`ıwshılıg`ın anıqlaw maqsetinde metod birlespe isin baklap barıw;

4) Klass basshılarının` ka`sipke bag`darlaw boyınsha alıp barıp atırğ`an islerin baqlap barıw, oqıwshılardı qızıg`ıwshılıg`ı, qa`lewi ha`m uqıplılıqların esapqa alıw;

5) Klass basshıları, mektep shıpakeri, kitapxanashısının` islerin baqlap barıw, oqıwshılardı den-sawlıg`ına qarap ka`sipkerlik bag`darlamalar beriw ha`m ka`sipker boyınsha usınıslar beriw;

6) Pitkeriwshi ha`m klasstan-klasska o`tiwshi oqıwshılardı «Usınısname»sının` tolıq ha`m tuurı toltırılğ`anın tekseriw arkalı a`melge asırıladı.

Bizge malim ka`sipkerlik qa`liplesiw protsessi derlik pu`tkil o`mir boyına dawam etedi. Birak ka`sipkerlik haqqındag`ı bir qansha anıg`ıraq tu`sinikler, umtılıwlar, qa`lewler erte o`spirimlik da`wirde payda bolıp, da`slep bul qa`lewler o`zgeriwshiligi, turaqsızlıg`ı menen ha`rakterlenedi. A`sirese o`spirimlik da`wirdin` aqırına shekem bunday o`zgerisler ka`sipkerlik tan`lawdın` o`zgeriwshen`ligi jedel tu`s aladı. Ka`sipkerlik tan`law bul kem-kemnen jaqınlasıp kiyatırğ`an ka`sipkerlik xızmet ushın za`ru`rli bolg`anı ushın, «qaysı ka`sipkerlik tan`lasam eken?», «ka`sipkerlik tan`lawda kimghe isensem boladı, kim mag`an ja`rdem bere aladı?», «bolajaq

ka`sipti nege tiykarlanıp tan`lasam tuwrı boladı?» degen sorawlar jaslardın` en` awır mashqalalarına aylanıp qaldı. Haqıyqatında da bul da`wir aralıg`ında jaslar bir neshe ma`rtelep ka`sibin o`zgeredi. Birak ta`jiriybesizligi ka`siplik bilimsizligi sebepli bul kıyalıy ka`siplerdin` ko`pshiligi bolıp, ol o`tkinshi ha`weslerden basqa na`rse bolmaydı.

Anıg`ın tan alıw kerek, joqarıda o`spirimler tilinen ortag`a taslag`an sorawlarg`a ele birde-bir qa`niyge tolıq ha`m ha`r ta`repleme real bir juwaptı bere alg`an emes. Sebebi o`spirim jaslardın` tek g`ana ka`siplik qızıg`ıwshılıqları ba`lkim qandayda bir xızmet tu`rine bolg`an qaraları ele tolıq qa`liplesip u`lgermegen bir payıtta onın` qaysı bir ka`sipke konkret bolg`an ta`izde jaramlılıg`ın anıqlaw yamasa aldın-ala ayıp beriw bul shaxstın` sotsiallasıw protsessinde o`zligin anlawı, o`zin-o`zi teren`nen biliwi menen birge u`zliksiz baylanıslı bolg`an quramalı ha`m ha`r ta`replemeli protsess bolıp esaplanadı

Solay bolsa da, mektepte yamasa basqa oqıw orınlarında xızmet ko`rsetip atırg`an a`meliyatshı pstxologlar shaxstın` ka`sipke umtılıwlarınin` qalay o`zgerip atırg`an yamasa kerisinshe turaklılıqlarınan xabardar bolıp turıwları za`ru`r. Ka`sip tan`law protsessi bir neshe basqışlardan o`tip a`melge asırıladı. Da`slepki basqış optatsiya bolıp, ol 6-7-klass oqıwshılarına tuwrı keledi. Bunda oqıwshılardın biliu protsessleri xakıykıy uqıp penen baylanıspag`anı menen xarakterlenedi. Bul da`wirde ka`sip-o`ner tu`rleri ha`m a`hmiyeti haqqında kenirek mag`lıwmatlar beriw maqsetke muwapıq boladı.

8-9-klasska kelip, oqıwshılardın ka`sipke qızıg`ıwshılıqları ko`p narselerde baqlanadı. Ka`sip tan`lawda ekileniwlerge ushıraydı, sonlıqtan bir neshe ma`rtelep o`zgerip turadı. Usı da`wirde jol-joba ko`rsetiw, ka`siplik ma`sla`ha`tler beriw ustazlardın ha`m ata-analardın wazıypası esaplanadı.

Oqıwshılardın` ka`siplik bilimin keneyttiriwde mekteptegi ka`sip tan`lawg`a bag`darlaw sabaqlıg`ın` janlı o`tkeriliwi a`hmiyetli. Mısalı, ha`r kıylı ka`sipti jumıs orınlarında tanıstırıw, sabaqqa ka`sip iyeleri, aldındıqları qatnastırılıp, olar menen soraw-juwaplar o`tkeriw ha`m t.b

Ka`sip tan`law haqıykatında da a`piuayı jag`day emes. Ha`r bir ka`sip o`z iyesi aldına bir qatar talaplardı koyadı. Og`an tiyisli uqıp, qa`biletilik sorladı, qa`biletsiz adam bolmaydı. Eger bala o`zindegi hakıyqıy uqıplılıqtı bayqamastan basqa ka`sipti tan`lag`an bolsa ta`biyiy tu`rde ol a`tiraptag`ılarga uqıpsız, qa`biletsiz bolıp ko`rinedi. Sonlıqtan qa`biletilikti o`z waqtında anıqlaw za`ru`r.

Mektep psixologının` ka`sip tan`lawda esapqa alatug`ın a`hmiyetli ta`repi bul ka`sipler jıynag`ın islep shıg`ıw, ha`r bir ka`siptin` psixologiyalıq, sotsiallıq-ekonomikalıq, texnikalıq jaktan a`hmiyetli ta`replerin ashıp beriwden ibarat. Ka`sip tan`lawdın` sheshiwshi basqıshına kelip oqıwshılardıń qızıg`ıwshılıqlar shegarası tarayadı, ka`siplik bag`dar qa`liplesken boladı ha`m ol belgili bir ka`sipti tan`law menen juwmaqlanadı.

Shaxstın` qa`liplesiwindegi en` a`hmiyetli da`wirlerdin` biri bul o`spirimlik da`wiri bolıp esaplanadı. Bul da`wir balalıqtan u`lken da`wirge o`tiw da`wiri sıpatında ha`r dayım kıyın da`wir esaplanadı ha`m usı sebepli ha`r dayım psixolog ha`m sotsiologiyalıq dıqqat orayında bolıp kelgen. Bul jastag`ı krizis kishi jastag`ı krizisten a`hmiyetli da`rejede parık qıladı. Bul da`wirdegi krizis en` uzak dawam etiw en` ku`shli ha`m keskinligi menen parıqlanadı. Bunday ozgerisler balanın` 5-9-klasslarında oqıw payıtına tuwrı keledi ha`m 11-12 jastan 14-15 jaska shekemgi da`wir aralıg`ında boladı. Ayırım balalarda o`spirimlik da`wiri 1-2 jıl erterek yamasa keshirek baklanıwı mu`mkin. Bul da`wir ul balalarg`a qarag`anda qızlarda 1-2 jıl aldın baslanadı. Bul basqısh dawamında balanın` o`zine ha`m a`tirapındag`ılarg`a bolg`an mu`na`sebeti tu`pten o`zgeredi ha`m qayta kuruladı, turmıslıq pozitsiyası qa`liplesedi. Balanı u`lkenler a`lemine kirip barıwı birden ju`z beretug`ın ha`diyse emes, ba`lkim uzaq dawam etetug`ın protsess esaplanadı. Bunda baladan biologiyalıq, psixologiyalıq ha`m sotsial ta`repten jetilisiwdi talap etedi.

O`spirimlik da`wiri tek g`ana balanın` o`zi ushın, ba`lkim onın` menen qatnasqa kiriwshiler ushında awır da`wir. Ko`p jag`daylarda ata-ananın` 10-11 jasqa shekem og`an boysınıwshan`, keuilshen balasının` birden qaysar, agressiv bazı jag`daylarda u`ndemes bolıp kalg`anın tu`sine almaydı. Ko`pshilik

jag`daylarda o`spirimler menen u`lkenler ortasında kelip shıg`atug`ın kelispewshiliklerine onın` jas da`wirine ta`n o`zgesheligin esapqa almawı yamasa ulıwma bilmewi sebep boladı. O`spirimlik da`wirdin` awır, quramalı da`wir ekenligi ko`plegen fiziologiyalıq, psixologiyalıq sotsiallıq faktorlar menen baylanıslı. Bul jasta balalar organizminin` endokrin sisteması jaqsı islewi natiyjesinde zat almasıwı, ishki organizmde ha`m denenin` rawajlanıwı aktivlesedi. Boyının` o`siwi, salmag`ının` artıwı, ko`kirek kletkasının` keneyiwi, fizikalıq rawajlanıwının` o`spirimlik jasına ta`n o`zgeshelikleri esaplanadı. Ha`r tu`rli organ ha`m toqımalardın` o`siwi ju`rek xızmetinin` sharshawına sebep boladı.

O`spirimlik da`wirinde balanın` sotsiallıq mu`nasebetlerinde de dun`yaqarasında da keskin o`zgerisler ju`z beredi. Bul da`wirge kelip onın` qa`driyatları da o`zgeredi. Burın onın` ushın kadirli bolg`an na`rseleri endi a`hmiyetin jog`altadı. Bala burın o`zi ushın kızıklı bolg`an shınıg`ıwına ulıwma biypark bolıp qalıwı yamasa kerisinshe basqa shınıg`ıwılarg`a qızıg`ıp qalıwı mu`mkin.

Bul da`wirge kelip o`spirimnin` intellektual imkaniyatları o`sedi, dun`ya qaraları keneyedi, jan`adan qızıg`ıwıwlar payda boladı. Onda turmıslıq baylanıslar ko`lemin keneytiwge za`ru`rlik tuwıladı, ten`lesleri menen ko`birek qatnasta bola baslaydı. Da`slep ata-ana son` pa`n oqıtıwshısın ha`r dayım hak dep esaplag`an bala o`spirimlik da`wirine o`tkennen keyin tenleslerinin` pikirin, ata-anasının` pikirine qarag`anda a`hmiyetli dep esaplaydı.

Bunday analizlew sabak protsessinde a`melge asırılardı. Oqıwshı ha`r bir sabakta o`tilgen materialdın tiykarg`ı manisine, insan xızmeti ushın za`ru`rliligine itibar qaratadı. Bazıda ta`lim protsessinde oqıwshılar u`yrenip atırg`an oqıw materiallarga qarsı shıgadı. Usınday payıtta oqıwshılar olardı qaralaydı, bul o`spirimlerdin` xadiyselerdi dalilleu ta`repinen ja`ne de bekkemlestiredi. Joqarı klass oqıwshıları akılıy xızmetin o`nimli paydalanıw texnikası ha`m metodikası menen jeterli darejede qurallang`an boladı.

Soday-aq, oylaw xızmetinde erkin ha`reket etiudin` joklıg`ı, pas bolıwı joqarı klass oqıwshılarının` en a`hmiyetli kemshiliklerinin` biri bolıp

esaplanadı. Olar bazıda pikir jurgiziuge erinip sabaklıq ha`m qollanbalarda bayan etilgen materiallardı ozgerissiz tayar turde iyelewge umtiladı. o`spirimnin` ja`ne bir ha`rakterli o`zgesheligi, bul onın` o`zlestirip atırg`an oqıw materialların abstraktsiyalaw ha`m ulıwmalastırıw imkaniyatına iye bolıwı esaplanadı. Mine usı tarizde pikir jurgiziui arkalı oqıwshılarda teoriyalıq oylaw ju`zege keledi. Bilimnin` keneywi oqıwga bolg`an qızıg`ıwshılıg`ın rawajlandıradı.

Joqarı klass oqıwshılarının` erkin pikirleu ta`jiriybelerin iyelew, erkin aqılıy miynet texnikası ha`m metodları menen quralg`anı, erkin bilim alıwı ushın ken` imkaniyat jaratadı. Pikir ju`ritiwidin` kritikalılıg`ı-o`spirimnin` ruwxıyatına ta`n belgilerdin` biri bolıp sanaladı. a`tırıp ortalıqqa, na`rse ha`m predmetlerge, insan is-ha`reketlerine, o`z-o`zine kritikalıq mu`nasebette boladı. Biraq, turaqlı kesin pikir bildiriw tajiriybesinin` kemligi, ulıwma insanıy madeniyat seziminin` pa`sligi, tezlik penen aqıldan paydalana almaslıq sebepli ko`binese kritikalıq ta`repleri ju`zege shıg`a bermeydi.

Ka`sip tan`lawda joqarı klass oqıwshılarının` este saqlawı u`lken a`hmiyetke iye. Bunda este saklawdın` erkin ha`m erkin bolmag`an tu`rleri onın` mu`ddetine qarap, uzaq mu`ddetli, qısqa mu`ddetli, operativ tu`rleri, ko`rgizbeli-obrazlı, so`z-logikalıq, abstrakt ha`reketli tu`rleri esapqa alınadı. Oqıw materiallarının` ha`r tu`rliligi este saklawdı o`tkirlestiredi, onı rawajlandıradı. Sebebi ka`sip-o`nerdin` de ha`r tu`rliligi bolıp, olar este saqlawdın o`tkirililigin talap etedi. Este saqlawdın barlıq tu`rleri ka`sip-o`ner qa`niygelik tu`rlerin tan`lawda ha`r tu`rli ka`sipler haqqındag`ı mag`lıwmatlardı o`zlestiriwde u`lken a`hmiyetke iye. Aqılıy miynet penen shug`ıllanıwshılardın este saqlawı ku`shli bolıwı kerek.

Sunday-aq, jan`alıq jaratıwg`a umtilg`an ha`r qanday shaxs ushın qıyal a`hmiyetli rol` atqaradı. Oqıwshılar arzıw-a`rman etpesten, qıyal su`rmesten, oylanbastan turmaydı. Bul olardag`ı qıyaldı, qıyalıy oylawdı ju`zege keltiredi.

Joqarı klass oqıwshılarının` ka`sip tan`lawında onın` minez-qulqı, temperamenti, qa`bileti de na`zerge alınadı. Temperament shaxstın` ruwxıy qa`bileti bolıp, bul shaxstag`ı ruwxıy protsesstin xızmetinin` ju`zege keliwi, onın` din`amikasını belgilep beredi. Biraq psixikalıq xızmet dinamikası temperamentke

emes ba`lkim jeke sebeplerge ha`m shaxstın` ruwxıy jag`dayına baylanıslı boladı. Sonlıqtan onın` temperamentine qaramastan juwapkershilik sezimin sezinse o`zinin` qa`biletinde g`ayrat penen is alıp baradı, eger ka`sibin jaqtırmasa kerisinshe is qa`bileti pa`seyedi. Temperament insannın` fiziologiyasında nerv sisteması onın` xızmeti nızamlılıqların kuraydı. Olar 4 tu`rge bo`linedi: sangvinik, flegmatik, melanxolik, xolerik.

Temperament shaxstın` dın`yaqarasın, qızıg`ıwların ko`rsetip beriwshi belgi bola almaydı. Psixologiyada onı ekstrovert ha`m introvert tipleri ko`binese qollanıladı. Sog`an qaramastan oqıwshılardı ka`sipke bag`darlaw protsessinde temperamenttin` de psixologiyalıq ta`repi beriledi. Olar to`mendegishe boladı.

1. Sangvinik-ju`da` aktiv, mimikanı ko`p isletedi, juzine qarap keypiyatın an`law kiyin emes. Ju`da` sezgir bolıwına qaramastan kushsiz tasirlerdi seze almaydı. Gayratlı, isshen, sharshamas aktivlik penen reaktivlik munasebetti, tensalmalıqta tartipli o`zin uslay aladı, basqara aladı. Janalıqtı tez anlawshı, tapkık, qızıg`ıwları, keypiyatı, umtılıwları o`zgeriushen. Ko`nlikpe ha`m ta`jiriybelerdi tez iyeleydi. qatnasqa kirisiwshen`. Qıyalı joqarı darejede rawajlang`an, sırtkı ta`sirlerge tez juwap qaytaradı.

2. Flegmatik- senzitivligi pa`s. Sezimleri o`zgeriwshen` biraq onı ku`ldiriw, ashıwın shıg`arıw, keypiyatın buzıw qıyın. Kewilsiz ha`diyse, qa`wip-qa`ter haqqındag`ı xabarg`a biyparwalıq munasebette boladı. Awır salmaqlı, kem ha`reket. Mimikaları ko`zge anıq taslanadı. Birak g`ayratlı isshen`, aktiv, shıdamlı. So`ylewi ha`m ha`reketi pa`s. Dıqqatın a`ste toplaydı. Regid. Dıqqattı ko`shiriwi kiyin. İntrovertlesken. Janalıqtı qabıllaw kiyin. Sırtkı ta`sirge a`ste juwap beredi.

3. Melanxolik- senzitivligi joqarı. Seziw shegarası ken` emes. O`kpelegish. A`ste jılaydı, kem ku`ledi. Tartınshaq. Gayratsız. Keskinligi, erkinligi kem. Tez sharshaydı. Artıksha isshen emes. Dıqqatı turaqsız. Sezimleri a`ste o`zgeredi. Qatıp qalg`an. İntrovertlesken.

4. Xolerik- pa`s senzitivlik qa`siyetine iye. Ju`da` aktiv ha`m reaktiv, ko`binese reaktivligi xızmetinen u`stin keledi. Shıdamsız, tınımsız. qızıg`ıwları,

umtılıwları ku`shli, is-ha`reketi keskin. Birak dıqqatın bir ob`ektke toplawda kınıyaladı. So`ylewi tez boladı.

Oqıwshılardıń minez-kulıq o`zgeshelikleri onı xızmetke bag`darlawshı tiykarg`ı faktor esaplanadı. Minez-kulıq o`zgeshelikleriniń qa`liplesiwinde oqıw ha`m miynet xızmeti jetekshi rol oynaydı. Ko`plegen o`zgeshelikleri basqalarg`a eliklew na`tiyjesinde payda boladı. Minez-kulıqqa ja`njelli jag`daylar da ta`sir etedi. İnsan o`mirinin` akırına shekem o`zinin` is-ha`reketin basqarıp, minez-qulqın teren`lestirgen bolsa ka`sip-o`ner tan`lawg`a sonshellı adalatlı ha`m turaklılıq penen jantasadı. Sonday-ak, oqıwshılardıń qa`biletı, uqıplılıg`ı ta`lim protsessinde miynet protsessinde kem-kemnen rawajlanadı. Qa`biletiniń joqarı da`rejesi talant dep ataladı. O`spirimlerdin` qa`nshellı talantlı ekenligin anıqlaw ushin to`mendegi o`zgesheliklerge itibar beriw kerek.

1. Shaxs ziyrekligi ha`r kiyli sınaqlarg`a tayarlıg`ı;
2. Oqıwshılardıń miynetke beyimlesiwge za`ru`rlik seziwi;
3. Logikalıq pikir ju`ritiw tezligi, isshen`ligi, na`tiyjeligi, sho`lkemlestiriwshiligi ha`m t.b

Jeke o`zgeshelikler ha`m qa`biletler tuwma bolmaydı. Olar sotsiallıq, jeke o`mir ha`m xızmet protsessinde belgili bir faktor, derekler ta`sirinen payda boladı. Uqıplılıq-qa`biletin da`slepki sha`rti sıpatında ko`rinedi.

Solay etip ka`sipke bag`darlaw protsessinde oqıwshılardıń individual tipologiyalıq o`zgesheliklerin de esapqa alıw za`ru`r.

1.3. Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsının` individual psixologiyalıq o`zgeshelikleri.

Bizge belgili, ka`sip – o`ner kollejlerinde oqıw mu`ddeti u`sh jılǵa ten` bolıp, bul bilim jurtlarında tiykarınan o`spirimlik da`wirindegi jaslar yag`nıy 15 – 16 jastan 18 jasqa shekem bolg`an jigit qızlar bilim aladı.

O`spirimlik da`wiri «kamalat bosag`ası» dep ayıladı. Bul kamalat basqıshı fiziologiyalıq, psixologiyalıq ha`m sotsial shegaralardı o`z ishine aladı. Psixologiya pa`ni o`spirimlik ma`selelerin kompleksli u`yreniwdi talap etedi.

Bul ju`da` qıyın ma`sele, sebebi psixofiziologiyalıq jetilisiw tezligi menen onın` basqıshları sotsiallıq jaqtan rawajlanıw waqtı menen ba`rqulla tuwrı kele bermeydi. Akseleratsiya na`tiyjesinde bu`gingi balalardıń jetilisiwi buring`ı a`wladlarg`a qarag`anda 2-3 jıl burın jetilispekte. Fiziologlar bul protsessti 2- da`rejeli jınısıy belgilerdin` payda bolıwına qaray 3 basqıshqa ajıratadı.

I-basqısh - prepubertat.

II-basqısh – pubertat.

III-basqısh – pospubertat.

Jaslardıń psixologiyası o`spirimliktin` jasın I-II basqıshlar menen baylanıstırıp keledi. Akseleratsiya mu`na`sibeti menen o`spirimlik jasının` shegarası endi 15-16 jastan 18 jasqa shekem bolmaqta. Demek, o`spirimlikten aldın baslanadı. Biraq bul jetilisiw da`wirinin` konkret ma`nisi birinshi na`wbette sotsiallıq sha`rayatlar menen belgilenedi. Jaslardıń ja`miyette tutqan ornı olardıń da`rejesi olar iyeleytug`ın bilimlerdin` ko`lemi ha`m bir qatar basqa faktorlar sotsiallıq sha`rayatlarg`a baylanıslı.

Da`slepki o`spirimlik da`wirinin` ekinshi o`tiw da`wiri dep esaplaw mu`mkin. Eger birinshi o`tiw da`wirindegi ko`birek balalıqqa jaqın bolg`an ekinshi o`tiw da`wirinde bolg`an o`spirim jaslıq da`wirge jaqınraq ha`m sol ta`repten u`yreniledi. Da`slepki o`spirim jası a`sirese onda g`a`rezsiz o`mirdin` baslanıwı menen (orta mektepti tamamlap, litsey, kolledjlerge kiriwi) xarakterlenedi. O`mirdegi bul o`zgerisler da`slep o`spirim shaxsqa o`zin an`lawg`a ta`sir ko`rsetedi, o`spirimlerden parqı da`slep o`spirimler u`lken o`mirdi ko`z aldına

keltirmeydi, al onda qatnasadı. Onın` g`a`rezsizligi artıwı menen bir qatarda u`lkenlerdin` og`an mu`na`sibetleri de o`zgeredi. U`lkenler o`spirimge ko`birek bala dep qarasa da`slepki o`spirimler o`mirde o`z ornın tabıwg`a umtılıwın an`lag`an jag`dayda boladı. Ol o`z o`mir rejelerin a`melge asırıw ushın ha`reket ete baslaydı ha`m belgili bir ka`sipti iyeley baslaydı yag`nıy usı taraw boyınsha akademiyalıq litseylerde oqıwdı dawam etedi. O`spirimler tan`lag`an tarawları yag`nıy ka`siplerinde ju`da` u`lken jan`alıqlar arttırğ`ısı keledi, biraq a`ste-aqırınlıq penen jan`alıq etiwı ushın olarda bilim ha`m ta`jriybe jetispey atırğ`anlıg`ı bunın` ushın ko`birek oqıw ha`m u`yreniw kerekligin an`lay baslaydı.

O`spirimler (16-18 jasta) o`zlerinin` psixologiyalıq o`zgeshelikleri menen basqa jas da`wirdegi balalardan ajıralıp turadı. Fizikalıq ha`m aqıl jag`ınan jetiliske, kamalatqa eriske ko`z-qarası, o`zin-o`zi basqarıwı sıyaqlı insanıyılıq o`zgeshelikleri ta`rtiplesken boladı. Olar awır mu`na`sibette de boladı, u`lken jastag`ılarg`a hu`rmet penen qaraydı. Olar uzaqtı go`zleytug`ın keleshek ushın qayg`ıratug`ın ata-analardın` jaqın ja`rdemshisine aylanadı. Oqıw xızmeti o`spirimnin` tiykarg`ı xızmeti bolıp qala beredi. Oqıwg`a o`spirim jasına qarag`anda o`spirimlikte bir qansha jaqınaraq boladı. G`a`rezsiz o`mirge tayarlıg`ın o`zin-o`zi an`lawı menen mativler bul da`wirde jetekshi orındı iyeleydi. Motivler basqarıwında ja`miyettin` tolıq ag`zası bolıwg`a umtılıwı insanlarga` zıyan keltiriw sıyaqlı sotsiallıq mativler u`stemlik etedi. Bul da`wirde o`spirimlerin` kelesi o`miri ha`m tan`lag`an ka`sip rejelerine qaray pa`nlerge qızıg`ıwshılıg`ı o`zgeredi, o`spirimlerdin` pa`nlerge ha`m usı pa`n mug`allimlerine mu`na`sibeti o`zgeredi. O`spirimlik da`wirinde o`zi tan`lag`an maqsetlerine erisiwge tiykarlang`an mativler birinshi orıng`a ko`teriledi. O`spirimler o`zlerinin` oqıwg`a bolg`an mu`na`sibetleri ha`m olardın` oqıw u`yreniwge iytermelewshi sebeplerdi jaqsı an`laydı. O`spirimlik jasında bastan keshiretug`ın oylarının` baylıg`ı, tu`rli-tu`rliligi menen o`mirdin` tu`rli ta`replerine emotsional qatnasta bolıwı menen ajıralıp turadı. Aqıl ha`m sotsiallıq-siyasiy tu`rlerinin` rawajlanıwı menen xarakterlenedi. Olar a`dette aqıl talaplar menen o`z-ara tuwrı mu`na`sibette boladı. Bastan keshirgen oyları an`lap jetiw sezimleri de rawajlanadı. O`spirimlik jasında

oqıwshılarda ortaqlıq oyınını rawajlanıwı menen xarakterlenedi. Rossiya psixologları İ.V.Straxov penen A.L.Shnirmannın ta`riplewınshe o`spirimlik jasındag`ı doslıq o`spirimlik doslıqtan bazı bir o`zgeshelikleri menen parıqlanadı.

1. O`spirimlerde doslıq motivleri ju`da` teren`irek boladı. Bularda a`shkaralıq, o`z-ara isenim, talapshan`lıq, sadıqlıq birgelikte ba`rqulla ja`rdem ko`rsetiw kemshiliklerin tallaw, dostına ja`rdem beriw, o`z-ara hu`rmet, bir-birin tu`siniw ha`m t.b.

2. Doslıq oyları ju`da` mazmunlı bolıp, qızıg`ıwshılıqlar xızmetinin` ken` da`rejesin o`z ishine aladı.

3. Doslıq emotsional bolıp, dostının` keshirip otırg`an oylarına juwap bere alıw qa`biletine iye boladı. O`spirimlik jasındag`ı doslıq ko`binese o`mir boyı dawam etedi. Doslıq qatnasları ja`miyette ja`rdem beredi, onın` o`mirdegi xızmetin asıradı. Qasında dostının` barlıg`ın seziwi o`zi qıyınshılıqlardı jen`iwge ja`rdem beredi. O`spirimler doslıq, emotsional saplıg`ı sıyaqlı sezimlerin birinshi orıng`a qoyadı. Doslar bir-biri menen ju`reklerin bosatadı. Doslarg`a sadıqlıq meyirbanlıq shaxstın` reflektivlik da`rejesine ha`m onın` emotsional o`mir o`zgesheliklerine baylanıslı. O`spirim ha`mme waqıt rasgo`y, sadıq bolıwdı qa`leydi.

O`spirimlik jasında ayırıqsha bir oyı – muxabbatı payda boladı. Bul mektep oqıwshılarının` emotsmonal o`mirde ayırıqsha bir jag`day bolıp esaplanadı. O`spirimlik muxabbatı sap, taza, tu`rli-tu`rli kemshiliklerge bay, mu`la`yım, oylarg`a beriliw ha`m sadıqlıq belgilerine iye boladı. Ul balalar ha`m qız balalardıń muxabbattı bastan keshiriwde bir-birin hu`rmet etiw, doslıq o`z-ara ja`rdem bir-birin tu`siniw o`zgeshelikler xarakterli bolıp, olar bir-birindegi joqarı ruwxıy sıpatlardı qa`dirleydi. Ul ha`m qız balalar ortasındag`ı qarım-qatnaslar o`spirimlik jasında rawajlang`an boladı. Doslarına qarım-qatnası ken`eyedi. A`sirese qızlarda aralas doslıq sezimleri ken`eyedi. Balalarg`a ta`n 16-17 jaslarda birinshi za`ru`r ha`m jaqsı sezimleri ko`rine baslaydı. Eki jınıs ortasındag`ı o`z-ara qatnas ma`selesi tiykarg`ı mashqalalarınan biri bolıp esaplanadı. O`spirimlerde jaqsı ko`riw sezimi bir qansha jag`daylarg`a baylanıslı.

Birinshiden – jınısıy jetiliw, ekinshiden – isenetug`ın, su`yenetug`ın ha`m ha`r qanday na`zik ma`seleler boyınsha so`ylesiw mu`mkin bolg`an dosqa sezimi, u`shinshiden – bul ta`biyiy insanıy sezim esaplanıp insan ko`bine se o`zin jalg`ız seziwi ku`shli emotsional baylanısqa umtıladı. İzertlewshilerdin` boljawınsha bunday sezimnin` ku`sheygen tu`ri birinshi ret da`slepki o`spirimlik da`wirinde ju`zege keledi. Da`slep o`spirimler jalg`ız bolıwdı qa`lemegenligi sebepli o`zleri jaqsı o`z-ara jaqın mu`na`sibette, bir-biri menen intim qatnastı izleydi. Bazı o`spirimler bir oylarına sonshellı berilip, basqa na`rseler haqqında ulıwma umıtıp qoyadı. Bul da`wirde o`spirimlerde jaqsı ko`riw mu`mkin bolg`an qız yaki ul ideal payda boladı dep ko`p jıllar dawamında bul ideal saqlanıw turadı. O`spirimler oyındag`ı ideal birewdi unatıwg`a, jaqsı ko`riwge tu`rtki boladı. O`spirimlerdin` ideal obrazları bazıda real bolmaydı, yag`nıy olar hesh kimdi «og`an» uqsatpaydı. Bul bolsa olarda isenimsizlik ha`m jalg`ızlıq oyın da ju`zege keltiriwi mu`mkin. Da`slep o`spirimlerde usı temada a`debiy a`debiyatlar oqıw, kinofil`mler, teatrlarg`a barıwdı orınlaw ha`m ha`r tu`rli gu`rrin`ler o`tkeriw, olarg`a o`zlerin kelesi o`mirlerine ta`n o`mirlik joldasların tabıw ma`selesine ayqın jaqınlasıwg`a ja`rdem beredi.

Joqarı klass oqıwshılarının` biliw protsessleri tu`rli ta`rizde anıq etiwge ha`m bul ma`sele boyınsha ha`r ta`repleme oylag`an pikirin beriwge ja`rdem bere aladı. Bul jastag`ı o`spirimler a`tiraptag`ı tu`rli waqıya ha`diyselerdegi haqıyqattı biliwge umtıladı. Olardın` tu`rli sheshimleri mag`lıwmatlar emes, al usı sheshim ha`m mag`lıwmatlardı o`zleri talıqlaw, qıdırıw protsessinin` o`zi ko`birek qızıqtıradı. Bunda tu`rli ma`seleler boyınsha temalar ju`rgiziwge ha`m olardın` pikirlerin anıqlawg`a ju`da` qızıg`adı. O`spirimlik da`wirinde biliw protsesslerinin` rawajlanıwı dawam etedi. Biraq bul rawajlanıw o`spirimnin` o`zine ha`m og`an a`tirapındag`ı baqlawshılarg`a kem seziledi. Bul da`wirge kelip, o`spirimler tolıq oyg`a iye boladı, a`meliy pikirlep o`zlerin o`zleri analizley aladı. Olar endi biyma`lel aqılıy siyasiy ha`m basqa temalarda o`z pikirlerin bildire aladı.

O`spirimlik da`wirinde balalar ju`da` ko`p ilimiy tu`siniklerdi o`zlestirip, olardan tu`rli ma`sele ha`m mashqalalardı jen`iwde paydalana aladı. Balalarda

tu`siniv ha`m o`zin-o`zi basqarıw sezimleri o`sedı. O`spirimnin` o`zin-o`zi an`law, oqıw, miynet ha`m qarım-qatnas mativleri o`zgerisinde o`z ko`rinisin taptı. Bul da`wirde balada jan`a xızmetler ju`zege kelip, psixologiyalıq rawajlanıwda jan`a basqısh baslanadı.

O`spirimlik jası oqıw, miynet, qarım-qatnas sıyaqlı jetekshi xızmet tiykarında ulıwma ha`m arnawlı uqıplarının` rawajlanıp atırǵanlıǵı menen xarakterlenedi. O`spirimlik da`wirinde biliw protsessinin` rawajlanıwı aktiv keshedi. Biraq rawajlanıw o`spirimnin` o`zine ha`m onın` a`tirapındagı baqlawshılarına kesh seziledi. O`spirimlik da`wirine kelip, ju`da` ko`p balalarda o`z xızmetlerin aldınnan jobalastırıp, uqıbı jaqsı rawajlang`an boladı. Sonday-aq o`zin-o`zi basqarıw ha`m o`spirimlik jasındagı balalarda tez ko`zge taslanadı.

O`spirimnin` oqıwg`a mu`na`sibeti o`zgesheligi ha`m mazmunı ta`repinen basqa jastagı oqıwshılardıń bilimlendiriw protsessindegi mu`na`sibetinen ajıralıp turadı. Oqıw jobası ha`m da`stu`rinin` qıyınlasıwı jan`a pa`n ha`m temalardıń kirgiziliwi, o`zlestiriliwi, a`meliy oyı ja`rdeminde a`melge asırılıwı sha`rt.

G.E.Zalesskiy oqıwshılarg`a sotsiallıq ma`seleler, ekonomikalıq jag`dayda sotsiallıq faktler ha`m ha`diyselerdi g`a`rezsiz ra`wishte ilimiy analizlew ha`m olarg`a baha beriw usılların arnawlı u`yretiw ha`m za`ru`rligin izertlew tiykarında ko`rsetip bergen. Bul orında oqıwshılardıń g`a`rezsiz pikirlewin aktivlestiriwge, tuwrı basshılıq etken jag`dayda tanısıwı lazım. O`spirimlerdin` aqıl jag`ıman rawajlanıwında a`meliy oylawının` roli u`lken. O`spirim a`debiy shıǵ`armalardı oqıw ha`m tu`sindiriw arqalı g`a`rezsiz pikirlew ha`m tartısıwg`a u`yrenip baradı. Onda a`ste-aqırın ta`biyat ha`m ja`miyet haqqında o`zinin` itibarı qa`lipleledi. Belgili shaxstın` usı pazıyletleri onda pikirlew, g`a`rezsiz oylaw, tuwrı ha`m bir qararg`a kele alıw na`tiyjesi. O`spirimlerdin` a`debiy shıǵ`armasın bahalaw, ol haqqında jeke pikirdi bildiriwi mashqalanın` ta`repleri u`stinde tartısıwı insanlıq jag`daylardın` ayqın da`rejede qatnasıwı aqıldın` tap o`zindey turmısta ushıraytug`ın orınsız o`spirimnin` a`debiy parasatı ha`m o`mir ta`jriybesi to`men. Mug`allimnin` tiykarǵı uazıypası oqıwshının` oylawındagı a`dillik da`rejesine ko`teriwden olarg`a ha`diyse a`dillik, aqıllılıq penen qarawdı u`yretiwden ibarat.

O`spirimlerde materialliq du`n`ya haqqında jeke pikirlew, ilimiy ko`z-qarasının` ken`ligi, oylawının` o`zgesheligi rawajlana baslaydı.

Aqıldın` rawajlanıwı oqıw materialların puxta o`zlestiriwge bilimlendiriw protsessinde sho`lkemlestiriw, sıpatlaw da tiykarg`ı ko`nlikpelerdin` qa`liplesiwine imkaniyat jaratadı. Jag`dayları haqqında juwmaq shıg`arıw, tastıyıqlaw yag`nıy biykar etiw qa`biletı rawajlanadı. O`spirim qa`biletı de bilimlendiriw protsessindeki miyneti rawajlanadı. Qa`biletin` o`siwi bilimler, ko`nlikpe sıpatına baylanıslı bolıp, shaxstın` o`siw protsessine qosılıp ketedi. Demek, mektepte o`tiletug`ın sabaqlar laboratoriyalıq jumıslar, a`meliy tapsırmalar, referat, konspekt jazıw sıyaqlı jumıslardı o`spirimlerden` o`zlestiriwi ushın za`ru`r materiallardı g`a`rezsiz jag`dayda tu`siniwge alıp keledi. Bulardın` barlıg`ı ilimiy-a`meliy oylawının` tu`rleniwine do`gerektegi ulıwma nızamshılıqlardın` o`siwine aqılıy imkaniyatlarınin` ju`zege keliwine ta`biyat ha`m ja`miyettin` rawajlanıwının` nızamların tu`siniwge za`ru`r sha`rayatlar jaratadı. Joqarıdag`ılardan ko`rinip turg`anınday o`spirim jasta oqıwshılar aqılıy xızmetinin` faktorları ha`m usılları menen qurallang`an boladı.

O`spirimlerde aqıldın` rawajlanıwında oyınin` a`hmiyeti ju`da` u`lken, sebebi insan bir jumıstı islewge kiriser eken a`lbette onın` na`tiyjesin ko`z aldına keltiriwi kerek. Ko`z aldına keltirmey turıp hesh qanday jumıstı jobalastırıw mu`mkin emes. O`spirimde oylaw da`rejesi jaqsı rawajlang`anda g`ana onın` o`z o`mirindeki idealdi oylay aladı. Usıg`an baylanıslı uzaq ha`m jaqın rejelerin du`zedi.

Ha`zirgi ul ha`m qız balalar 30-40 jıl aldın`g`ı qatarları menen salıstırg`anda olardın` ulıwma sezimleri joqarı o`skenligin ko`riw mu`mkin. İntellektual qızıg`ıwshılıq da`rejesi ken` ha`m ha`r qıylı. O`spirimler radio, televidenie, ilimiy-xabar, shıg`armalar, kinofil`mler ilim ha`m texnika u`lken rol` oynamaqta. O`spirimlerden` qızıg`ıwshılıqları ha`r qıylı jag`dayda da o`zi tan`lag`an ka`sip ha`m bag`darı, sonday-aq o`mir jobalarına tiykarlang`an o`spirimlik jasına kelip er balalar ha`m qızlardın` ko`z-qarası joqarılay baslaydı. Bul o`spirimnin` sırtqı a`lemdi tu`siniwge, bahalawına bolg`an mu`na`sibetlerin anıqlawg`a ja`rdem beredi.

O`mirde tu`rli ka`sipbar. Bir adam bir neshe tu`rli ka`sipbar di iyelewi mu`mkin, biraq sonin` menen birge ha`r bir ka`sip sonday qiyin insan o`z o`mirin a`sirese sol bir ka`sipke bag`ishlawi mu`mkin. Ka`sip tan`law barliq da`wirden baslap balalardin` rolli oyınlarında ko`rinedi. Demek bala oyun arqalı tolıq ka`sipbar ha`m sol xızmet penen tanısa baslaydı. Ma`selen «magazin» yag`nıy «bazar» oyını arqalı bala da «satıwshı» ha`m «alıwshı» bola aladı. «Pul» ha`m «tovar» menen baylanı qılıwdı u`yrenedi. Bul basqısh ka`sip tan`lawg`a tayarlaqtın` baslanıw basqıshı dep ataw mu`mkin. Keyingi jas a`wladlarda bul tayarlıq tu`rli xızmetlerde de tu`rli ko`rinislerde dawam etedi. «Men kim bolaman?» sorawına dus keledi. Belgili bir ka`sipbar xızmet ko`rsetiwden baslap atırg`an o`spirim og`an intellektual, sotsial-psixologiyalıq ha`m aqlıy jag`ınan tayar bolıwı kerek. O`spirimlik da`wirdin` aqırları ha`m o`spirimlik jasına kelip olarda miynet ko`nlikpe ha`m da`rejeleri rawajlanadı. Ta`jriybelerdin` ta`riplewınshe eger o`spirimlik da`wirinde olarda keleshekte jaqsı ka`sip da`rejesi ju`zege keliwinen u`mitleniw qiyin. Mısalı balalıq waqıtlarında texnika menen ha`rekette bola almag`an slesarlıq a`sbap-u`skenelerinen paydalana almag`an, o`z qolı menen bir na`rseni orınlay almag`an bala talantlı injener-konstruktor bolıp jetilisiwi qiyin, yag`nıy litsey ha`m kolledjlerde matematik, lingvistik, a`debiy jaqsı da`rejelerin ko`rsete almag`an bala u`lken bolg`anda hesh qashan ku`shli matematik, filolog bolıp jetilise almaydı.

Bul jastag`ı balalarg`a tartısıwg`a kirisiw da`rejesinin` tiyimpliligi ha`m ju`da` za`ru`r, biraq ol jetekshi emes, tan`lag`an ka`sip ha`m bag`darları boyınsha belgili bolmag`an o`spirimler g`ana ko`birek qatarları menen tartıadı. Da`slepki o`spirimlik da`wirdi ka`sip, bilim, ko`nlikpe da`rejesinin` qa`liplesiwi ushın senzitiv da`wir dep esaplaw mu`min. Bul bolsa er balalar ha`m qız o`miri ushın ha`m ja`miyet ushın da u`lken zıyan keltiredi. Ka`sip tan`law waqtında da`slep o`spirimler o`z qa`lewi ha`m qa`biletlerin jeke sıpatlar, nerv sistemasının` tipi, analizatorlar o`zgesheligi emotsional-basqarıw sıpatların da esapqa alıwı za`ru`r.

Olar a`dil bolıw tu`sinigine ha`m real ta`rizde jantasadı. Ma`selen o`tken jıllardag`ıday «a`dillik bul ha`mmege bir qıylı emes, ba`lki ha`r kimnin`

imkaniyatına qarap ha`m adamlardın` jumısına yag`nıy insan ma`pine qosqan u`lesine qarap belgilenedi» - dep tu`sinedi ha`m dodalaydı.

O`spirimler sanalı ra`wishte iyelegen moral normaları tiykarında o`z ha`reketlerin jolg`a salıwg`a umtıladı. Bul bolsa o`spirimnin` o`zin an`lawının` o`siwinde ko`rsetiledi. O`zin an`lawı qıyınlasıp psixologiyalıq struktura bolıp, to`mendegilerdi o`z ishine aladı.

- birinshiden, balada sırtqı a`lemdegi predmet ta`sirinen payda bolg`an emotsiyaları o`z denesi menen ajıratılğ`anda ju`zege keledi;

- ekinshiden, o`zinin` jeke «men» ligin aktiv xızmeti tiykarında an`lawı;

- u`shinshiden, o`zinin` psixologiyalıq o`zgesheligi ha`m pazıyletlerin an`lawı;

- to`rtinshiden sotsial, morallıq, o`z-o`zine baha beriwdin` belgili sistemasın an`lawı. mine usınday elementlerdin` barlıg`ı bir-biri menen funksiional ha`m genetik baylanısqan. Biraq bulardın` ha`mmesi sizge belgili, bir waqıttın` o`zinde qa`liplespeydi.

O`spirimlikte o`zinin` jeke qa`siyetlerine baha beriw ku`sheyedi. O`spirim de o`mir sıyaqlı o`z qa`dir qımbatın, onın` nelerdi isley alıwın bilgisi keledi. O`zine baha beriw eki usılda boladı.

I. Adam o`zin qolg`a kirgizgen sıyılıqları na`tiyjesi menen bahalaydı. Ma`selen bala qıyın jag`dayda o`zin joyıtpaydı yag`nıy jas balanı o`rtten qutqaradı. «Men qorqaq emespen» - deydi. Belgili bir qıyın tapsırmanı orınlaydı. «Men qa`biletlimen» - deydi Moralg`a tiyisli bunday ha`reketler o`spirim o`zin sınawı kerek.

II. Sotsiallıq, yag`nıy o`zi haqqındag`ı basqa islerdi, pikirlerdi salıstırıwdan ibarat. Ma`selen: oqıwshılar ta`repinen «ma`rtlik» - dep maqullang`an ha`reketi mug`allım «qa`lbeki doslıq» - dep aytadı. Bunda balalar o`z ha`reketleri haqqında oylap bas qatıra baslaydı. O`spirim oqıwshının` o`spirim da`wirindegi baladan o`zgesherek ja`ne bir o`zgesheligi – bul qıyın shaxslar mu`na`sibetlerinde orınlawshı wazıypa, hu`jdan pazıyletin an`law o`z qa`dir-qımbatın qa`dirlewdi seziw de orınlı.

O`spirim oqıwshıda o`zin baqlaw negizinde o`zin ta`rbiyalaw pazıyleti tuwıladı. Na`tiyjede onda o`zin-o`zi ta`rbiyalaw o`zgesheliklerin tan`law, olardı ku`ndelik tumısqa ko`ndirip ko`riw ruwxındag`ı belgili kemshiliklerdi tuwrılaw, jaqsı pazıyetlerdi qa`liplestiriw menen sheklenip qalmastan ba`lki erjetken adamlarg`a ta`n ko`p qırılı, ulıwmalasqan idealg`a ta`n ta`rizde bolıwına bag`darlang`an boladı. Oqıwshılar o`zinde shaxstın` en` qımbatlı pazıyletlerin oqıw ha`m miynet da`rejesin an`lı rejeli ta`rtipli ta`rizde iyelep barıwg`a shaxstın` belgili bir pazıyletleri ha`m o`zgesheliklerine ha`reket etedi. O`zin-o`zi ta`rbiyalaw, mashqalaları ruwxıy ko`rinisin qa`liplestiriwge umtıladı.

O`spirim oqıwshılardıń o`zin o`zi ta`rbiyalaw protsessi oqıw, ja`miyet sho`lkemlestiriwshileri, pedagoglar ja`miyetinin` ta`rbiyası ta`siri astında bolıwı sha`rt. O`zin-o`zi ta`rbiyalawdın` ja`miyette mu`na`sip orın iyelewge, sotsiallıq wazıypanı an`lawı, paydalı miynet islewi, o`zin-o`zi ta`rbiyalaw, izge salıw ushın birlikti qa`liplestirgen ta`rbiyalıq shara-ilajlardı birlik ta`rizde ta`sir o`tkeriw ja`miyet ma`jbu`riyatı o`z-ara ja`rdem ha`m gu`zetiw, o`z-ara bahalaw da maqsetke muwapıq.

O`spirimlerde erjetkenlik oyı teren`lesip barıp, o`zin-o`zi basqarıw, o`z ruwxıy ko`rinisin ko`rsetiw sezimi o`sedı. Bul na`rse olardıń ayırıqsha shaxs ekenligin ta`n alıwg`a umtılıwında o`z ko`rinisin tabadı. Bunın` ushın ayırım jaslar tu`rli modalarg`a hayran qalıw, ma`deniyatqa, qosıqqa, ka`sip-o`nerge, ta`biyatqa qızıg`ıwshılıqların atqarıwg`a ha`reket etedi. Oqıw ha`m miynet ja`miyet ta`sirinde, ma`rtlik, sabırlılıq, hadallıq sıyaqlı insanıy pazıyletler qa`lipleseı. Menmenlik, o`z ma`pin oylawshılıq, qorqaqlıq sıyaqlı pazıyletlerdin` jog`alıwı tezlesedi.

O`spirimler shaxsının` qa`lipleısiwi protsessinde ja`miyettin` roli ayırıqsha, a`hmiyeti orınlı. Olarda morallıq, g`a`rezsizlik, o`z ha`reketlerin bahalaw sıyaqlı pazıyletleri de ko`rinedi. O`spirim ul ha`m qızlardın` ja`miyetke aktiv qatnasıwı arqalı qa`bileti ko`rinedi. Dos ha`m dushpanlarının` kimligi, o`zi qa`lewi, o`zin ha`m do`gerektegi a`lemdi jaqsı biliw ushın ne islew kerekligin biliwge ha`reket etedi. Belgili o`spirimler o`zlerinen hesh qanaatlanbaytug`ın, o`z aldına ha`dden tıs

ko`p wazıypalar qoyatug`ın, biraq onın` kewlinen shıg`a almaytug`ın boladı. Bul bolsa o`spirimlerdin` kelshekтеgi tabısları, sha`rtlerinen biri.

O`zin-o`zi hu`rmetlew ha`m onın` o`zgeshelikleri to`mendegilerden ibarat. Demek joqarıda ko`rsetip o`tilgenindey shaxstın` erte o`spirimlikтеgi en` za`ru`r pazıyletlerinen biri o`zin-o`zi hu`rmetlew, o`z-o`zine baha beriw ha`m o`zin shaxs dep ta`n alıw yag`nıy almaw da`rejesi. O`spirimler o`zlerinde shaxstın` belgili kompleksi sıpatların qabıl etiwge umtıladı. O`zin-o`zi ta`rbiyalaw ma`selelerinde bir pu`tin ruwxıy psixologiyalıq ko`rinisti qa`liplestiriw ma`selesi qızıqtıradı. Bunda shaxs idealı da u`lken a`hmiyetke iye. Ma`selen: ul balalar qaharmanlıq, jaqsı ata, mug`allim vrach yag`nıy a`debiy shıg`arma ha`m de kinofil`mlerdegi obrazlardı o`zlerine ideal dep bilse; qızlarımız miynetkesh, na`zik, ja`miyetlik isker, iybeli u`y biykesi yag`nıy ilimiy xızmetker ha`m t.b. O`z-ara mu`na`sibet ha`m emotsional o`mirdi o`zi belgilewdin` qıyın mashqalanı o`spirimnin` o`zi orınlay almaydı. Bul ma`seleni o`spirimnin` ata-anası o`z qatarları, mug`allimlerdin` qatnasıwında olardıń qollap-quwatlawında esapqa aladı.

Bap boyınsha juwmaqlar.

Shaxstın kamalatı, onın rawajlanıwı haqqında ja`ha`n psixologiyası pa`ninde ha`r qıylı teoriyalar jaratılǵanlıǵı haqqında aytıp o`ttik. Usi teoriyalar qatarına biogenetikalıq, sotsiogenetikalıq, kognitivistik, psixoanalistik, bixevioristik ha`m t.b. kiredi. Biogenetikalıq teoriyanın negizinde insannın biologiyalıq jaqtan jetilisiwi baslı faktor sıpatında qabıl etilgen bolıp, qalg`an protsesslerdin rawajlanıwi iqtıyarlı o`zgeshelik payda bolıp, olar menen o`z-ara tek g`ana baylanisadi.

1903-jılı Frantsiyanın Strasburg qalasında ka`sipke bag`darlaw kabineti birinshilerden bolıp ashılǵan. 1908-jılǵa kelip AKShda Boston qalasında o`spirimlerge o`zinin miynet jolın tan`lawga ja`rdem beriwshi «Jaslardı ka`sipke bag`darlaw byuro»sı o`z isin baslag`an. Bul byuro xızmeti ka`sip-o`nerge bag`darlaw islerinin tiykarı sıpatında qabıl etilgen.

1990-jılǵa kelip, Frantsiyada mektep psixologiyalıq xızmeti sho`lkemlestirilgen. Bunda pedagog psixologlardın wazıypaları anıqlap berilgen bolıp, olar shaxstın ha`r ta`repleme rawajlanıwı ushın kolınan keletug`ın barlıq islerdi islegen.

O`spirimlik da`wiri tek g`ana balanın o`zi ushın, ba`lkim onın menen qatnasqa kiriwshiler ushında awır da`wir esaplanadı. Ko`p jag`daylarda ata-ananın 10-11 jasqa shekem og`an boysınıwshan, kewilshen` balasının birden qaysar, agressiv bazı jag`daylarda u`ndemes bolıp kalg`anın tusine almaydı. Ko`pshilik jag`daylarda o`spirimler menen u`lkenler ortasında kelip shıg`atug`ın kelispewshiliklerine onın jas da`wirine tan o`zgesheligin esapqa almawı yamasa ulıwma bilmewi sebep boladı. O`spirimlik da`wirdin awır, quramalı da`wir ekenligi ko`plegen fiziologiyalıq, psixologiyalıq sotsiallıq faktorlar menen baylanıslı. Bul jasta balalar organizminin endokrin sisteması jaqsı islewi natiyjesinde zat almasıwı, ishki organizmde ha`m denenin rawajlanıw protsesi de aktivlesedi. Sonın ushın o`spirimlik da`wirdi «kamalat bosag`ası» dep aytqan. Bul

kamalat basqışı fiziologiyalıq, psixologiyalıq ha`m sotsial shegaralardı o`z ishine aladı.

Da`slepki o`spirimlik da`wirinin` ekinshi o`tiw da`wiri dep esaplaw mu`mkin. Eger birinshi o`tiw da`wirindegi ko`birek balalıqqa jaqın bolg`an ekinshi o`tiw da`wirinde bolg`an o`spirim jaslıq da`wirge jaqınraq ha`m sol ta`repten u`yreniledi. Da`slepki o`spirim jası a`sirese onda g`a`rezsiz o`mirdin` baslanıwı menen (orta mektepti tamamlap, litsey, kolledjlerge kiriwi) xarakterlenedi. O`mirdegi bul o`zgerisler da`slep o`spirim shaxsqa o`zin an`lawg`a ta`sir ko`rsetedi, o`spirimlerden parqı da`slep o`spirimler u`lken o`mirdi ko`z aldına keltirmeydi, al onda qatnasadı. Onın` g`a`rezsizligi artıwı menen bir qatarda u`lkenlerdin` og`an mu`na`sibetleri de o`zgeredi. U`lkenler o`spirimge ko`birek bala dep qarasa da`slepki o`spirimler o`mirde o`z ornın tabıwg`a umtılıwın an`lag`an jag`dayda boladı. Ol o`z o`mir rejelerin a`melge asırıw ushın ha`reket ete baslaydı ha`m belgili bir ka`sipti iyeley baslaydı yag`nıy usı taraw boyınsha akademiyalıq litseylerde oqıwdı dawam etedi. O`spirimler tan`lag`an tarawları yag`nıy ka`siplerinde ju`da u`lken jan`alıqlar arttırğ`ısı keledi, biraq a`ste-aqırınlıq penen jan`alıq etiwı ushın olarda bilim ha`m ta`jriybe jetispey atırğ`anlıg`ı bunın` ushın ko`birek oqıw ha`m u`yreniw kerekligin an`lay baslaydı. O`spirimler (16-18 jasta) o`zlerinin` psixologiyalıq o`zgeshelikleri menen basqa jas da`wirdegi balalardan ajıralıp turadı. Fizikalıq ha`m aqıl jag`ınan jetilisen, kamalatqa erisen ko`z-qarası, o`zin-o`zi basqarıwı sıyaqlı insanıyılıq o`zgeshelikleri ta`rtiplesken boladı. Olar awır mu`na`sibette de boladı, u`lken jastag`ılarg`a hu`rmet penen qaraydı. Olar uzaqtı go`zleytug`ın keleshek ushın qayg`ıratug`ın ata-analardın` jaqın ja`rdemshisine aylanadı. Oqıw xızmeti o`spirimnin` tiykarg`ı xızmeti bolıp qala beredi. Oqıwg`a o`spirim jasına qarag`anda o`spirimlikte bir qansha jaqınraq boladı. G`a`rezsiz o`mirge tayarlıg`ın o`zin-o`zi an`lawı menen motivler bul da`wirde jetekshi orındı iyeleydi. O`spirimlik jasında oqıwshılarda ortaqlıq oyının` rawajlanıwı menen xarakterlenedi. Rossiya psixologları İ.V.Straxov penen A.L.Shnirmannın` ta`riyplewınshe o`spirimlik jasındag`ı doslıq o`spirimlik doslıqtan bazı bir o`zgesheliklerin keltirip o`tken.

Ulwma orta talim mekemelerinde oqıwshılardıń qızıg`ıwshılıqları, beyimlilikleri, tuuma uqıplılıqların anıqlaw maqsetin`de olar menen xar tu`rli psixologiyalıq-pedagogikalıq diagnoz metodikaları otkerilip kelinbekte. Bul boyınsha milliy ortalıg`ımızg`a sa`ykeslestirilgen, bir neshe ma`rte a`meliy sınavlardan o`tkerilgen metodikalar jıynag`ı usınılg`an.

Usıg`an qosımsha ha`r bir o`spirim kolledjge qabıllanbastan aldın qaysı ka`sipke ko`birek qızıg`adı, mine usılarg`a itibar bersek maqsetke muwapıq bolar edi.

II-Bap. Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdin` a`meliy a`hmiyeti.

2.1. Ka`sip-o`ner kollej talabaları shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniw metodikası ha`m metodologiyası.

Shaxs insannın` konkret tariyxıy turmıs keshiriw sha`rayatlarında, xızmet protsessinde qa`lipleseı. Shaxstın` qa`lipleseıw protsessinde toparlarda a`melge asırilatug`ın ta`lim ha`m ta`rbiya jetekshi orındı iyeleydi.

Shaxstın` qa`lipleseıwi eki tu`rli ma`niste qollanıladı. Birinshisi, shaxstın` qa`lipleseıwi onın` rawajlanıwı, mine usı rawajlanıw protsessi ha`m onın` na`tiyjesi ekenliginde. Ekinshi ma`nisi shaxstın` maqsetke bag`darlang`an ta`rizde ta`rbiyalaw sıpatındag`ı qa`liplestiriwden ibarat.

Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsın yag`nıy o`spirimlerdin` shaxs o`zgesheliklerin u`yreniw ushın men o`z izertlew jumısında to`mendegi metodlardan paydalanıwdı lazım dep taptım.

1. Anketa (shaxs o`zgesheliklerin u`yreniw anketası);
2. Sa`wbet;
3. Standartlastırılğ`an sorawlar;
4. Baqlaw;
5. Test. Proektiv metod.

Anketa – aldinnan tayarlang`an sorawlar sistemasına ma`lim juwaplardı aliwg`a mo`lsherlengen soraw qag`azı. Anketalar ashıq ha`m jabıq tu`rde boladı. Ashıq anketalarg`a juwap beriwde hesh qanday shegaralar qılınbaydı. Jabıq anketalarg`a juwap beriw ushın tan`law imkaniyatı beriledi (awa, yaq, bazıda).

Anketa sorawları boyınsha No`kis sanaat ha`m sotsial-turmıs ko`rsetiw kolleji oqıwshılarına mu`rajat ettik. İzertlew 2011-2013 oqıw jılında o`tkerildi. İzertlewde ja`mi 40 oqıwshı qatnastı. To`mende o`tkerilgen sorawnama na`tiyjelerin itibarın`ızg`a usınamız.

Anketanın` birinshi sorawı: “Oqıw ornına o`z qızıg`ıwshılıg`ın` menen tapsırdın` ba?”, - degen sorawg`a 5-6 g`ana oqıwshı unamlı juwap bergenligi anıqlandı. Alıng`an na`tiyjeler $x=2.68$ ge ten` ekenligi ma`lim boldı.

Anketadagı na`wbettegi soraw “Usı qa`nigelikti tan`lawın`a sebepshi bolg`an faktorlar» degen soraw edi. Respondentlerden 69.6% i ata-anam dep juwap bergen. Haqıyqatında da bu`gin biz ata-analar negedur o`z perzentlerimizdin` tileklerin urlap qoyıp atırğ`andaymız. Ata-analar o`z perzentinin` nege qızıg`ıp atırğ`anlıg`ı menen sorap otırmaydı.

2.1.1-tablitsa

«Oqıw ornına o`z qızıg`ıwshılıg`ın` menen tapsırdın` ba?»

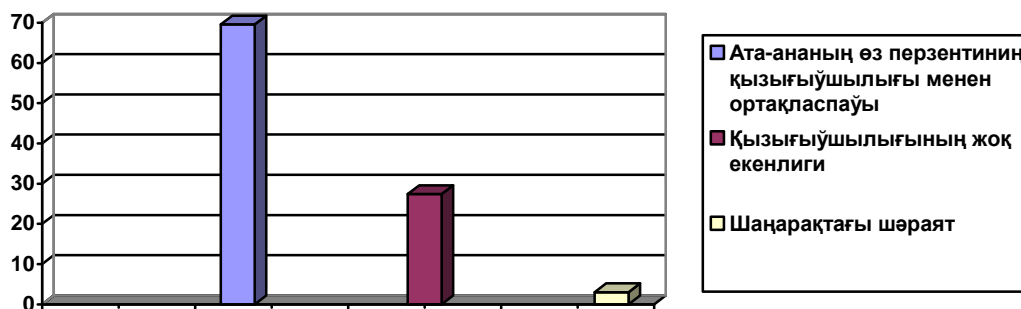
n=40

№	Oqıw ornına o`z qızıg`ıwshılıg`ın` menen tapsırdın` ba	%
1	Ata-ananın` o`z perzentinin` qızıg`ıwshılıg`ı menen ortaqlaspawı	69.6
2	Qızıg`ıwshılıg`ımn` joq ekenligi	27.4
3	Shan`araqtag`ı sha`rayat	3.0

Respondentlerdin` 27,4%i ka`sip tan`lawg`a degen qızıg`ıwshılıg`ımn` joq ekenligin aytıp o`tken bolsa, 3,0%i bul oqıw ornında tek shan`araqtag`ı sha`rayatına qaray oqıp atırğ`anlıg`ı haqqında aytıp o`tken.

Oqıw ornına o`z qızıg`ıwshılıg`ın` menen tapsırdın`ba? Degen anketamızdin` bul sorawına respondentler ta`repinen berilgen juwaptı anıg`ıraq tu`sindiriw ushın itibarın`ızdı to`mendegi diagrammag`a qaratamız.

«Oqıw ornına o`z qızıg`ıwshılıg`ın` menen tapsırdın` ba?»

2.1.1-gistogramma

Endi anketanın keyingi “Usı ka’sipti tan`law haqqında mektep psixologına mu`rajat ettin`izbe?” degen sorawımızg`a to`mendegi juwaptı aldıq.

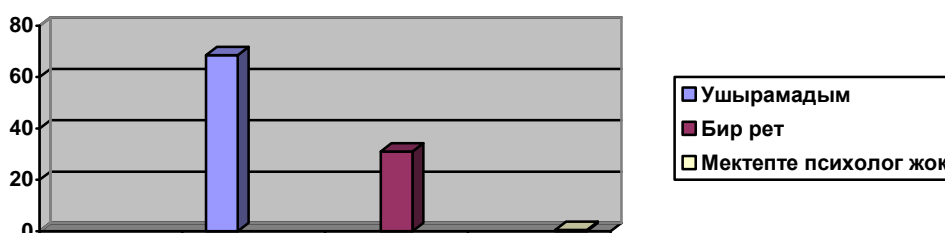
2.1.2-tablitsa. Oqıwshılardıń metkep psixologına murajatı

(n=40)

№	Mektep psixologına murajatlar	%
1	Bir ret	31.0
2	Ushıramadım	68.5
3	Mektepte psixolog joq	0.5

Joqarıdagı tablitsadan ko`rinip turg`anınday ko`pshilik oqıwshılar mektep psixologına bir ret barg`anlıg`ın, yag`nıy 31.0% respondentler ka`sip tan`law boyınsha mektep psixologı menen ma`sla`ha`lesken. Oqıwshılardıń 68,5%i mektep psixologına ulıwma ushıraspag`anlıg`ın, 0,5% oqıwshılar bolsa mektebinde psixologtıń joq ekenligin, bar bolsa da qanıge emes ekenligin aytıp o`tken.

Anketamızdıń «Oqıwshılardıń mektep psixologına murajatı» degen sorawımızg`a anıg`ıraq mag`lıwmat beriw ushın respondentlerimizdin` bergen juwabın to`mendegi gistogrammada sa`wlelendirdik.

2.1.2-gistogramma

Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsın yag`nıy o`spirimlerdin` shaxs o`zgesheliklerin u`yreniw ushın men usı izertlew jumısında «Bar bolmag`an haywan» proektiv testin o`tkeriwdi lazım dep taptım.

Bar bolmag`an haywan testi

Hu`rmetli oqıwshılar ha`r bir insan do`retiwshilik qılıw, qıyalında tu`rli obrazlar jaratıwg`a ha`reket etedi. Siz de mine usınday obrazlar jaratıw imkaniyatına iyesiz. Tapsırmamız sonnan ibarat, siz belgili bir waqıt dawamında bar bolmag`an haywannın` su`wretin sızasız. Haywanın`ız kino yaqi mult`filmlerden bolmawı tiyis ha`m og`an o`zlerin`izshe at qoyasız.

Shaxstın` o`z-o`zin bahalawı, shaxs kamalatının` za`ru`r ko`rsetkishlerinen biri, adamnıń` o`z-o`zine qanday mu`na`sebette bolıwı og`an a`tirapındag`ılar qanday mu`na`sebette bolıwı menen baylanıslı. O`z-o`zin bahalaw shaxstın` sheshiwshi o`zgesheligi, onın` o`zligi. a`lıp barg`an sınaw izertlew jumısımız sonnı ko`rsetti, su`wret sızıw arqalı shaxstın` minez-qulqı ha`m strukturasınıń` o`zgeshelikleri haqqında belgili bir mag`lıwmattı alıw mu`mkin. Jaratılıp atırg`an obrazlar arqalı bala o`z-o`zine o`mirinin` sheksiz ta`replerin ko`rseip beriwge uıtladı.

Izertlewlerde usı na`rse ko`rinedi, «Bar bolmag`an haywandı» sızıw arqalı «Men» obrazın o`z-o`zin bahalaw, o`z imkaniyatların anıqlawı, ayırım shaxslarda ju`z berip atırg`an mashqalalı ma`selelerin sheshiwde na`tiyje beriwı mu`mkin.

Bul metodika arqalı oqıwshılardag`ı minez-qulıq, umtılıwshan`lıq, aktivlik, tuwrı so`zlilik, kirisiwshen`likti anıqlamaqshı boldıq.

Na`tiyjede bul tablitsada keltirilgen analiz juwmaqların aldıq.

Respondentlerdin` 23,7%i o`z jumısların rejelestirip baradı eken. 25,5%i xızmetke umtılıw ku`shli ekenligi, aldına qoyg`an wazıypalardı a`melge asırıwg`a ha`reket qılıwları su`wretlerde ko`ringen.

89% oqıwshılar su`wretlerin sızıwda qosımsha sızıqlar, shtrixlardan paydalang`anlıqları ko`rinedi, bul bolsa olardı qa`weterleniw da`rejesi joqarı ekenliklerinen derek beredi.

Sızılğ`an su`wretlerdin` ko`pshiliginde o`tkir nayzalar, o`tkir tisleri, xanjarlar, su`wretlengenliklerin, bul elementler bolsaagressivlik o`zgesheliginin` bar ekenligin ko`rsetedi.

Proektiv usıllarda sızılğ`an ha`r bir element belgili bir da`rejede shaxs o`zgesheligin ko`rsetedi. Solay eken, 72% oqıwshılarda jan`a mag`lıwmattı alıwg`a

umtılıw o`zi haqqındag`ı berilip atırğ`an informatsiyag`a qızıg`ıwshılıg`ının u`lken ekenligi u`lken etip sızg`an qulaqlarınan, uzın tıslarınan ko`rinedi.

Haqıyqattan o`spirimlerde o`z-o`zi haqqında ko`p mag`lıwmat alıwg`a umtılıw ku`shli sa`wlelengen.

Su`wretlerdegi ma`nıstın` tayanış bo`limleri xızmettin` deregi esaplanadı. 76% oqıwshılar haywanlardın` tayanış bo`limlerin quramalı sızg`an, bul bolsa olarda turaqlı isenim bar ekenligin an`latadı. Ko`p su`wretlerde qanatlar, pa`rlar, shıraylı elementler su`wretlengen bolıp, bul detallar bolsa oqıwshılardıń talantın, o`z xızmetine qızıg`ıwshılıg`ın, tu`rli ilajlarda qatnasıwdı qa`leytug`ınlıg`ın ko`rsetedi.

57,4% oqıwshı ko`birek o`zine, o`z pikiri, oyları, minez-qulqına itibar qılsa, qalg`an oqıwshılarda a`tirapındag`ılarg`a, u`lkenlerge, ata-analarına hu`rmeti ku`shli ekenliklerin ko`riw mu`mkin.

Bul jasta o`spirimler o`zgesheliklerinde ulıwma isshen`lik o`zgeshelikleri de ko`rinedi, bulardı bul su`wretlerde haywan haqqında ulıwma mag`lıwmat beriwshi detallar ko`plep sızilg`anlıg`ı baqlanadı.

Oqıwshılardıń sızg`an su`wretleri arqalı o`zlerinin` aqlıy imkaniyatların ko`rsetiwge umtilg`an, sebebi, bul sızhaywanlardın` atların basqasha etip atag`an. Mısalı: «kessengraf», «boyezi», «Sidalok», «Lizabol» h.t.b.

2.1.3-tablitsa «Bar bolmag`an haywan» testi boyınsha alıng`an na`tiyjeler

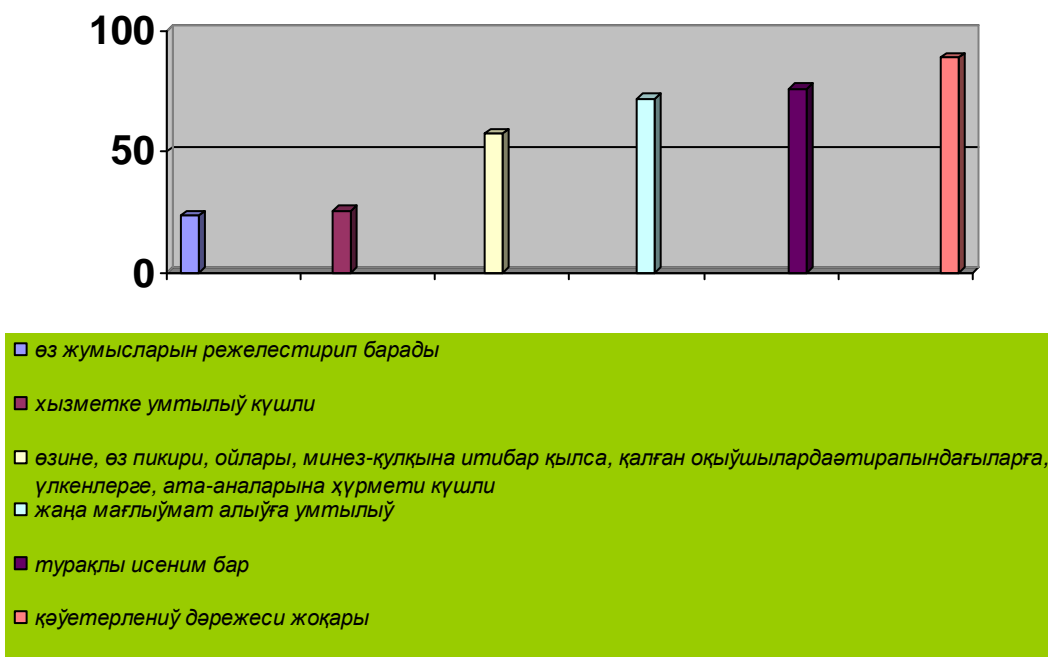
№	Sorawlar	%
1	O`z jumısların rejelestirip baradı	23,7
2	Xızmetke umtılıw ku`shli	25,4
3	O`zine, o`z pikiri, oyları, minez-qulqına itibar qılsa, qalg`an oqıwshılarda a`tirapındag`ılarg`a, u`lkenlerge, ata-analarına hu`rmeti ku`shli	57,4
4	Jan`a mag`lıwmat alıwg`a umtılıw	72
5	Turaqlı isenim bar	76

6	Qa`weterleniw da`rejesi joqarı	89
---	--------------------------------	----

Aling`an na`tiyjelerdi juwmaqlaytug`ın bolsaqka`sip-o`ner kolleji talabalarında qızıg`ıwshılıq, aktivlilik anıqlang`anlıg`ı, menen bir qatarda olardıń qo`pshiliginde qa`weterleniw ha`m agressivliksezimlerdin` bar ekenligi anıqlandı. Bul bolsa o`z na`wbetinde arnawlı sorawlar o`tkeriw za`ru`r ekenliklerin ko`rsetedi.

Bar bolmag`an haywan testi boyınsha anıg`ıraq tu`sinikke iye bolıw maqsetinde aling`an mag`lıwmatlardı to`mendegi diagrammada sa`wlelendirip berdik.

«Bar bolmag`an haywan testi»

2.1.3- gistogramma

A`lbette izertlew jumısımızda qollang`an metodikamız yag`nıy «bar bolmag`an haywan» proektiv testi arqalı talaba shaxs o`zgesheliklerin biliw ju`da` qıyın. Sonın` ushın men bul izertlew jumısında gezektegi metodikanı qollanıwdı lazım dep taptım. Men bul izertlew jumısında kollej talaba shaxsın u`yreniw

ushın, **shaxstın` qarım-qatnasqa kirisiwshen`lik ha`m sho`lkemlestiriwshilik uqıplılıqların anıqlap** beriwshi psixologiyalıq tessten paydalandım. Bul psixologiyalıq teste talabalarg`a qırıq soraw oqıp esttiriledi. Talabalar bolsa o`zlerinin` aldına qoyılğ`an juwap betlerine ha`r bir sorawdın` tuwrısına «awa», «yaq» dep juwap jazadı. Alıng`an na`tiyjeni islew ushın taq sanlardı o`z aldına, jup sanlardı o`z aldına juwap giltine qarap esaplanadı.

Talabalarg`a beriletug`ın sorawlar to`mendegishe:

1. Ba`rqulla qarım-qatnasqa kirisip turatug`ın dosların`ız ko`p pe?
2. Dosların`ızdı o`z pikirin`izge isendire alasız ba?
3. Dosların`ızdın` birewi sizdi qapa qılsa qashang`a shekem o`kpelep ju`resiz?
4. Qıyın jag`daylarda ba`rqulla durıs jol tawıp kete alasız ba?
5. Ha`r qıylı adamlar menen tanısıwg`a umtılasız ba?
6. Sotsial jumıslar menen shug`ıllanıwdı unatasız ba?
7. Sizge kitapdar menen yaki jumıs penen shug`ıllanıw, adamlar arasında waqıttı o`tkeriwge qarag`anda maqulraq?
8. O`z tileklerin`ızdi a`melge asırıp atırg`anda tosıqlar payda bolıp qalsa o`z umtılwın`ızdan waz keshesiz be?
9. Jası sizden biraz u`lken adam menen tez kirisip kete alasız ba?
10. Ha`r qıylı oyınlardı oylap tabıw ha`m sho`lkemlestiriwdi jaqsı ko`resiz be?
11. O`zin`iz ushın endi tanıs bolg`an doslar yaki qonaqlar ortasına qosılıwda qıyınshılıqlar sezesiz be?
12. Bu`gin islew mu`mkin bolg`an jumıslardı tez-tez keyingi ku`nge o`tkeresizbe?
13. Tanıs bolmag`an adamlar menen qarım-qatnasqa kirise alasızba?
14. Dosların`ız senin` pikirin` menen esaplasıwına ha`reket etesizbe?
15. Jan`a ortalıqqa iykemlesiwde qıyınshılıq sezesizbe?

16. Sizde basqa adamlar menen olardan o`z u`a`desinen shıqpag`anlıg`ı ushın o`z ma`jbu`riyatları, o`z juwapkershiliklerin orınlamay atırg`anlıqları boyınsha qanday tu`sinbewshilikler bolama?

17. Qolaylı jag`day bolg`anda siz jan`a adamlar menen tanısıw ha`m so`ylesiwge ha`reket etesiz be?

18. Za`ru`r jumıslardı sheshiwde ko`binese juwapkershilikti o`z moynın`ızg`a alasız ba?

19. A`tirapın`ızdag`ı adamlar sizin` ashıwın`ızg`a tiygende jalg`ız qalg`ın`ız keleme?

20. Siz ushın tanıs emes bolg`an sha`rayatta durıs jol tuta alasız ba?

21. Ha`r qıylı adamlar ortalıg`ında bolıw sizge unayma?

22. Baslag`an isinizdi aqırına jetkere almasan`ız qıynalasız ba?

23. Basqa adamlar menen tanısıw w`azıypası aldın`ızda tursa qıyınshılıq, uyalıw jag`dayları bolama?

24. A`tirpın`ızdag`ı adamlar menen ko`p qarım-qatnasqa kirisiw arqalı sharashap qalasız ba?

25. Ko`pshilik oynaytug`ın oyınlarda qatnasqın`ız keleme?

26. Basqa adamnın` jeke o`mirine baylanıslı ma`selelerdi sheshiwde qatnasıwda jetekshilik ko`rsete alasız ba?

27. Siz jaqsı tanıytug`ın adamlar arasında ozin`izdi isenimsizrek tutasız dep aytıw mu`mkin be?

28. O`zin`izdin` haq ekenligin`izdi da`liyllewge ba`rqulla ku`shin`iz jete bermeydi dep aytıw mu`mkin be?

29. O`zin`izge onsha tanıs bolmag`an doslar ja`ma`a`tin janlandıra alasız ba?

30. Kollejdegı sotsial jumıslarg`a qatnasqansız ba?

31. O`z tanıs bilislerin`iz da`rejesin sheklewge olardıń sanın ko`beytiwge umtılasız ba?

32. Eger sizin` pikirin`izdi dosların`ız tez qabıl qılmasa, siz o`z pikirin`izde ha`m qaraların`ızda keskin tura alasız ba?

33. Sizge tanıs emes bolg`an ortalıqqa tu`sip qalsan`ız o`zin`izdi erkin seze alasız ba?

34. O`z dosların`ız ushin ha`r qıylı ilajlardı sho`lkemlestire alasız ba?

35. Ko`pshilik adamlardan ibarat bolg`an toparlar aldında shıg`ıp so`ylegenin`izde o`zin`izde isenimsizlikti payda etesiz be?

36. Jumısqa baylanıslı bolg`an yaki jeke ushırasıwlarg`a keshigip barasız ba?

37. Dosların`ız ko`p dep aytıwıg`a bolama?

38. Ko`birek basqa adamlardıń dıqqat itibarında bolasız ba?

39. Jaqsı tanıs emes adamlar menen qarım-qatnasta bolg`anın`ızda o`zin`izdi qolaysız sezesiz be?

40. Ko`pshilik adamlardan ibarat bolg`an keshelerde o`zin`izdi isenimsiz sezesiz be?

(taq sanlar qarım-qatnasqa kirisiwshen`likti, jup sanlar sho`lkemlestiriwshen`lik qa`biletin bildiredi)

Bul teste oqıwshılardı test sorawlarına juwapların joqarıda ayılğ`anday taq sanlar ushin o`z aldına, jup sanlar ushin o`z aldına esaplanadı. Esaplang`an ball 0,05ke ko`beytiriledi.

Bunda qarım-qatnas ushin

0,10-0,45 to`men

0,46-0,55 ortashadan to`men

0,56-0,65 ortasha

0,66-0,75 joqarı

0,76-1 ju`da` joqarı

1. 0,10-0,45 shaxstın` qarım-qatnasqa kirisiwshen`ligi ha`m sho`lkemlestiriwshilik qa`bileti pa`s da`rejede.

2. 0,46-0,55 qarım-qatnasqa kirisiwge umtilmaydı. Jan`a toparlarda o`zin qolaysız sezedi.

3. 0,56-0,65 ortasha da`rejede. Bul shaxslar menen qarım-qatnasqa kirisiwge umtılwı da tanısıw da`rejesi de shegeralanbag`an, o`z pikir qollap quwatlaydı.

Bunday shaxslar keleshekte qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik o`zgesheliklerin arttırıwda ta`rbiyalıq jumıslarg`a za`ru`rlik sezedi.

4. 0,66-0,75 shaxs ba`lent da`rejedegi qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik qa`biletlerine iye, olar o`zlerin o`zgerler arasında jog`altıp qoymaydı. Tez-tez dos arttıradı. Ba`rqulla tanıs doslar ko`beytiwge ha`reket etedi. Ja`miyet xızmeti menen shug`ıllanadı. Keyingi waqıtlarda erkin pikirlew qa`biletine iye.

5. 0,76-1. Olar qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik xızmetin ku`shli sezedi ha`m og`an aktiv umtıladı. Qıyın sha`rayatlarda tez ko`nligip ketedi. Ha`r qıylı oyınlar sho`lkemlestiriwdi unatadı. Olar o`zlerindeki qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik qa`biletlerin qanaatlandırırw ushın jumıs izleydi.

Men usı ilimiy izertlew jumısında bayan etilgen yag`nıy talaba shaxsının` qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik qa`biletlerin anıqlaw ha`m u`yreniw maqsetinde No`kis sanaat ha`m turmıs xızmetin ko`rsetiw kolleji o`spirimlerinde o`tkerdim. O`spirim jasındag`ı talabalarda aling`an na`tiyjelerdi bir-biri menen salıstırdım. Na`iyjelerdi bayan etpesten aldın ha`r bir jas da`wirinin` psixologiyalıq o`zgesheliklerinin` ayırım ta`replerin aytıp o`tpekshimen.

Ha`zirgi da`wirde o`spirimlerdi ta`rbiyalawdın` o`zine ta`n o`zgeshelikleri, is-ha`reket motivlerinin` sa`wleleniwinin` ha`m ju`zege keliwinin` quramalı mexanizmleri bar.

Sonı ayırıqsha atap o`tiw kerek, o`spirimlerdi ta`rbiyalawda olardıń o`zgesheliklerin tolıq esapqa alg`an jag`dayda ta`lim-ta`rbiyalıq ilajlardı qollanıw shaxslarara mu`na`sebetlerde tu`sinbewshiliklerdi ju`zege keltirmeydi, toparda jıllı psixologiyalıq atmosferanı jaratadı.

O`spirim shaxsın rawajlandırırwda aqıl o`zine ta`n sana ayırıqsha a`hmiyetke iye. Bunda oqıwshılardıń aqılıy tu`siniklerin o`zlestiriw ha`m olardı turmısqa engiziw u`lken a`hmiyetke iye. Ulıwma insanıy pazıyletlerdi qa`liplestiriw protsessi oqıwshıdag`ı isenim, aqılıy jaqtan qarama-qarsılıqlarg`a dus keledi. O`spirim shaxsın qa`liplestiriwde onıń a`tirap ortalıqqa, sotsial ha`diyselerge, adamlarg`a mu`na`sebetin esapqa alıw kerek. Sebebi o`spirimde belgili bir

na`rseleге mu`na`sebet qa`liplesken boladı. Sotsial turmıstı baqlaw, ondag`ı insan ushin za`ru`r ko`nlikpelerdi iyelew u`lkenler minez-qulqın analiz qılıw imkaniyatın jaratadı.

Endi erte o`spirimlik da`wirinin` ayırım ta`replerine toqtalıp o`temiz. Erte o`spirimlik da`wirinde shaxs sotsial turmısta, mektep ja`ma`a`tinde dosları menen mu`na`sebetlerde iyelegen ulıwma jan`a da`rejesi ta`sirinde, oqıw ha`m turmıs sha`rayatındag`ı o`zgerisler ta`sirinde payda bola baslaydı. Erte o`spirimlik da`wirinin` psixikalıq jaqtan rawajlanıwın ha`reketke keltiriwshi ku`sh ja`ma`a`t sho`lkemleri, mektep ja`ma`a`ti, ta`lim protsessinde qoyılatug`ın talaplar da`rejesinin` artıwı menen ol erisiwge psixikalıq kamalat ortasındag`ı qarama-qarsılıqlar, aqılıy, go`zallıq jag`ınan tez rawajlanıwı arqalı du`zetiledi.

Joqarıda o`spirim ha`m da`slepki o`spirimlerin` jas da`wirin shaxs o`zgesheliklerinin` ayırım ta`replerin aytıp o`ttik.

Endi testten alng`an na`tiyjelerdi analiz qılıp, da`slepki da`wirin bir-birine salıstırıp shıg`amız.

O`spirim jastag`ı talabaların` sho`lkemlestiriwshilik da`rejeleri to`mendegishe.

0,81-1 ge shekem 12 talabanıki ju`da` joqarı bolıp, topardın` 48%in quradı. Altı talabanın` sho`lkemlestiriwshilik da`rejesi 0,71-0,8 ge ten` bolıp, topardın` 24%in quradı, yag`nıy 24% talabanın` sho`lkemlestiriwshilik da`rejesi joqarı.

3 talabanın` sho`lkemlestiriwshilik da`rejesi 0,20-0,55 ti ko`rsetti. Bunday talabaların` sho`lkemlestiriwshilik da`rejesi to`men bolıp, topardın` 12%in quradı. Topardın` 16% talabanın` sho`lkemlestiriwshilik da`rejesi ortashadan to`men ekenligi ma`lim boldı.

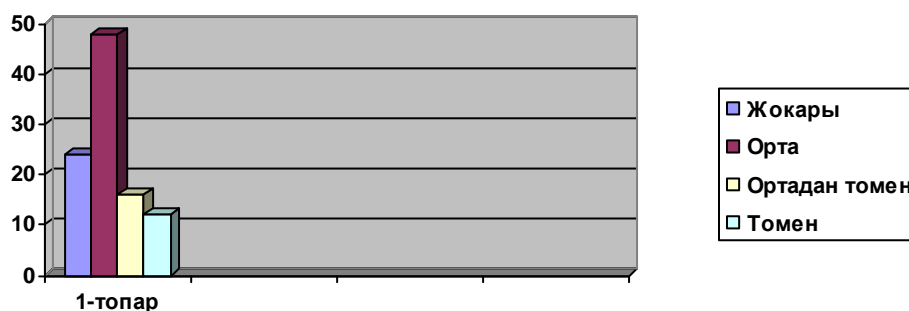
2.1.4- tablitsa O`spirimlerin` qarım-qatnasqa kirisiwshen`lik da`rejesin anıqlawdag`ı alng`an na`tiyjeler.

№	Sorawlar	%
1	Joqarı	24
2	Ortasha	48
3	Ortashadan to`men	12

4	To`men	16
---	--------	----

Aling`an na`tiyjeler boyınsha anıg`ıraq ko`z-qarasqa iye bolıw ushın to`mendegi gistogrammada swlelendirip beriwge hreket ettik.

**Shaxstın` qarım-qatnasqa kirisiwshen`lik ha`m sho`lkemlestiriwshilik
uqıplılıqların anıqlawshı test**

2.1.4-gistogramma

Sa`wbet – psixologiyanın` metodlarınan biri bolıp ol arqalı tuwrıdan tuwrı mag`lıwmat alıw mu`mkin. Sa`wbet na`tiyjesi aldınnan jobalastırılğ`an ha`m joba – soraw boyınsha tuwrıdan tuwrı jazıp barıladı yamasa aldınnan tayarlang`an karta tablitsalarda sa`wlelendiriledi.

Baqlaw – psixologiyanın` metodı bolıp, onda minez-qulıq, is-ha`reketler, sub`ektiv ha`diyseler haqqında pikirler alınadı. Baqlaw ta`biyiy jag`dayg`a, xizmetke ta`sir ko`rsetpegen halda alıp barıladı. Is-ha`reketler, so`zler jazıp barıladı ha`m son` talıqlanadı. Ilimiy baqlawg`a tek g`ana faktlardı emes, al olardı tu`sindiriwdi de o`z ishine aladı. Baqlaw ushın anıq joba za`ru`r. Alıp barılıp atırğ`an jazıw tan`lang`an bolıwı mu`mkin. Izbe iz jazıp barıw shaxs u`yrenilgende, al tan`lang`anda – psixikalıq xizmettin` ko`rinisleri baqlang`anda alıp barıladı.

Psixologiyada baqlawdın` to`mendegi klassifikatsiyası qabıl etilgen. Ol eki toparg`a ajratıladı:

1. Tuwrıdan-tuwrı (baqlawshı baqlanıwshı arasında tuwrıdan-tuwrı baylanıs bar bolsa), ashıq (an`lang`an, baqlawshı ha`m baqlanıwshı ushın ma`lim), jabıq (jasırın) (telekamera, jasırın dawıs jazıw, jasırın fotokamera arqalı mag`lıwmatlar alıw).

2. U`zliksiz (bası, rawajlanıw, juwmag`ı baqlap barıladı), diskret (jeke jag`daylar baqlanadı, arnawlı reje tiykarında basqıshlı baqlaw alıp barıladı), monografiyalıq (bir-birine baylanıslı psixologiyalıq jag`daylardı qamtıp aladı), arnawlı (arnawlı shegaralang`an ha`diyseni baqlaw).

3. O`zin-o`zi baqlaw – baqlawdın` bir tu`ri bolıp, onn` ob`ekti sub`ekttin` psixikalıq jag`dayları bolıp esaplanadı.

Psixologiyalıq baqlawlar ba`rqulla da za`ru`r na`tiyjeler aliwg`a imkan bermeydi. Sonin` ushin baqlawdı qosımsha metodlar menen toltırıw kerek.

Test – standartlasqan psixologiyalıq sınav bolıp, onn` na`tiyjesinde shaxstın` qandayda bir psixologiyalıq protsesine baha beriwge ha`reket etiledi. Birinshi bolıp test tu`sinigin amerikalıq psixolog D.Kettel 1890-jilda «Mend» maqalasında kiritken.

1905-jilda psixolog A.Bine ha`m onin` sha`kirti T.Simonlar oqıwshılardıń aqılıy qa`biletlerin anıqlawshı testin birinshi bolıp jarattı. 1920-jilda V.Shtern aqılıy qa`bilet koeffitsientin kiritken. 1937-jilda ingliz psixologı D.Veksler aqılıy ko`p qırlı testin jaratadı. 1943-jilda amerika psixologı G.Marrey ko`p faktorli Minnisot shaxs sorawnamasın (MMPJ) jaratadı. Usı sorawnama 550 sorawdan ibarat bolıp, shaxstın` 14 o`zgesheligin anıqlaydı.

1987-jilda ShTUR (aqılıy rawajlanıwdı anıqlaytug`ın mektep testi) jaratıladı. Og`an K.M. Gurevich basshılıg`ındag`ı Moskvalıq bir topar ilimpazlar tiykar saladı. Bular qatarında amerikalıq psixolog R.Kettelldin` shaxstın` 16 o`zgesheligin, Shveytsariya psixologi Rorshash (siya daqları) qa`biletlerdi anıqlawdın` proektiv testi, Raven (pikirlew xizmetin bahalaw), anglichan psixologı G.Ayzenk (aqılıy rawajlanıw ha`m uqıplılıq) ha`m usı sıyaqlı ko`plegen testleri bar.

Testler jeke ha`m toparlıq, apparatura arqalı ha`m bloklar tiykarında o`tkeriliwi mu`mkin. Analogiya, assotsiatsiya, tabısqa erisiw, tamamlanbag`an so`z, este saqlaw uqıplılıq ha`m basqa psixikalıq o`zgeshelikler protseslerin anıqlawg`a qaratılg`an testler bar.

Sonı aytıp o`tiw kerek, testlerdin` na`tiyjeli qollanıwında olardın` vallidligi, standartlıg`ı ha`m isenimliliği za`ru`r a`hmiyetke iye.

Validlik – test neni anıqlawg`a qaratılg`anlıg`ın o`lshew da`rejesin bahalaw protsesi.

Test standartlıg`ı – test puqta talıqlang`an yamasa talıqlanbag`anlıg`ın anıqlawg`a qaratılg`an say normalar. Usı normalar testtin` isenimligi ha`m validligin anıqlaydı.

Psixologiyalıq testtin` isenimliliği – ulıwmalasqan atama bolıp ol testke qanshelli iseniw mu`mkinliginin` barlıq ta`replerin jaratıwg`a qaratılg`an. Bul jerde en` tiykarg`ı izbe izlik basqısh bolıp, bunda testti qayta-qayta o`tkeriw protsesinde bir qıylı na`tiyjelerdi alıw o`zgesheligin belgileydi. Ha`r qanday psixologiyalıq izertlew anıq, puqta esap kriteriyası ha`m onın` bahalanıwın islep shıg`ılg`anda g`ana tabıslı tamamlanıwı mu`mkin.

Jıynalg`an barlıq materiallar puqta sıpat talıqlawdan o`tedi. Sonı inabatqa alıw kerek, ha`r qanday sıpat talıqlaw ha`m juwmaqlardan alıng`an na`tiyjelerdi mug`darlı qayta isleniwine baylanıslı boladı.

Insandı psixologiyalıq jaqtan tusiniw – bul onın` psixologiyalıq o`zgeshelikleri haqqında xabar jıynaw, ishki jag`dayın tu`siniw ha`m sol bilimler tiykarında ha`r qıylı turmıslıq jag`daylarda ju`z beretug`ın ha`reketlerin aldinnan aytıp beriw tu`siniledi. İnsan psixologiyası tu`sinigi biliw protsessleri, jag`daylar, o`zgeshelikler, mu`na`sebetlerden ibarat.

Biliw protsessii o`zinde seziw, qabıl etiw, dıqqat, este saqlaw, oylaw ha`m so`ylewdi ja`mlegen. Psixologiyalıq jag`daylarg`a emotsiya ha`m motivatsiya kiredi.

Psixologiyalıq o`zgesheliklerge bolsa - uqıplılıq, temperament ha`m xarakter kiredi. Mu`na`sebetlerdi insannin`o`zine, basqa adamlarg`a, turmıstag`ı

waqıyalarg`a, ha`r qıylı ob`ektiv ha`m na`rselerge salıstırg`anda mwna`sebettler tu`rine ajratıw mu`mkin. Bulardıń barlıg`ın bilıw insandı jaqsıraq tu`siniwge xızmet etedi. Bul bolsa o`z na`wbetinde onıń minez-qulqın aldınnan ko`re biliwge ja`rdem beredi.

Ma`selen, adamnıń diqqat o`zgesheliklerin bilgen halda onıń uzaq waqıt diqqatın ja`mlegen halda diqqat o`zgesheliklerin bilgen halda onıń uzaq waqıt diqqatın a`mlegen halda isley alıw imkanıyatları haqqında pikir ju`ritiw mwmkin.

Este saqlaw o`zgeshelikleri haqqında insannıń kerekli mag`lıwmatların o`z waqtında eslep qalıwı ha`m bunıń ushın bir neshe waqıtqa shekem saqlanıwı haqqında tu`sinikke iye bolıwımız mu`mkin.

Oylaw haqqında bilimler bizge insan intellekti, onıń uqıplılıqların bahalaw haqqında, sonıń ishinde, onıń qay jerde ha`m qanday ko`rinste ju`zege keliwi, anıq ha`reketler ja`rdeminde a`meliy ma`selelerdi sheshiw (a`meliy yaki ko`rgizbeli ha`reket oylawı) yaki obrazdı ishki ta`repten basqarıw, sonday-aq, abstrakt, logikalıq, teoriyalıq mashqalalardı tu`sinikler ha`m logikalıq nızam tiykarında sheshiw (so`z-logikalıq oylaw) imkanı beredi.

Insan jag`dayları haqqındag`ı psixologiyalıq bilimler onıń unamlı yaki unamsız emotsional jag`dayı haqqında ko`z-qarasqa iye bolıwı, ulıwma tonus haqqında, ishki qarama-qarsılıq, diqqat o`zgeshelikleri, affekt, sezim, ko`terin`kilik ha`mde stress jaayları haqqındag`ı tu`siniklerden ibarat.

Insan motivatsiyasın u`yreniw da`wirinde de ol haqqında bir qansha za`ru`r mag`lıwmatlarg`a, tiykarınan onıń tiykarg`ı za`ru`rlikleri ha`m qızıg`ıwshılıqları, xulqı, maqseti ha`m qadriyatları ha`r-qıylı qararlardı qabil etiw ha`mde a`mlege asırıw ha`m basqalarg`a iye bolıwımız tiyis.

Sonday-aq, insannıń temperamentin biliw, (xolerik, flegmatik, sangvinik, melanxolik) u`lken a`hmiyetke iye. Bulardı biliw arqalı insannıń tu`rli sotsial jag`daylarda o`zin tutıwı, ha`reketleniwi haqqında za`ru`r mag`lıwmatlarg`a iye bolamız.

Xarakter ta`repleri shaxstın` ol yamasa bul o`zgeshelikleri nin` rawajlanıw da`rejesin anıqlaw arqalı insannın` basqa adamlarg`a mu`na`sebetin, ma`selen, ashıq kewillilik, ja`rdem beriwge tayar turıw, haqgo`ylik, ta`rtipti su`yiwshilik ha`m basqa o`zgesheliklerin anıqlaw ayrıqsha qızıg`ıwshılıq oyatadı. Bunnan tısqarı insandı psixologiyalıq jaqtan tu`siniwde onın` o`zine ham basqa adamlarg`a mu`na`sebetin onın` o`zinen ha`m basqa adamlar menen bolg`an mu`na`sebetlerinen qanaatlanıwı onın` o`zinen ha`m basqa adamlardı jaqsı ko`riwi yaki jaqsı ko`rmewi, insanıy mu`na`sebetler sistemasında o`zinin` tutqan ornınan qanaatlanıwı, ashıq kewil yaki qattı qollılıg`ı, ko`p so`ylewi yamasa kemga`pligi, ashıq yaki adamawı bolıwı, tuwma mu`na`sebetke kirisiwshen`ligi ha`m basqa da o`zgeshelikleri menen de u`lken a`hmiyetke iye. Ne ushın biz bul n`a`rselerdin` hammesin biliwimiz kerek, en` da`slep qandayda bir insan menen qarım-qatnasqa kirisiw imkaniyatına iye bolıw, za`ru`r bolg`an waqıtlarda qanday da bir insan menen qarım-qatnasqa kirise alıw imkaniyatına iye bolamız, za`ru`r bolg`anda og`an ta`sir ko`rsetiw ha`m sol arqalı og`an ha`mde o`zimizge payda keltiremiz.

Insannın` psixologiyalıq jag`dayların biliw bizlerge onın` mnen qarım-qatnasqa kirisiw usılların tan`law, onın` qanday waqıtta qanday keypiyatqa iye ekenligin biliw ha`m sol arqalı tu`sinbewshilikler ha`m konfliktler kelip shıg`ıwının` aldın alıw ma`selen; insannın` sol waqıtta affekt, stress jag`dayında bolıwı, keypiyatı jaman ham mu`na`sebetke meyilligi joq ekenliginin` imkaniyatın jaratadı.

Insannın` qarar qabıl etiw ha`m onı a`melge asırıwı haqqındag`ı mag`lıwmatlarg`a iye bolg`an haloda biz usı insannın` shaxsıyatına ta`n haloda ha`reket etiw ma`selen; eger ol birden qarar qabıl etip, oylanıp otirmastan onı a`melge asırıwg`a meyil shaxs bolsa, onda biz ol ta`repten tez ta`sirleniwshen`likke tayar turıwshı ha`reketlerdi oylap qoyıwımızg`a tuwrı keledi. Kerisinshe eger insan hamme na`rseni mayda shu`ydesine shekem o`lshep oylag`an halda qarar qabıl qılıwshı shaxs bolsa onnan tez ta`sirleniwshen`lik ha`m ha`reketlerin ku`tiwimizge tuwrı kelmeydi. Insannın`

temperament ha`m xarakteri haqqında ko`z-qarasqa iye bolg`an halda onın` ha`reketlerin aldınnan shamalap biliwimiz ha`m ko`re biliwimiz mu`mkin. Bunnan tısqarı shaxsıy ha`m xızmet mu`na`sebetlerin ornatiwda temperamentti ha`m xarakterdin` o`zgesheliklerin esapqa alg`an halda alıp barıw maqsetke muwapıq boladı.

Insannın` o`zine ha`m basqa adamlarga bolg`an muna`sebetin bilgen halda biz bul mu`na`sebetlerge u`yrenisiwimizge yaki bolmasa aqır-aqıbetinde mu`na`sebetlerdi za`ru`r ta`replerge almasıw maqsetinde bug`an ko`nligiwimizge tuwrı keledi. Sonın` ushın da insan psixologiyası haqqında onnan turmısta paydalanıw maqsetinde ilajı barınsha ko`birek bilimge iye bolıwımız za`ru`r. Biraq barlıq na`rseni biliwimiz sha`rt pe?

Eger sha`rt bolmasa kerek, birinshiden, insan psixologiyası waqıttın` o`tiwi menen o`zgeredi, sol sebepli biz onı pu`tin o`miri dawamında u`yreniwimizge tuwrı keledi. Ekinshiden en` za`ru`r mag`lıwmatlarg`a iye bolıwdın` o`zi biz ushın jetkilikli esaplanadı. Bul minimum nelerden ibarat? Eger ga`p insannın` a`tirapındag`ı du`nyanı qabıl etiwı haqqında bolsa, en` da`slep biz onın` basqa adamlardı qalay qabıl etiwın, tiykarınan nelerge itibar beriwin, basqa adamlardıń psixologiyalıq jag`dayı ha`m individual o`zgesheliklerin ham o`zin shaxs sıpatında qanday qabıl etiwın tu`siniwimiz tiyis.

Sunday-q shaxsıy sıpatlardan temperament ha`m xarakterdi u`yreniw arqalı onın` menen tuwrı qarım-qatnasqa kirisiwin sho`lkemlestiriw ma`selesin sheshedi.

Bul jerde qanday da bir adamnın` qandayda bir xızmet tu`ri menen na`tiyjeli shug`ıllanıwın anıqlaw a`meliy jaqtan mu`mkin emes. Baxıtqa qarsı bunday qılıw za`ru`rligi de joq. İnsan xızmeti tu`rleri to`mendegi tiykarğ`ı tu`rlerge bo`linedi adam – adam, adam – texnika, adam – belgiler sisteması, adam – do`retiwshi obraz.

Birinshi topardın` o`zinde adamnın` adamg`a ta`sir ko`rsetiwı mu`mkin bolg`an barlıq xızmet tu`rlerin o`z ishine aladı. Ekinshi toparda

adamning mashina menen baylanisli bolgan barliq miynet tu'rleri tanlangan. Ushinshi topardagi miynet tu'rleri insan ta'repinen islep shig'algan, yaratilgan ham paydalanilatug'ın ha'r qiyli belgiler sisteması, ma'selen, tiller, matematika, programmalastrıw, su'wretlew belgileri ha'm basqalardan ibarat.

To'rtinshi toparda bolsa insanning a'debiyat, teatr yaki su'wretlew san'aat xızmeti menen baylanisli miynet tu'rlerine ajratilgan. Soning ushin da amelde adamning ol yaki bul toparg'a salıstırg'anda meyilligin anıqlawdın o'zi jetkilikli. Bunnan tısqari insanda tabısqa erisiw motivatsiyası a'wmetsizlikten qashıw motivatsiyası, basqa adamlar menen qarım-qatnasqa bolgan talap ha'mde a'melparazlıqqa bolgan mu'na'sebetı haqqında mag'lıwmatlarga iye bolıw da u'lken a'hmiyetke iye.

Insan o'zi ha'm basqa adamlar haqqında nelerdi biliwi ha'm nelerdi bilmewi mu'mkinbe? Ha'zirgi waqıtta biz insan psixologiyası boyınsha a'sirler dawamında toplang'an ilimiy dereklerge iyemiz.

Bul protsesske professional psixologlar, sonday-aq jazıwshılar, filosoflar, pa'n ha'm sanattın basqa da izleniwshileri o'zlerinin mu'na'sip u'leslerin qosqan, ko'binese pa'nge baylanısı bolmag'an adamlar da insan psixologiyası, adamlar arasındagi mu'na'sebet, a'det ha'm da'stu'rler haqqındagi paydalı ma'slaha'tlerin a'wladtan-a'wladqa jetkizip kelgen. Sog'an qaramastan, biz insan psixologiyası ham oning minez-qulqi haqqındagi bilimlerimiz toliq ha'm ob'ektiv dep isenim menen ayta almaymız.

Bunday kritikaliq baha beriw nelerge tiykarlang'an?

Ga'p sonda, psixologiyalıq bilimler du'n'yadagi en' quramalı, biliw qiyin bolgan protsesslerdi, yag'niy ha'zirge shekem sırlı bolgan sana astı da'rejesinde keshiwshi insanning ishki psixologiyalıq turmısın o'z ishine aladı. Biraq sog'an qaramastan bizlerde insan psixologiyasına tiyisli jetkilikli da'rejede bilimlerimiz bar.

Ma'selen, adamning sırtqi du'n'yaga tiyisli a'piwayı mag'lıwmatlardı oraylıq nerv sisteması ha'm seziw organları ta'repinen ju'zege keliwshi seziw

ha`m obrazlar ko`riniside qabil etiw bizge belgili. Sonday-aq qabil etiwdi alıp qaraytuğ`ın bolsaq, qabil etiwge ta`n bilimlerimiz de bir qansha.

Bunnan tısqarı ha`r qıylı qararlar qabil etiwde insannın` dıqqat, este saqlaw ha`m basqa da psixikalıq protsesslerden paydalanıwı haqqında da tu`siniklerge iyemiz. Psixologiyada bul jag`day ko`z -karas, oylaw ha`m so`zge tiyisli esaplanadı.

Biraq shaxstı biliw ha`m insannın` individuallıg`ın tu`siniw protsessinde onın` xarakterin tu`sindiriwde ayırım mashqalalar ushırasadı. Insanlardın` uqıplılıg`ı, olardı qalay payda etiw ha`m o`zgertiw, onın` ta`biyati haqqında bilimlerimiz qay da`rejede?

Biz insanlardın` uqıplılıqları da`rejesin anıqlawda ha`r-qıylı testlerden paydalanamız.

Bunnan ko`p a`sirler burın payda bolg`an temperament haqqında g`ı tu`sinikler ha`zirge shekem saqlanıp kelgen. Bug`an XX – a`sirde temperamenttin` organikalıq tiykarların, temperament o`zgesheliklerin psixologiyalıq jaqtan diagnostika qılıw, onın` tiplerin anıqlaw usılı haqqında g`ı bilimler menen ja`nede bayıtıldı. İnsan xarakteri haqqında da usıladı aytıwımız mu`mkin. Eski da`wirlerden berli belgili bolgan xarakter tu`rleri haqqında g`ı bilimlerde (bul bilimlar tu`rli tillerde so`ylesiwshi tu`rli millet wa`killerine tiyisli) XX – a`sirde testler ja`rdeminde bahalaw usili kelip qosıldı.

Biraq alımlar ha`zirge ku`nge shekem insan xarakteri tu`rlerinin` qalay payda bolıwı ham rawajlanıwı haqqında g`ı sorawg`a juwap taba alg`an joq. İnsan motivatsiyası, onın` qadıyatları, maqseti, qızıg`ıwshılıqları ha`mde talapları haqqında g`ı bilim ha`m tu`sinikler birinshiden, ko`pshilik jag`daylarda intuitiv tu`siniw, yag`nıy ilimiy jaqtan tiykarlanbag`an gipotezalar, ekinshiden insannın` tek g`ana ayrıqsha motivatsiyalıq bilimleri, ma`selen, tu`sinip jetilgen za`ru`rlik, qızıg`ıwshılıg`ı ha`m aldına qoyg`an maqsetlerine baylanıslı.

Shaxslar arasındag`ı mu`nasebetler de quramalı ko`riniske iye. Bul bir ta`repten, psixikalıq protsesslerge qarag`anda quramalı ko`riniske iye ekenligi, ekinshiden adamlar arasındag`ı mu`na`sebetlerdi arnawlı u`yreniwshı pa`n tarawı esaplang`an sotsial psixologiyanın` jaqında g`ana payda bolg`anlıg`ı menen tu`sindiriledi.

Sog`an qaramastan, biz ha`zirdin` o`zinde insannın` a`tiraptag`ı adamlar menen jeke, xızmet mu`na`sebetlerin, adamnın` ha`m a`tiraptag`ı adamlarg`a mu`na`sebeti haqqında biyma`lel baha bere alamız dep ayta alamız.

Insan ha`m onın` mu`na`sebetlerin psixologiyalıq jaqtan tu`siniw jolındag`ı shekleniwlerdi ha`r qıylı jol menen jen`ip o`tiw mu`mkin. Bunnan ayırımları, ma`selen ilimiy jaqtan tu`siniw usili tek g`ana sol taraw alımlarına g`ana tiyisli. Basqaları bolsa, turmıstı an`law, bilimli, ma`deniyatlı ha`m yoshlı, ta`jiriybesi bar derlik barlıq adamlardın` qolınan kelıwı mu`mkin. Qaysı bir insan bolmasın turmıs ta`jiriybesinde o`zinin` a`tirapındag`ı adamlardı ha`m adamlar arasındag`ı mu`na`sebetlerdi tu`siniwge ja`rdem beriwshi a`piwayı psixodiagnostikalıq usıllarg`a iye bolıwı mu`mkin. Psixodiagnostikanın` bunday usıllarınan biri - bul baqlaw esaplanadı.

Aldınnan oylang`an ha`m islep shıg`ılğ`an rejeli baqlaw arqalı insan psixologiyası haqqında bir qansha na`rselerdi bilip alıwı mu`mkin.

Test o`tkeriw usılın tan`law ushın teoriyalıq ha`m metodikalıq psixologiyalıq bilimlerdin` baslang`ısh kursın iyelew za`ru`r. Bunnan tısqarı qanday da bir test o`tkeriw texnikasın iyelewi za`ru`r ha`m aqırında bilimlerdi interpretatsiya islewdin` ilimiy tiykarlang`an usılların, yag`nıy test ja`rdeminde alıng`an na`tiyjeler arqalı insan haqqında juwmaqlar shıg`arıwdı biliw talap etiledi.

Psixodiagnostikanı biliw insan psixologiyası ha`m psixologiyalıq o`zgesheliklerin u`yreniwdin` tu`rli da`rejedegi bilimlerden ilimiy da`rejege o`tiw imkaniyatın beredi.

Insan psixologiyası haqqındag`ı ilimiy bilimler bizin` turmıslıq ta`jiriybeler dawamında arttırg`an bilimlerimizden ayırmashılıg`ı nede? Ilimiy

bilimler insannın` turmıs ta`jiriybesine qarag`anda ob`ektiv ha`m g`a`rezsiz esaplanadı. Olar birinshiden, haqıyqatqa jaqın, ekinshiden bolsa turmıstag`ı bar na`rselerdi ayqınıra q sa`wlelendirip beredi. Turmıs da`rejesindegi bilimlerde ishki seziw ha`m isenimge tiykarlang`an birqansha tu`sinbewshilikler ushırasıp turadı. Ilimiy bilimlerde bolsa, kerisinshe, anıq faktler tiykarında sheshim qabıl etiw imkaniyatın usınadı, sonın` ushın da ilimiy bilimler turmıs da`rejesindegi bilimlerde qarag`anda anag`urlım da`rejede qatelerge jol qoymawg`a alıp keledi. Sonın` ushın ha`tte turmıs ta`jiriybesinde de psixodiagnostikalıq usıllardan paydalanıw ha`mde insanlar haqqında psixologiyalıq bilimler fundamentin iyelegen bolıwı kerek.

2.2.Ka`sip-o`ner kollej talabalarının` shaxs o`zgesheliklerin qa`liplestiriwdin` psixologiyalıq faktorları.

Shaxs - dep ja`miyette o`z ornın biliwshi, o`zinin` sheberlik da`rejesin an`lawshı miynet xızmeti protsessinde aktiv qatnasıwshı sanalı adamg`a ayıladı.

Shaxs insannın` konkret tariyxıy turmıs keshiriw sha`rayatlarında, xızmet protsessinde qa`lipleseıedi. Shaxstın` qa`lipleseiw protsessinde toparlarda ha`m ja`ma`a`tlerde a`melge asırilatug`ın ta`lim ha`m ta`rbiya u`lken rol` oynaydı.

Shaxstı qa`liplestiretug`ın psixologiyalıq ha`m pedagogikalıq jantasıwların` aralastırılıp jiberiliwine jol qoyıwg`a bolmaydı. Shaxstın` qa`lipleseiwinde psixologiyanın` tiykarg`ı wazıypası konkret ja`ma`a`ttegi konkret oqıwshılarda bul pazıyletlerdin` qa`lileskenliginin` baslang`ısh da`rejesin u`yreniwde, ta`rbiyalıq jumıslarda kollej reformasının` ruwxına say keletug`ın qanday na`tiyjelerge erisilgenligin, yag`nıy real ta`rizde neler qa`liplesekenligine, neler ja`ne wazıypa bolıp qalg`anın o`spirim shaxstın` a`meldegi qaysı birewinin` na`tiyjeli ha`m sotsiallıq jaqtan qımbatlı bolıp shıqqanlıg`ın ha`m qaysı biri na`tiyjesiz bolıp shıqqanlıg`ın, shaxstı qa`liplestiriw protsessi qaysı bag`darda ju`z bergenligin, ol qanshelli tabıslı bolg`anlıg`ın anıqlawdan ibarat. Shaxstın` qa`lipleseiwine salıstırmalı psixologiyalıq ha`m pedagogikalıq jantasıwlar bir-birine uqsamawı ha`m ajıralmas birlikti payda etedi.

Shaxstın` rawajlanıwın ha`reketlendiriwshi ku`shler insannın` xızmetine qaray o`zgerip turıwshı za`ru`rlikleri menen olardı qanaatlandırıwdın` real imkaniyatları ortasındag`ı qarama-qarsılıqlarda anıqlanadı.

O`spirimlik da`wiri ta`rbiyanı qa`liplestiriwdin` en` qolaylı da`wiri esaplanadı. Bul da`wirde bala ta`rtipke, bilimge, ta`rbiyag`a, jan`alıqlar alıwg`a qushtar boladı.

Ol o`zin g`a`rezsiz erkin ra`wishte jan`a turmısqa tayarlay baslaydı. O`spirimlikte bala qorshag`an ortalıqqa, nızamlıqlardı biliwge umtıladı, jamanlıq penen jaqsılıqtı bir-birinen ajırata aladı.

O`spirimlik da`wirinde biz balag`a baladay emes, al dos, sırlastay mu`na`sebette bolamız.

Ka`sip-o`ner kolleji talabalarının` shaxs o`zgesheliklerin qa`liplestiriwdin` psixologiyalıq faktorları to`mendegiler:

- sabaqtag`ı alg`an ta`lim-ta`rbiya protsessinde;
- sabaqтан tıs ta`rbiyalıq isler;
- milliy u`rp-a`detler, qa`driyatlar;
- psixologiya, pedagogika ha`m a`depnama sabaqları;
- ataqlı insanlar, pa`n a`rbapları menen tu`rli ushırasıwlar;
- ma`ha`lle, ja`miyetshilik;
- G`XQ, televidenie ha`m radio arqalı esittiriwler.

2.3. Ka`sip-o`ner kollej talabaları shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwde qollanilatug`ın usıllar.

Shaxstın individual psixologiyalıq o`zgeshelikleri o`z aldına psixologiya bolıp, olar haqqında biliw ju`da` qızıqlı. Sebebi shaxstın o`zinin` individual o`zgeshelikleri o`zin qızıqtırmastan qalmaydı. Mine sonın` ushın ha`r bir shaxs o`zinin` individual psixologiyalıq o`zgesheliklerin anıqlaw ushın to`mendegi metodlardı usınbaqshımız.

Temperamentti anıqlaw testi.

Test № 1

Sorawlarg`a «Awa» yamasa «Yaq» dep juwap berin`.

1. Siz tez-tezden jan`alıqlarg`a talpınasızba?
2. Sizdi tu`sinetin, kewlin`izdi ko`teretin yamasa jubatatın doslarg`a tez-tez qa`jet sezesizbe?
3. Siz ta`shwishsiz adamsızba?
4. Adamlardıń iltimasına «Yaq» dep ayta alasızba?
5. Bir jumısti islerden aldın oylanásızba?
6. So`zin`izde tura alasızba?
7. Keypiyatın`ız ko`birek ko`terin`ki xalda bolama yaki to`menbe?
8. A`dette oylanbastan, tez-tez so`yleysizbe?
9. O`zin`izdi arasında baxıtsız dep sezinesizbe?
10. Tartısıwda dus kelgen na`rseni isley alasızba?
11. Sulıw jigit (qız) benen so`yleskin`iz kelse so`ylesiwge uyalasızba?
12. Qattı ashıwlanasızba?
13. Ortasha keypiyatta jumis isley alasızba?
14. So`ylew sha`rt emes bolg`an jerde so`ylep qoyıp keyin qa`wetirlenesizbe?
15. Adamlar menen sa`wbetlesiwdin` ornına kitap oqıg`andı unatasızba?
16. Sizdi o`kpeletiw an`satpa?
17. Doslar a`tirapında bolg`andı unatasızba?
18. Basqalardan jasırg`ın`ız keletin oyların`ız barma?

19. Birden jumısların`ızdı islep taslaysız, al geyde esh na`rse islewdi qa`lemeysizbe?
20. Az biraq sadıq doslarg`a iye bolg`andı maqul ko`resizbe?
21. Armanshılısızba?
22. Sizge baqırg`anlarg`a, solay juwap qaytarasızba?
23. O`zin`izdi ayıplı sezinesizbe?
24. Ha`mme a`detlerin`iz jaqsı dep oylaysızba?
25. Shawqımlı kompaniyada bolwdı unatasızba?
26. O`zin`izdi ta`sirshen` adam dep esaplaysızba?
27. A`tirapın`ızdag`ılar sizdi kewilli adam dep esaplayma?
28. Kerekli jumıstı pitirip bolg`annan son`, onı onnanda jaqsıraq etip islew alıwım mu`mkin edi dep oylanasızba?
29. Tanımaytug`ın adamlardın` ortalıg`ında u`ndemey oturasızba?
30. O`sek aytasızba?
31. Oyin`ızg`a kelgen ha`r qıylı pikirlerden uyıqlay almaysızba?
32. Bir na`rseni bilgin`iz kelse onı kitaptan oqısan` yamasa birewden sorag`andı maqul ko`resizbe?
33. Ju`regin`iz tez-tez uradıma?
34. Ha`r dayım itibarlı bolıw kerek bolg`an jumıslardı unatasızba?
35. Kishkene waqtın`ızda sizge tapsırılğ`an wazıypalardı tez orınlaytın edin`izbe?
36. Sizde qaltıraw jag`dayları boladıma?
37. Ja`miyette bola turıp, ko`rinbewge ha`reket isleysizbe?
38. Siz ashıwshaqsızba?
39. Shaqqanlıqtı talap etetug`ın jumıslardı unatasızba?
40. Bolıw mu`mkin bolg`an unamsız ha`diyselerden qorqasızba?
41. A`ste asıqpay qa`dem taslaysızba?
42. Jumısqa yamasa ushırasıwg`a kesh qalg`an waqtın`ız boldıma?
43. Tez-tez qorqınıshlı tu`sler ko`resizbe?

44. So`yleskendi ju`da` unatasız ha`m tanıs emes adamlar menen tez tanısıp so`ylesip kete alasız?
45. Awırıp qalıwdan qa`wetirlenesizbe?
46. Ko`p waqıt adamlar arasında bolmasan`ız o`zin`izdi baxıtsız dep esaplaysızba?
47. O`zin`izdi ashıwshaq adam dep ayta alasızba?
48. Tanısların`ız arasında o`zin`izge ulıwma unamaytug`ınlar barma?
49. O`zime tolıq isenemen dep ayta alasızba?
50. Jeke yamasa jumıstag`ı qa`telerin`izdi aytsa ashıwlanasızba?
51. Bayramlardı unatpaysızba?
52. O`zin`izdi basqalarg`a qarag`anda jaman sezinesizbe?
53. Ju`da` qa`dirli kompaniyag`a qozg`alıs ko`teriw sizge an`satpa?
54. O`zin`iz tu`sinbeytug`ın na`rseler haqqında so`ylesesizbe?
55. Den-sawlıg`ın`ızg`a itibarlısızba?
56. Birewler haqqında ha`zilleskendi unatasızba?
57. Uyqısızlıqtan qıynalasızba?

Test na`tiyjesi u`sh shkala boyınsha na`tiyjelerdi anıqlan`.

«LOJ» shkalası 6, 24, 36 sorawlarına «Awa» dep juwap bergen bolsan`ız ha`m 12, 18, 30, 48, 54-sorawlarg`a «Yaq» dep juwap bergen bolsan`ız olardıń ha`r qaysısına 1 baldan iye bolasız.

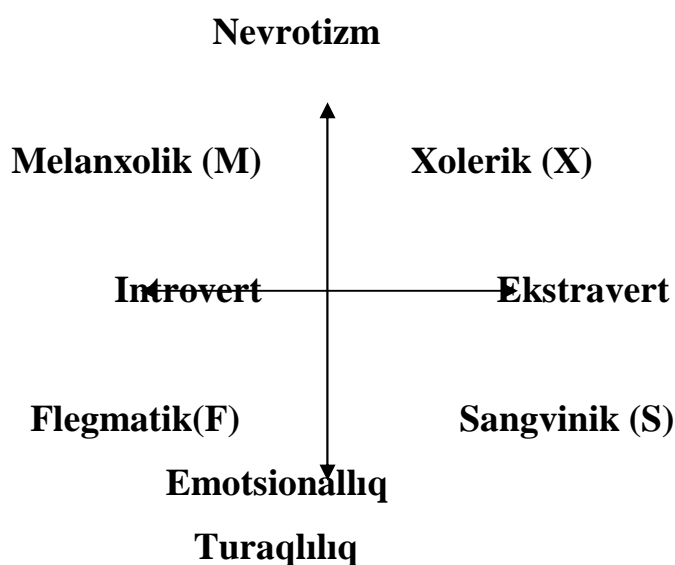
4-baldan to`men bolsa – Siz o`zin`izge juwap bere alasız.

4-baldan joqarı bolsa – Siz o`zin`izdi basqalardan joqarı ko`rsetkin`iz keledi, ortalıqtın` sizge itibar bergenin qa`leysiz.

«Ekstraversiya-Introversiya» shkalası 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 55 sorawlarına «Awa» dep ha`m 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 44, 51 sorawlarına «Yaq» dep juwap bergen bolsan`ız ha`r qaysısına 1 baldan iye bolasız.

«Emotsionallıq turaqlılıq» shkalası 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57 sorawlarına «Awa» dep juwap bergen bolsañız ha`r qaysısına 1 baldan iye bolasız.

Ha`r shkaladag`ı ballardı bo`lek-bo`lek esaplap ha`m juwmag`ın berilgen koordinatalarda belgilen`. Tochkalardıń kesilisiwinen o`zin`izdin` temperamentin`izdi anıqlan`

Intellekti u`yreniw metodikası.

Insan aqlıy xızmetin u`yreniw din` ken` tarqalg`an metodikalarınan biri-amerikalıq psixolog D. Veksler ta`repinen islep shıg`ılg`an testler esaplanadı. Bul testler tiykarinan u`lken jastag`ılardıń intellektin tekshiriwge bag`darlangan bolıp, son`ın ala 5 jastan 15 jasqa shekem bolg`an balalardı tekseriw ushın o`zgerisler kiritildi.

Rossiyada birinshi bolıp Veksler shkalası V.M. Bexterev atındag`ı Leningrad psixonevrologiyalıq ilimiy- izertlew institutında modifikatsiya islengen. Bul metodika B.G.Anan`ev (1969) mektebi psixologları ta`repinen intellekt rawajlanıwın uzaq jıllar u`yreniwde, sonday-aq balalarda psixikalıq rawajlanıwdan shetke shıg`ıwlar ha`m arqada qalıwları differentsial-diagnostika qılıwda ken` qollanılg`an.

Bul metod 11 ayriqsha du`zilgen subtestlerden ibarat bolip, olardin` altawı verbal (so`z benen) ha`m besewi noverbal (so`zsiz) tapsırmalardan ibarat.

Birinshi subtest- ulıwma bilimdanlıq subtesti bo`lıp, ulıwma, salıstırmalı a`piwayı mag`lıwmatlar ha`m bilimlerden xabarı bar ya joq ekenligi tekseriledi. Bul subtest 30 sorawdan ibarat bo`lıp, ha`r bir durıs juwap 1 ball menen bahalanadı.

Ekinshi subtest- ulıwma an`lang`anlıqtı u`yreniwge xızmet etip, mashqalalı jag`daydı an`lawg`a, so`zlerdin` mazmunın to`lıq tu`siniwge qaratılğ`an. Bul subtest pikirlew uqıplılıg`ın, sotsial da`rejelerdi tu`siniwin bahalaydı. Sınalıwshıdan su`wretlengen jag`dayda mu`mkin bo`lg`an sheshimler haqqında juwap beriw talap etiledi. Bunda 14 soraw usınıs etiledi, juwaptın` anıqlıg`ına qarap baha qo`yıladı. M: 0,1,2.

U`shinshi subtest-arifmetikalıq tapsırmalardan du`zilgen. Bunda sınalıwshı dıqqatının` to`planıwı, sanlı ma`nilerdi tez sheshe alıwı tekseriledi. Sınalıwshıdan arifmetikalıq ma`seleler seriyasın awızeki sheshiw talap etiledi. Juwaptın` anıqlıg`ına, ketken waqıtqa qarap bahalanadı.

To`rtinshi subtest-na`rsa ha`m ha`diyselerden uqsaslıqtı tabıwg`a bag`darlang`an bolıp, tu`siniwlerdi salıstırıwdı na`zerde tutadı. Bunda tu`siniwlerdin` qa`lipleskenligi, klassifikatsıyalaw, salıstırıw, abstraktsiyalaw uqıplılıqları tekseriledi. Sınalıwshıg`a 16 jup tu`siniwler beriledi ha`m olardan tu`siniwler jubı o`rtasındag`ı ulıwmalıqtı tabıw talap etiledi. Ulıwma da`rejesine baylanıslı ra`wishte 0 den 2 ballg`a shekem baha qo`yıladı.

Besinshhi subtest – san qatarların qabıl etiwden ibarat bolıp, durıs ha`m kerisinshe ta`rtipte tu`sindirip beriwdi ko`rsetedi. Qısqa mu`ddetli este saqlaw ha`m dıqqattı u`yreniwge bag`darlang`an, eki bo`limnen ibarat: sanlardı durıs ha`m kerisinshe ta`rtipte eslep qalıw ha`m ta`kirarlawdan ibarat. On` ha`m kerisinshe ta`kirarlawlardı bahalaw qatardag`ı durıs eske tu`sirilgen sanlar sanına ten`. Subtesttin` ulıwma bahası on` ham kerisinshe ta`kirarlawlardın` ulıwma bahasına ten`.

Altınshı subtest – so`zlik dep atalıp, adamlardıń so`zlik baylıg`ın anıqlawda qollanıladı. Awız eki ta`jiriybeni u`yreniwge bag`darlang`an bul subtestte 40 so`z ma`nisin tu`sindiriw ushın beriledi. Sınalıwshı tapsırmanı orınlanıwına qarap 0 den 2 ballg`a shekem baha qo`yıladı.

Jetinshi subtest – su`wretlerden jetispeytugin detallardı tabıwg`a qaratılğ`an bolıp, ha`r bir ekspozitsiyanı baqlaw ushın 20 sekund waqıt ajratıladı. Bul subtest ko`riw uqıplılıg`ı o`zgesheliklerin, baqlawshılıqtı za`ru`r bo`leklerdi ajrata alıw uqıplılıg`ın u`yreniwge bag`darlang`an. Sınalıwshıg`a 20 su`wret ko`rsetiledi, olardıń ha`r birinde jetispeytugin bo`legin yaki sa`ykes emes bo`legin tabıwı za`ru`r. Durıs juwap 1 ball menen bahalanadı.

Segizinshi subtest – su`wretlerdin` izshilligi (izbe-izligi)in ornatiw menen baylanıslı. Bunın` ushın tu`rli mazmundag`ı izshillik printsipine ta`n su`wretler tan`lanadı. Tapsırma sheshimi 4-6 ballarg`a shekem bahalanadı.

Tog`ızınshı subtest – Koss kubıkları dep atalıp, insannın` ken`isliktegi ko`z-qarasları ha`m konstruktiv pikir ju`ritiwlerin anıqlaw ushın xızmet qıladı. Tapsırmalar sha`rtine qaray berilgen standart kubiklerdi ko`z benen baqlawdan belgili bir konstruktsiya mazmunına ko`shiw na`zerda tutıladı. Bul subtest bo`leklerden pu`tindi payda etiw uqıplılıg`ın, sensomotor koordinatsiyanı tekseriwge qaratılğ`an. Sınalıwshı berilgen u`lgige qarap ha`r qıylı ren`li kubiklerden sonday figuralar jasawı kerek. 10 figura beriledi. Ha`r bir tapsırma bo`yınsha u`aqıt shegaralangan bo`ladı. Bahalar anıqlıqqa ha`m ketken waqıtqa baylanıslı boladı.

Onınshı subtest – figuranı ko`rsetiw dep atalıp, ayrıqsha bo`lek ha`m bo`leklerdi baqlaw arqalı bir pu`tin figuranı ju`zege keltiriw yaki kerisinshe, jag`daydı payda etiw na`zerde tutıladı. Bunda sınalıwshıg`a belgili izbe-izlikte to`rt figuranın` bo`limleri beriledi, lekin bul bo`limlerden ne jasaw kerekligi aytiladı. Tapsırmanın` qanshelli durıs orınlang`anlıg`ına ha`mde sarplang`an waqıtqa qarap bahalanadı.

O'n birinshi subtest – sanlar simvolinan ibarat bolıp, ta`rtipsiz jaylasqan simvollarđı 90 sekund ishinde o'z o'rnına qo'yıw talap etiledi. Bul subtest ko'riw-ha`reket sheberliklerin o'zlestirgenlik da`rejesin anıqlawg`a bag`darlang`an.

Test natiyjelerin qayta islewge ha`m noverbal subtestlerdin` ha`r biri bo'yınsha alıng`an ballar jıyındısı tabıladı. Alıng`an ballardı shkala ballarına aylandırıw tablitsasına muwapıq ha`r bir ayrıqsha subtestlerdi orınlaw na`tiyjelerinin` standart bahaların alıw mu`mkin. Alıng`an ballar jıyındısı bo'yınsha (testtin` ayrıqsha verbal ha`m noverbal bo`limleri boyınsha) ha`m tablitsadag`ı na`tiyjeler boyınsha IQ – noverbal shkala bahaları ha`m ulıwma IQ ko`rsetkishleri anıqlanadı. Veksler testi boyınsha IQ ko`rsetkishler analizi jas da`rejelerin esapqa alg`an halda o`tkiziledi.

Sınalıwshılardıń aqılıy rawajlanıw da`rejesin anıqlawda aqırğ`ı na`tiyje emes, ba`lki ha`r bir ayrıqsha alıng`an subtestler boyınsha anıqlang`an na`tiyjelerdi de analiz qılıw u`lken a`hmiyetke iye boladı.

Sonın` menen birge ulıwma juwmaq shıg`arıwda ayrıqsha subtestler boyınsha alıng`an na`tiyjelerdi g`ana emes, basqa metodikalardan alıng`an na`tiyjelerdi de esapqa alıw za`ru`r.

K.Yung xarakter tipin anıqlaw metodikası.

Ko`rsetpe: «Berilgen sorawlarg`a ko`rsetilgen juwaplardan birin belgilen`».

1. Qaysı biri siz ushın a`hmiyetlirek?
 - A) kishkene doslar ja`ma`a`ti;
 - B) Ko`pshilik doslar jama`a`ti.
2. Qanday kitaplar sizge ko`birek jag`adı?
 - A) Qızıqlı syujetler;
 - B) Adamlardıń ruwhıy keshirmeleri su`wretlengen kitaplar.
3. Jumısta ko`birek nege jol qoyıwın`ız mu`mkin.
 - A) keshigiw;
 - B) qa`telikler.
4. Eger jaman jumıs islep qoysan`ız?
 - A) ju`da` qayg`ıraman.

- B) onshelli qayg`ırmayman.
5. Adamlar menen qanday shıg`ıasız?
- A) ju`da` tez ha`m an`sat.
- B) A`sten, iqtiyatlılıq penen.
6. O`zin`izdi o`pkelegish dep esaplaysızba?
- A) Awa
- B) yaq.
7. Shin kewilden ku`liwge meyilsizbe?
- A) awa
- B) yaq.
8. Siz qandaysız?
- A) kemso`zli
- B) ko`p so`yleytug`ın
9. Siz ashıqsızba yamasa sezimlerin`izdi birewlerden jasırasızba?
- A) ashıqpan
- B) jasıraman.
10. O`z ishki keshirmelerin`izdi analiz qılıwdı jaqtırasızba?
- A) awa
- B) yaq.
11. Ko`pshilik ishinde bolg`anda, Siz
- A) tınbay so`yleymen
- Basqalardı tın`layman.
12. Tez - tez o`zin`izden narazı bolıp turasızba?
- A) awa
- B) yaq.
13. Bir na`rselerdi sho`lkemlestiriwdi jaqtırasızba?
- A) awa
- B) yaq.
14. Sırların`ız jazılğ`an ku`ndelik tutıwdı qa`lerme edin`iz?
- A) awa
- B) yaq.
15. Bir na`rsenin` qararınan onı orınlawg`a tez o`tesizbe?
- A) awa

B) yaq.

16. Keypiyatın`ızdı tez o`zgartire alasızba?

A) awa

B) yaq.

17. Basqalardı isendirip, olarg`a o`z pikirin`ızdı o`tkeriwdi jaqsı ko`resizbe?.

A) awa

B) yaq.

18. Sizin` ha`reketlerin`iz:

A) tez

B) a`sten

19. Siz bolıwı mu`mkin bolg`an qolaysız ha`diyselerden ta`shwishlenesizbe?

A) tez – tez

B) ayırım waqıtları

20. Qıyın jag`daylarda Siz

A) ja`rdem sorawg`a asıg`aman.

B) Hesh kimgе aytpayman.

Juwaplar gilti:

Juwaplar ishindegi to`mendegiler Sizdegi ekstroversiyani ko`rsetedi:
1b, 2a, 3b, 5a, 6b, 7a, 8b, 9a, 10b, 11a, 12b, 13a, 14b, 15a, 16a, 17a, 18a, 19b,
20a. Sa`ykes kelgen juwaplar sanin 5 ke ko`beyttirin`.

Нәтижә:

0 – 35 ballar – introversiya;

36 – 65 ballar – ambiversiya;

66 – 100 ballar – ekstroversiya.

2.4. Ka`sip-o`ner kollej talabaları shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwde qollanilatug`ın usıllar ha`m olardıń na`tiyjeliligi.

Ka`sip-o`ner talabaları shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwde qollanilatug`ın usıllardıń na`tiyjeliligi haqqında to`mendegilerdi aytıp o`tiwimiz mu`mkin.

Baqlaw ha`m diagnostikanın` ha`r tu`rli jolların izlew, biz usınıs etip otırg`an usıllar ja`rdeminde anıqlandı.

Temperament tiplerinin` konkret ko`rinisleri ha`r qıylı. İnsan temperamenti o`zgeshelikleri tek g`ana minez-qulıqta ko`rinip qalmastan, biliw is-ha`reketi dinamikası ha`m sezim tarawı o`zgesheligi belgileydi., insanın` ha`reket ham qa`lewlerinde, sonday-aq, intellektual is-ha`reketi, so`ylew o`zgesheligi h.t.b. sa`wlelenedi.

a) Sangvinik temperamenti – (latinsha «`sangvis»` «`qan»` degen so`zden alıng`an). Bul temperament tipindeki adamlar – tez ha`reketshen`, janlı, tirishe, ha`r bir na`rsege aralasıwg`a qumar, ha`r tu`rli jag`dayg`a tez ko`nlikkish, quwnaq, ashıq kewilli, adamlar menen aralasıp ju`rgendi ta`wir ko`redi, tez baylanısadı, tez tu`sinisip ashılısıp so`ylesip kete beredi, tanısbilisleri de ko`p boladı, sezimleri tez adamlar, biraq bulardıń` barlıg`ı da turaqlı emes, tez, sa`l na`rseden o`zgeredi, suwısadı, sezimleri de ju`da` ku`shli emes, kek saqlamaydı, sa`tsizlikke ushırasadı, olar tez o`tip ketedi. Qızıqqan na`rselerin qunıg`ıp isleydi, tez zerigedi, onsha sergek islemeydi. Bul tiptegi balalar basqalarg`a tez aralasıp kete beredi, ha`reketshen`, tınıp-tınshımas, mimikaları, beta`lpeti de, qaraları da janlı, tirishe, biraq keyipleri tez o`zgeredi, oynınlarda rollerdi tez-tez o`zgerledi, bergen wa`delerin de tez umıladı, tez urısıp tez jarasadı, kek saqlamaydı, sabaqlarda ha`r tu`rli keyipte otıradı, so`ylese beredi, ko`birek qıymıldaydı, ko`zleri-na`zeri de oynaqshıp turadı t.b.

b) Flegmatik temperamenti – (sliz-silekey grekshe flegma so`zi boladı).

Bul temperament tipindeki adamlar tınısh, a`sten ha`reket etedi, asıqpaydı, saspaydı, islew jag`dayların o`zgerle bermey, bir tempte islegendi jaqsı ko`redi,

ta`sirlerge de shıdamlı, qozıw ha`m tormozlanıw (irkiw, irkiliw) birdey ten`likli keledi, qolg`a alg`an isti a`sten ta`rtip penen, sabırlılıq penen, aqırına jetkeredi, o`zin-o`zi uslay aladı, mimika bet a`lpetleri o`zgermeydi, sezimlerinde bildire bermeydi, ko`p so`ylespeydi, so`ylewde aqırın, oylanıp birazdan son` juwap beredi, kerek jerinde tezirek qıymılday qoymaydı, asıqtırsaq albirap qaladı, o`z ashıwların ishinde saqlap ju`redi, «`ishimdegini tap»` degendey bolıp ju`re beredi, biraq ju`da` biypa`rwa emes, ondag`ı «`ishke toplang`anlar»` qattı ashıwı kelgende, ku`shli qozg`aladı. Bul temperamenttegi balalar o`zi menen o`zi bolıwdı jaqsı ko`redi, sorap sorawg`a tartpasan` so`ylese bermeydi, tınısh, ko`p na`rsege aralaspaydı, ko`binshe o`zinshe initsiativa – baslama ko`rsetpeydi. Sabaqta tınısh otıradı, soramasan` sorawda bere bermeydi, men aytaman dep qolda ko`tere bermeydi, doskada juwapqa shaqırg`anda ornınan a`ste turıp, aqırın doska aldına kelip, irkilip turadı, onnan son` juwaptı baslaydı. Olardı asıqtırmaslıq kerek, olardıń qıymılı usınday.

v) Xolerik temperamenti (qızıl-sarı ot-jelch` (xole grekshe). Bul temperament tipindeki adamlar ku`shli qozg`alıwshan`, qızg`ın, iske bar intası menen kirisetug`ın, barlıq ku`sh-energiyasın ayamastan iske salatug`ın, so`zleri de janlı, otlı, ku`yip-pisip so`yleytug`ın adamlar, biraq o`zin tuta almay qalatug`ın da`rejege shekem qızıp ketetug`ın, geyde o`zin tuta almay qalatug`ın ashıwshag`ıraq, kek saqlaytug`ın, tezlikte suwımaytug`ın, o`z ku`shine su`yenip is ko`retug`ın, er ko`kirek, isti aqırına jetkere almay bar ku`shin tez sarıp qılatug`ın adamlar. Olar aqırın, tınısh, birgelkili isley almaydı, shıdamı jetpey qaladı, u`stemsizireq, baqırawıqlaw boladı. Bul tiptegi balalarda qızg`ın ha`reketli, iske tez kirisetug`ın, barlıq na`rsege de aralasıp turatug`ın, shaqqan balalar, biraq ashıwlı, kekshil, o`zin toqtata almay qalatug`ın tınımsız boladı.

g) melankolik temperamenti (qara ot-melayn-xole-grekshe). Bul tiptegi adamlar ku`shli ta`sirlerge shıdamaydı, qarsılıq ko`rsete almaydı, sonlıqtanda ju`da` juwas, passiv, tormozlanıw basım keledi, ne bolsa sonnan irkilip qaladı. Ko`binese u`rkiw, tartınshaqlıq, sol na`rseden kewli qalıw ha`tte jilamsırawg`a deyin baradı, o`zin erkin seze almaydı, o`zine isenimsizlew tartınıp ha`reket etedi,

ko`p so`ylespeydi shetlen`kirep ju`redi, o`zi menen o`zi bolg`andi jaqsı ko`redi, biraq ta`sirleniwi ju`da` teren` bolıp keledi.

Bul tiptegi balalarda tartınshaq, u`rkeklew, bosan`, kewilshek boladı, o`zin onsha qorg`ay almaydı, uyalshaq boladı.

Joqarı sezimtallıq tez sharshaw ham iskerliktin` pa`seyiwine alıp keledi. A`ytewir sebepler de ko`z jas, kewil qalıwdı payda etedi. Keypiyatı ju`da` o`zgeriwshen`, biraq a`dette melankolik o`z sezimlerin ko`rsetpey, jasırıwg`a urınadı, o`z ta`shwishlerin hesh kimgе aytpaydı, ko`pshilik jag`dayda qapa, tu`skin o`zine isenimsiz, qa`weterli, onda nevroikalıq buzılıslar ju`z beriwı mu`mkin. Biraq nerv sistemasının` joqarı sezimtallıg`ana iye bola otırıp, melankolikler jiyi jaqsı rawajlang`an ko`rkem ha`m intellektuallıq uqıplarg`a iye.

Bar bolmag`an haywan metodikasın o`tkeriw arqalı oqıwshılardıń do`retiwshilik uqıplılıqların bilemiz.

Xarakterin anıqlawshı K.Yung metodikası na`tiyjesinde oqıwshılardıń xarakterin u`yrenemiz.

Bap boyınsha juwmaqlaw.

Shaxs insannın konkret tariyxıy turmıs keshiriw sha`rayatlarında, xızmet protsessinde qa`liplesedi. Shaxstın qa`liplesiw protsessinde toparlarda ha`m ja`ma`a`tlerde a`melge asırilatug`ın ta`lim ha`m ta`rbiya u`lken rol` oynaydı.

Shaxstı qa`liplestiretug`ın psixologiyalıq ha`m pedagogikalıq jantasıwlardın aralastırılıp jiberiliwine jol qoyıwg`a bolmaydı. Shaxstın qa`liplesiwinde psixologiyanın tiykarg`ı wazıypası konkret ja`ma`a`ttegi konkret oqıwshılarda bul pazıyletlerdin qa`lipleskenliginin baslang`ısh da`rejesin u`yreniwde, ta`rbiyalıq jumıslarda kollej reformasının ruwxına say keletug`ın qanday na`tiyjelerge erisilgenligin, yag`nıy real ta`rizde neler qa`lipleskenligine, neler ja`ne wazıypa bolıp qalg`anın o`spirim shaxstın a`meldegi qaysı birewinin na`tiyjeli ha`m sotsiallıq jaqtan qımbatlı bolıp shıqqanlıg`ın ha`m qaysı biri na`tiyjesiz bolıp shıqqanlıg`ın, shaxstı qa`liplestiriw protsessi qaysı bag`darda ju`z bergenligin, ol qanshelli tabıslı bolg`anlıg`ın anıqlawdan ibarat. Shaxstın qa`liplesiwine salıstırmalı psixologiyalıq ha`m pedagogikalıq jantasıwlar bir-birine uqsamawı ha`m ajıralmas birlikti payda etedi.

Shaxstın qa`liplesiwi eki tu`rli ma`niste qollanıladı. Birinshisi, shaxstın qa`liplesiwi onın rawajlanıwı, mine usı rawajlanıw protsessi ha`m onın na`tiyjesi ekenliginde. Ekinshi ma`nisi shaxstın maqsetke bag`darlang`an ta`rizde ta`rbiyalaw sıpatındag`ı qa`liplestiriwden ibarat.

Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsın yag`nıy o`spirimlerden shaxs o`zgesheliklerin u`yreniw ushın men o`z izertlew jumısında to`mendegi metodlardan paydalanıwdı lazım dep taptım.

Shaxstın individual psixologiyalıq o`zgeshelikleri o`z aldına psixologiya bolıp, olar haqqında biliw ju`da` qiziqli. Sebebi shaxstın o`zinin individual o`zgeshelikleri o`zin qiziqtırmastan qalmaydı. Mine sonın ushin ha`r bir shaxs o`zinin individual psixologiyalıq o`zgesheliklerin anıqlaw ushin to`mendegi metodlardı usınbaqshimiz.

Ka`sip-o`ner talabaları shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdi sho`lkemlestiriwde xızmet etetug`in usıllardıń na`tiyjeliligi haqqında to`mendegilerdi aytıp o`tiwimiz mu`mkin.

Baqlaw ha`m diagnostikanın` ha`r tu`rli jolların izlew, biz usınıs etip otırg`an usıllar ja`rdeminde anıqlandı.

Shaxstın` qa`liplesiwi eki tu`rli ma`niste qollanıladı. Birinshisi, shaxstın` qa`liplesiwi onın` rawajlanıwı, mine usı rawajlanıw protsessi ha`m onın` na`tiyjesi ekenliginde. Ekinshi ma`nisi shaxstın` maqsetke bag`darlang`an ta`rizde ta`rbiyalaw sıpatındag`ı qa`liplestiriwden ibarat.

Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsın yag`nıy o`spirimlerden` shaxs o`zgesheliklerin u`yreniw ushın men o`z izertlew jumısında joqarıdag`ı metodlardan paydalanıwdı lazım dep taptım.

JUWMAQLAW

U`yrenilgen a`debiyatlar ha`m o`tkerilgen na`tiyjelerge tiykarlanıp to`mendegishe juwmaq islep shig`ildi:

Ma`mleketimizde u`zliksiz ta`lim sistemasın u`zliksiz qa`liplestirip bariw ja`miyetimizdin` sotsial-ekonomikalıq ha`m ilimiy-texnikalıq rawajlanıwı boyınsha keleshekтеgi wazıypalardı a`melge asırıw ushin en` zaru`r faktor esaplanadı.

O`zbekstan Respublikasi Ministrler Ken`esinin` 1998 jil 13 maydag`ı 203-sanlı «Ulıwma orta ta`limdi sho`lkemlestiriw haqqında» g`ı qararı menen sho`lkemlestirilip, xızmet ko`rsetip atırg`an «Oqıwshılardı ka`sip-o`nerge bag`darlaw ha`m psixologiyalıq-pedagogikalıq Diagnostika Oraylari» moynına ulıwma orta ta`lim sistemasında oqıwshılardı ka`sip-o`nerge bag`darlaw menen bir qatarda psixologiyalıq xızmetti jolg`a qoyıw ju`kletilgen.

Ta`lim sistemasında xızmet ko`rsetip atırg`an a`meliyatshı psixologlar jas awladka ta`lim ham ta`rbiya beriw protsessinde olardıń psixologiyalıq jas o`zgesheliklerin biliwi, ha`r bir oqıwshıg`a individual jantasıwı, qarım-qatnas sheberligine iye bolıwı, oqıwshılarg`a ka`sip-o`ner tan`lawlarında ja`rdem ha`m ma`sla`ha`tler beriwi za`ru`r.

Dissertatsiya kirisiw, eki bap, juwmaqlaw, usınıslar, a`debiyatlar dizimi ha`m qosımshalardan ibarat. Ilimiy izertlew mazmunı – 95 bet jazba tekstte bayan etilgen bolıp, onda – 6 tablitsa, 78 – atamadag`ı a`debiyatlar dizimi berilgen.

Dissertatsiyanın` kirisiw bo`liminde temanin` aktuallig`i, predmeti, maqseti, waziypaları, izertleniw ob`ekti, usınıslar bayan etildi. «Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdin` teoriyalıq tiykarları» dep atalg`an birinshi babı to`rt paragraftan ibarat bolıp «Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsı haqqındag`ı teoriyalar» dep atalg`an birinshi paragrafinda psixolog alımlardıń o`spirimlik da`wirindegi oqıwshılar haqqında bahalı pikirleri keltirilip o`tilgen. «Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsının` psixologiyalıq jaqtan

rawajlanıw o`zgeshelikleri» dep atlg`an ekinshi paragrafında ka`sip-o`ner kolleji oqıwshılarının` individual psixologiyalıq o`zgeshelikleri, fizologiyalıq jaqtan rawajlanıw o`zgeshelikleri haqqında aytıp o`tildi. Ka`sip-o`ner kolleji oqıwshıları tiykarınan birinshi ha`m ekinshi basqışında o`spirimlik da`wirdi basınan keshirip, u`shinshi basqışqa barıp olardıń fiziologiyalıq ha`m psixologiyalıq jaqtan rawajlanıwında aydarlıqtay da`rejede basıladı.

Dissertatsiyanın` «Ka`sip-o`ner kollejlari talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdi sho`lkemlestiriw» dep atalg`an u`shinshi paragrafında kollejde bilim alıp atırg`an oqıwshılar menen qanday psixologiyalıq jumıslar alıp barıwg`a boladı, qalay etkende olardıń xarakterin u`yrenip unamlı ta`rizde qarım-qatnas jasadı, bul talabalar menen qanday usıllar ja`rdeminde jumıs alıp baramız, mine usı ma`seleler bayan etildi.

«Oqıwshılardı ka`sip-o`nerge bag`darlawda psixologiyalıq o`zgesheliklerinin` a`hmiyeti» dep atalg`an to`rtinshi paragrafında ka`sip-o`ner kolleji bolg`annan keyin oqıwshılar o`zleri unatpag`an ka`sip-o`nerdi tan`lap oqımaıwı kerek a`lbette. Oqıwshı o`zi su`ygen ka`sibi boyınsha oqıp bilim alsa, keleshekte o`z ornın iyelewine unamlı ta`sir jasadı. Kerisinshe bolg`an jag`dayda oqıwshının` minez-qulqında belgili bir ta`rizde unamsız o`zgerisler ju`z beredi.

Dissertatsiyanın` ekinshi babı Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdin` a`meliy a`hmiyeti dep atalıp, bul bap to`rt paragraftan ibarat.

«Ka`sip-o`ner kollej talabaları shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniw metodikası ha`m metodologiyası dep atalg`an birinshi paragrafında ka`sip-o`ner kollej talabaları shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwde qollanılatus`ın metodlar, olardıń na`tiyjeleri haqqında aytıp o`tilgen. «Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniw usıllarının` na`tiyjeliligi» dep atalg`an ekinshi paragrafında kollej oqıwshılarının` psixologiyalıq jaqtan u`yreniwde jin` na`tiyjeliligi xaqında atu`sinikler berip o`tilgen. «Ka`sip-o`ner kolleji talabalarınin` shaxs o`zgesheliklerin qa`liplestiriwdin` psixologiyalıq faktorları» dep atalg`an birinshi paragrafında kollej oqıwshılarının` shaxs bolıp

qa`liplesiwinde, ja`miyette o`z ornın iyelewinde ja`miyettin`, ortalıqtın` ta`siri ha`qqında bayan etildi.

«Ka`sip-o`ner kolleji talabaları shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniw usılları» dep atalg`an ekinshi paragrafında bolsa, bul da`wirde oqıwshılardıń psixologiyasında qay da`rejede o`zgerislerge ushıraydı, mine bul paraqrafta usı ma`seleler haqqında aytıp o`tildi. «Ka`sip-o`ner talabaları shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniw usılları ha`m na`tiyjeliligi» dep atalıwshı u`shinshi paragrafında biz o`tkergen ta`jiriybeler oqıwshılardıń psixologiyasın u`yreniwde ja`rdem bergenligin biliw maqsetinde baqlaw ta`jiriybelerinen ayrımları haqqında aytıp o`tildi.

Ha`r bir kollejdegi a`meliyatshı psixologlar o`z oqıwshılarının` pesixologiyasın u`yreniwde, o`zlerinin` jumislarin duris alıp bariwda belgili bir jıllıq reje tiykarında jumislar alıp barsa, ha`r ha`ptede, ha`r ayda, ha`r sherekte, jılında diagnostikalıq oraylarg`a esabat berip barsa, o`zlerinin` xizmetindegi qıyınshılıqlardı, mashqalalardı ortag`a taslap pikir alısıp jumıs alıp barılsa maqsetke muwapıq bolar edi.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYATLAR:

1. Karimov Í.A. Barkamol avlod orzusi. T.: Sharq, 1999.
2. Karimov Í.A. Barkamol avlod Wzbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: Sharq, 1997.
3. Karimov Í.A. Vatanimizning tinchligi va xavsizligi wz kuch-qudratimizga, xalqimizning xamjihatligiga va bukilmas irodasiga bog`liq. T.:Wzbekiston, 2004.
4. Karimov Í.A. Wzbekiston: milliy istiqlol, iqtisod, siyosat, mafkura. T.: Wzbekiston, 2001.
5. Karimov Í.A. Wzbekiston buyuk kelajak sari. T.: Wzbekiston, 1998.
6. Karimov Í.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyotywlida. T.: Wzbekiston, 1998.
7. Gaziev E.G. Psixologiya visshey shkoli Tashkent-2006
8. Goziev E.G. Psixologiya 1-2 tom. Tashkent-2004
9. Boyyard R.G., Boyard D. Vash bespokoyuny podrostok: Prak. Rukovodstvo dlya otchayashixsya roditeley: per.s ang. – M.1991 – 229 s.
10. BurlachukL.F., Morozov S.M. Slovar` – spravochnik po psixodiagnostike – SPb.: Piter Kom,1999 – 528 s. (seriya «Mastera psixologii»).
11. Vıgotskiy L.S. Pedagogicheskaya psixologiya / Pod.red.V.V.Davidova. – M.: Pedagogika,1991.-480 s.
12. A.V.Petrovskiy. "Yosh psixologiya va pedagogik psixologiya". M.1979 yil.
13. "Umumiy psixologiya, yosh psixologiya va pedagogik psixologiya" kursi. 1982 yil.
14. V.A.Krutetskiy. "Pedagogik psixologiya asoslari" T. "Ukituvchi".
15. V.A.Krutetskiy. "Ukuvchilarning ta`lim va tarbiyasi psixologiyasi. 1976 yil.
16. M.V.Voxidov. "Psixologiya" T. 1981 yil.

17. M.G.Davletshin taxriri ostida "Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya" T. 1974 yil.
18. Sh.Baratov. "Ukuvchi shaxsini urganish usullari". T. "Ukituvchi". 1995 yil.
19. Turaxonova R. "6 yoshli bolalarning psixologik xususiyatlari". T. "Ukituvchi" 1990 yil.
- 20 .A.İ.Shcherbakov taxriri ostida. "Yosh psixologiyasi va pedagogik-psixologiyadan praktikum". T. "Ukituvchi" 1991 yil.
21. M.G.Davletshin. "Zamonaviy maktab ukituvchisining psixologiyasi". T. 1999 yil.
22. Enikeev M.İ. Obshaya i sotsial`naya psixologiya: uchebnik dlya VUZov. –M.: NORMA, 2002. – 624 s.
- 23.Jakbarov M. Komil inson g`oyasi. T.2002.
24. Juraev D. Wg`il va qiz bolalar odobi. Boshlang`ich ta`lim. T. 1992 -3-4, 46-48 b.
25. Zank.A.Z. Kak opredelit` uroven` razvitiya mishleniya shkol`nika. M.2002.
26. Ijtimoiy psixologik treninglar praktikum. Farg`ona 2003.
27. Ijtimoiy psixologiyada ijtimoiy amaliyt. T.1999.
28. Kamilova N.G`. Muammoli wsmir: tashhis, tadqiqot metodlari. T.2004.
29. Karimova V.M. Psixologiya.Toshkent: A.Qodiriy nomidagi nashriyot, 2002.205 b.
30. Kuznetsov D. Demobilizuyushaya trevojnost`. Nekotorie prichini i formi proyavleniya nevrolicheskih rasstroystv u sovremennix starsheklassnikov. – «Shkol`nyy psixolog» 2005. № 2, s.47-49.
31. Matsumoto D. Psixologiya i kul`tura. – SPb.:PRAYM-EVROZNAK,2002, s. 416.
32. Martin D. Psixologicheskie eksperimentı. Sekreti mexanizmov psixiki. SPb.: PRAY-EVROZNAK, 2004 -480s.

33. Nishanova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi. T. 2003.
34. Nazirova T.S. Pedagogicheskaya texnologiya: novqy etap evolyutsii.// Pedagogika. 1997.№ 3, s.20-27.
35. Nemov R.S. Psixologiya. 3 tom. M.: R
36. Nemov R.S. Prakticheskaya psixologiya: Poznanie sabya. Vliyanie na lyudey: Posobie dlya uchash. – M.: Gumanit. İzd. Tsentr VLADOS,1998-320s.
37. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi.: Nasaf. 2000.80b.
38. Psixologicheskie testi. Axmedjanov E.R. Sostavlenie, podgotovka teksta, bibliografiya. M.: 1996 – 320 s.
39. Psixologik treninglar. (Faqat hozir va shu erda).Namangan 2002.
40. Psixologiya. Slovar`/Pod.obsh.red. A.V.Petrovskogo, M.G. Yaroshevskogo. – 2-e izd.ispr.i dop. – M.: Politizdat, 1990 – 494 s.
41. Rogov E.İ. Nastol`naya kniga prakticheskogo psixologa. M.: Vldos.1999.
42. Sikevich Z.V. Sotsiologicheskoe issledovanie: prakticheskoe rukovodstvo. – SPb.: Piter, 2005. – 320s.
43. Saydahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar (nazariya va amaliyot). - T.: Moliya, 2003. 171 b.
44. Stolyarenko L.D. Pedagogicheskaya psixologiya. Rostov N/D.: Feniks, 2000. - 544 s.
45. Ta`limning faol usullari. Uslubiy tavsiyalar. TVPQTMOI. T.2004.
46. Twraqulov E., Rahimov S. “Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta`lim tarbiya haqida” T.: Wqituvchi, 1993.
47. Farobiy A.N. Fozil odamlar shahri.T.: A.Qodiriy, 1993.
48. Fridman L.M., Kulagina İ.Yu. Psixologicheskiy spravochnik uchitelya. – M.: Prosveshenie, 1991. – 288 s.

49. Shax B.İ. Nekotorie aspekti izucheniya sostoyaniya trevojnosti v svyazi s zadachami profkonsul`tatsii. - "Voprosı psixologii" № 3 1991.
50. G`oziev E. Psixologiya: (Yosh davrlari psixologiyasi): Ped.ins-lari va un-tlarining talabalari uchun wquv qullanma. - T.: Wqituvchi, 1994 224 b.
51. Byutner K. Kak jit` s agressivnımi det`mi. Per.s.nem.-M.: Pedagogika, 1991-144s.
52. Enikeev M.İ. Obshaya i sotsial`naya psixologiya: uchebnik dlya VUZov. –M.: NORMA, 2002. – 624 s.
53. Jakbarov M. Komil inson g`oyasi. T.2002.
54. Zank.A.Z. Kak opredelit` uroven` razvitiya mishleniya shkol`nika. M.2002.
55. Ijtimoiy psixologik treninglar praktikum. Farg`ona 2003.
56. Ijtimoiy psixologiyada ijtimoiy amaliyt. T.1999.
57. Ishmuxamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta`lim samaradorligini oshirish yvllari. T.2004
58. Kamilova N.G`. Muammoli wsmir: tashhis, tadqiqot metodlari. T.2004.
59. Karimova V.M. Psixologiya. Toshkent: A.Qodiriy nomidagi nashriyot, 2002.205 b.
60. Kuznetsov D. Demobilizuyushaya trevojnost`. Nekotorie prichini i formı proyavleniya nevrolicheskih rasstroystv u sovremennıx starsheklassnikov. – «Shkol`ny psixolog» 2005. № 2, s.47-49.
61. Nishanova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi. T. 2003.
62. Nemov R.S. Psixologiya. 3 tom. M.: R
63. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi.: Nasaf. 2000.80b.
64. Psixologicheskie testi. Axmedjanov E.R. Sostavlenie, podgotovka teksta, bibliografiya. M.: 1996 – 320 s.

65. Psixologik treninglar. (Faqat hozir va shu erda).Namangan 2002.
66. Rogov E.İ. Nastol`naya kniga prakticheskogo psixologa. M.: Vldos.1999.
67. Saydahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar (nazariya va amaliyot). - T.: Moliya, 2003. 171 b.
68. Stolyarenko L.D. Pedagogicheskaya psixologiya. Rostov N/D.: Feniks, 2000. - 544 s.
69. Ta`limning faol usullari. Uslubiy tavsiyalar. TVPQTMOI. T.2004.
70. Twraqulov E., Rahimov S. “Abu Rayhon Beruniy ruhiyat va ta`lim tarbiya haqida” T.: Wqituvchi, 1993.
71. Xudaybergenova G. Ta`lim jarayonida wquvchilardagi xavotirlanish holatlarini bartaraf etishda interfaol usullarni qvllash. “Maktab va hayot” 2006 y. № 2
72. G`oziev E.Psixologiya: (Yosh davrlari psixologiyasi): Ped.ins-lari va un-tlarining talabalari uchun wquv qullanma. - T.: Wqituvchi, 1994 g` 224 b.
73. G`oziev E. Umumiy psixologiya. – T.: Wqituvchi. 2000.
74. Haydarov F., Xalilova N. Psixologiyani wqitish metodikai. T.2006y
75. www.library.com. Interner kutubxona
76. [www. Expert. psychology.ru](http://www.Expert.psychology.ru)
77. [www. Referat.ru](http://www.Referat.ru)
78. [http //psychintro. Narod.ru/ psychelf.html](http://psychintro.Narod.ru/psychelf.html)

QOSIMShALAR

«Oqıw ornına o`z qızıg`ıwshılıg`ın` menen tapsırdın` ba?»

1-qosımsha

№	Oqıw ornına o`z qızıg`ıwshılıg`ın` menen tapsırdın` ba
1	Ata-ananın` o`z perzentinin` qızıg`ıwshılıg`ı menen ortaqlaspawı
2	Qızıg`ıwshılıg`ının` joq ekenligi
3	Shan`araqtag`ı sha`rayat

2-qosımsha

Oqıwshılardıń metkep psixologına murajatı

№	Mektep psixologına murajatlar
1	Bir ret
2	Ushıramadım
3	Mektepte psixolog joq

3-qosımsha

Shaxstın` qarım-qatnasqa kirisiwshen`lik ha`m sho`lkemlestiriwshilik uqıplılıqların anıqlaw

Bul psixologiyalıq teste talabalarg`a qırıq soraw oqıp estiriledi. Talabalar bolsa o`zlerinin` aldına qoyılğ`an juwap betlerine ha`r bir sorawdın` tuwrısına «awa», «yaq» dep juwap jazadı. Alıng`an na`tiyjeni islew ushın taq sanlardı o`z aldına, jup sanlardı o`z aldına juwap giltine qarap esaplanadı.

Talabalarg`a beriletug`ın sorawlar to`mendegishe:

41. Ba`rqulla qarım-qatnasqa kirisip turatug`ın dosların`ız ko`p pe?
42. Dosların`ızdı o`z pikirinizge isendire alasız ba?
43. Dosların`ızdın` birewi sizdi qapa qılsa qashang`a shekem o`kpelep ju`resiz?
44. Qıyın jag`daylarda ba`rqulla durıs jol tawıp kete alasız ba?
45. Ha`r qıylı adamlar menen tanısıwg`a umtılasız ba?
46. Sotsial jumıslar menen shug`ıllanıwdı unatasız ba?
47. Sizge kitapdar menen yaki jumıs penen shug`ıllanıw, adamlar arasında waqıttı o`tkeriwge qarag`anda maqulraq?
48. O`z tileklerin`ızdi a`melge asırıp atırg`anda tosıqlar payda bolıp qalsa o`z umtılıwın`ızdan waz keshesiz be?
49. Jası sizden biraz u`lken adam menen tez kirisip kete alasız ba?
50. Ha`r qıylı oyınlardı oylap tabıw ha`m sho`lkemlestiriwdi jaqsı ko`resiz be?
51. O`zin`iz ushın endi tanıs bolg`an doslar yaki qonaqlar ortasına qosılıwda qıyınshılıqlar sezesiz be?

52. Bu`gin islew mu`mkin bolg`an jumıslardı tez-tez keyingi ku`nge o`tkeresizbe?
53. Tanıs bolmag`an adamlar menen qarım-qatnasqa kirise alasızba?
54. Dosların`ız senin` pikirin` menen esaplasıwına ha`reket etesizbe?
55. Jan`a ortalıqqa iykemlesiwde qıyınshılıq sezesizbe?
56. Sizde basqa adamlar menen olardan o`z u`a`desinen shıqqag`anlıg`ı ushın o`z ma`jbu`riyatları, o`z wapkeshiliklerin orınlamay atırg`anlıqları boyınsha qanday tu`sinbewshilikler bolama?
57. Kolaylı jag`day bolg`anda siz jan`a adamlar menen tanısıw ha`m so`ylesiwge ha`reket etesiz be?
58. Za`ru`r jumıslardı sheshiwde ko`binese juwapkeshilikti o`z moynın`ızg`a alasız ba?
59. A`tirapın`ızdag`ı adamlar siin` ashıwın`ızg`a tiygende jalg`ız qalg`ın`ız keleme?
60. Siz ushın tanıs emes bolg`an sha`rayatta durıs jol tuta alasız ba?
61. Ha`r qıylı adamlar ortalıg`ında bolıw sizge unayma?
62. Baslan`ızdi aqırına jetkere almasan`ız qıynalasız ba?
63. Basqa adamlar menen tanısıw u`azıypası aldın`ızda tursa qıyınshılıq, uyalıw jag`dayları bolma?
64. A`tirpın`ızdag`ı adamlar menen ko`p qarım-qatnasqa kirisiw arqalı sharashap qalasız ba?
65. Ko`pshilik oynaytug`ın oyınlarda qatnasqın`ız keleme?
66. Basqa adamnın` jeke o`mirine baylanıslı ma`selelerdisheshiwde qatnasıwda jetekshilik ko`rsete alasız ba?
67. Siz jaqsı tanıytug`ın adamlar arasında ozin`izdi isenisizrek tutasız dep aytıw mu`mkin be?
68. O`zin`izdin` haq ekenligin`izdi da`liyllewge ba`rqulla ku`shin`iz jete bermeydi dep aytıw mu`mkin be?
69. O`zin`izge onsha tanıs bolmag`an doslar ja`ma`a`tin janlandıra alasız ba?
70. Kollejdegi sotsial jdumıslarg`a qatnasqansız ba?
71. O`z tanıs bilislerin`iz da`rejesin sheklewge olardıń sanın ko`beytiwge umtilasız ba?
72. Eger sizin` pikirin`izdi dosların`ız tez qabıl qılmasa, siz o`z pikirin`izde ha`m qaraların`ızda keskin tura alasız ba?
73. Sizge tanıs emes bolg`an ortalıqqa tu`sip qalsan`ız o`zin`izdi erkin seze alasız ba?
74. O`z dosların`ız ushın ha`r qıylı ilajlardı sho`lkemlestire alasız ba?
75. Ko`pshilik adamlardan ibarat bolg`an toparlar aldında shıg`ıp so`ylegenin`izde o`zin`izde isenimsizlikti payda etesiz be?
76. Jumısqa baylanıslı bolg`an yaki jeke ushırasıwılg`a keshigip barasız ba?

77. Dosların`ız ko`p dep aytıwg`a bolma?
 78. Ko`birek basqa adamlardıń dıqat itibarında bolasız ba?
 79. Jaqsı tanıs emes adamlar menen qarım-qatnasta bolg`anın`ızda o`zin`izdi qolaysız sezesiz be?
 80. Ko`pshilik adamlardan ibarat bolg`an keshelerde o`zin`izdi isenisiz sezesiz be?

(taq sanlar qarım-qatnasqa kirisiwshen`likti, jup sanlar sho`lkemlestiriwshen`lik qa`biletin bildiredi)

Bul testte oqıwshılardı test sorawlarına juwapların joqarıda ayılğ`anday taq sanlar ushın o`z aldına, jup sanlar ushın o`z aldına esaplanadı. Esaplang`an ball 0,05ke ko`beytiriledi.

Bunda qarım-qatnas ushın

0,10-0,45 to`men

0,46-0,55 ortashadan to`men

0,56-0,65 ortasha

0,66-0,75 joqarı

0,76-1 ju`da` joqarı

1. 0,10-0,45 shaxstın` qarım-qatnasqa kirisiwshen`ligi ha`m sho`lkemlestiriwshilik qa`bileti pa`s da`rejede.

2. 0,46-0,55 qarım-qatnasqa kirisiwge umtilmaydı. Jan`a toparlarda o`zin qolaysız sezedi.

3. 0,56-0,65 ortasha da`rejede. Bul shaxslar menen qarım-qatnasqa kirisiwge umtilıwı da tanısıw da`rejesi de shegeralanbag`an, o`z pikir qollap quwatlaydı. Bunday shaxslar keleshekte qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik o`zgesheliklerin arttırıwda ta`rbiyalıq jumıslarg`a za`ru`rlik sezedi.

4. 0,66-0,75 shaxs ba`lent da`rejedegi qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik qa`biletlerine iye, olar o`zlerin o`zgeler arasında jog`altıp qoymaydı. Tez-tez dos arttıradı. Ba`rqulla tanıs doslar ko`beytiwge ha`reket etedi. Ja`miyet xızmeti menen shug`ıllanadı. Keyingi waqıtlarda erkin pikirlew qa`biletine iye.

5. 0,76-1. Olar qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik xızmetin ku`shli sezedi ha`m og`an aktiv umtiladı. Qıyın sha`rayatlarda tez ko`nligip ketedi. Ha`r qıylı oyınlar sho`lkemlestiriwdi unatadı. Olar o`zlerindeki qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik qa`biletlerin qanaatlandırıw ushın jumıs izleydi.

shaxstın` qarım-qatnasqa kirisiwshen`lik ha`m sho`lkemlestiriwshilik uqıplılıqların anıqlap beriwshi psixologiyalıq tessten paydalandım. Bul psixologiyalıq testte talabalarg`a qırıq soraw oqıp esttiriledi. Talabalar bolsa o`zlerinin` aldına qoyılğ`an juwap betlerine ha`r bir sorawdın` tuwrısına «awa», «yaq» dep juwap jazadı. Aling`an na`tiyjeni islew ushın taq sanlardı o`z aldına, jup sanlardı o`z aldına juwap giltine qarap esaplanadı.

Talabalarg`a beriletug`ın sorawlar to`mendegishe:

81. Ba`rqulla qarım-qatnasqa kirisip turatug`ın dosların`ız ko`p pe?
 82. Dosların`ızdı o`z pikir`izge isendire alasız ba?
 83. Dosların`ızdın` birewi sizdi qapa qılsa qashang`a shekem o`kpelep ju`resiz?

84. Qıyın jag`daylarda ba`rqulla durıs jol tawıp kete alasız ba?
85. Ha`r qıylı adamlar menen tanısıwg`a umtılasız ba?
86. Sotsial jumıslar menen shug`ıllanıwdı unatasız ba?
87. Sizge kitapdar menen yaqi jumıs penen shug`ıllanıw, adamlar arasında waqıttı o`tkeriwge qarag`anda maqulraq?
88. O`z tileklerin`izdi a`melge asırıp atırg`anda tosıqlar payda bolıp qalsa o`z umtılwın`ızdan waz keshesiz be?
89. Jası sizden biraz u`lken adam menen tez kirisip kete alasız ba?
90. Ha`r qıylı oynılardı oylap tabıw ha`m sho`lkemlestiriwdi jaqsı ko`resiz be?
91. O`zin`iz ushın endi tanıs bolg`an doslar yaqi qonaqlar ortasına qosılıwda qıyınshılıqlar sezesiz be?
92. Bu`gin islew mu`mkin bolg`an jumıslardı tez-tez keyingi ku`nge o`tkeresizbe?
93. Tanıs bolmag`an adamlar menen qarım-qatnasqa kirise alasızba?
94. Dosların`ız senin` pikirin` menen esaplasıwına ha`reket etesizbe?
95. Jan`a ortalıqqa iykemlesiwde qıyınshılıq sezesizbe?
96. Sizde basqa adamlar menen olardan o`z u`a`desinen shıqpag`anlıg`ı ushın o`z ma`jbu`riyatları, o`z wapkeshiliklerin orınlamay atırg`anlıqları boyınsha qanday tu`sinbewshilikler bolama?
97. Kolaylı jag`day bolg`anda siz jan`a adamlar menen tanısıw ha`m so`ylesiwge ha`reket etesiz be?
98. Za`ru`r jumıslardı sheshiwde ko`binese juwapkeshilikti o`z moynın`ızg`a alasız ba?
99. A`tirapın`ızdag`ı adamlar siin` ashıwın`ızg`a tiygende jalg`ız qalg`ın`ız keleme?
100. Siz ushın tanıs emes bolg`an sha`rayatta durıs jol tuta alasız ba?
101. Ha`r qıylı adamlar ortalıg`ında bolıw sizge unayma?
102. Baslan`ızdi aqırına jetkere almasan`ız qıynalasız ba?
103. Basqa adamlar menen tanısıw u`azıypası aldın`ızda tursa qıyınshılıq, uyalıw jag`dayları bolma?
104. A`tirpın`ızdag`ı ılar menen ko`p qarım-qatnasqa kirisiw arqalı sharashap qalasız ba?
105. Ko`pshilik oynaytug`ın oynılarda qatnasqın`ız keleme?
106. Basqa adamnın` jeke o`mirine baylanıslı ma`selelerdisheshiwde qatnasıwda jetekshilik ko`rsete alasız ba?
107. Siz jaqsı tanıytug`ın adamlar arasında ozin`izdi isenisizrek tutasız dep aytıw mu`mkin be?
108. O`zin`izdin` haq ekenligin`izdi da`liyllewge ba`rqulla ku`shin`iz jete bermeydi dep aytıw mu`mkin be?
109. O`zin`izge onsha tanıs bolmag`an doslar ja`ma`a`tin janlandıra alasız ba?
110. Kollejdegi sotsial jdumıslarg`a qatnasqansız ba?

111. O`z tanis bilislerin`iz da`rejesin sheklewge olardin` sanin ko`beytiwge umtilasiz ba?

112. Eger sizin` pikirin`izdi doslarin`iz tez qabil qilmasa, siz o`z pikirin`izde ha`m qaralarin`izda keskin tura alasiz ba?

113. Sizge tanis emes bolg`an ortalıqa tu`sip qalsan`iz o`zin`izdi erkin seze alasiz ba?

114. O`z doslarin`iz ushin ha`r qıylı ilajlardı sho`lkemlestire alasiz ba?

115. Ko`pshilik adamlardan ibarat bolg`an toparlar aldında shıg`ıp so`ylegenin`izde o`zin`izde isenimsizlikti payda etesiz be?

116. Jumısqa baylanıslı bolg`an yaki jeke ushırasıwlarg`a keshigip barasiz ba?

117. Doslarin`iz ko`p dep aytıwga bolma?

118. Ko`birek basqa adamlardin` dıqat itibarında bolasiz ba?

119. Jaqsı tanis emes adamlar menen qarım-qatnasta bolg`anın`izda o`zin`izdi qolaysız sezesiz be?

120. Ko`pshilik adamlardan ibarat bolg`an keshelerde o`zin`izdi isenisiz sezesiz be?

(taq sanlar qarım-qatnasqa kirisiwshen`likti, jup sanlar sho`lkemlestiriwshen`lik qa`biletin bildiredi)

Bul teste oqıwshılardı test sorawlarına juwapların joqarında ayılğ`anday taq sanlar ushin o`z aldına, jup sanlar ushin o`z aldına esaplanadı. Esaplang`an ball 0,05ke ko`beytiriledi.

Bunda qarım-qatnas ushin

0,10-0,45 to`men

0,46-0,55 ortashadan to`men

0,56-0,65 ortasha

0,66-0,75 joqarı

0,76-1 ju`da` joqarı

1. 0,10-0,45 shaxstin` qarım-qatnasqa kirisiwshen`ligi ha`m sho`lkemlestiriwshilik qa`bileti pa`s da`rejede.

2. 0,46-0,55 qarım-qatnasqa kirisiwge umtilmaydı. Jan`a toparlarda o`zin qolaysız sezedi.

3. 0,56-0,65 ortasha da`rejede. Bul shaxslar menen qarım-qatnasqa kirisiwgeumtilıwı da tanısw da`rejesi de shegeralanbag`an, o`z pikir qollap quwatlaydı. Bunday shaxslar keleshekte qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik o`zgesheliklerin arttırıwda ta`rbiyalıq jumıslarg`a za`ru`rlik sezedi.

4. 0,66-0,75 shaxs ba`lent da`rejedegi qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik qa`biletlerine iye, olar o`zlerin o`zgeler arasında jog`altıp qoymaydı. Tez-tez dos arttıradı. Ba`rqulla tanis doslar ko`beytiwge ha`reket etedi. Ja`miyet xızmeti menen shug`ıllanadı. Keyingi waqıtlarda erkin pikirlew qa`biletine iye.

5. 0,76-1. Olar qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik xızmetin ku`shli sezedi ha`m og`an aktiv umtiladı. Qıyın sha`rayatlarda tez ko`nligip ketedi. Ha`r

qıylı oyınlar sho`lkemlestiriwdi unatadı. Olar o`zlerindegi qarım-qatnas ha`m sho`lkemlestiriwshilik qa`biletlerin qanaatlandırıw ushın jumıs izleydi.

4-qosımsha

Temperamentti aniqlaw testi.

Test № 1

Sorawlarg`a «Awa» yamasa «Yaq» dep juwap berin`.

1. Siz tez-tezden jan`aliqlarg`a talpinasizba?
2. Sizdi tu`sinetin, kewlin`izdi ko`teretin yamasa jubatatin doslarg`a tez-tez qa`jet sezesizbe?
3. Siz ta`shwishsiz adamsizba?
4. Adamlardin` iltimasına «Yaq» dep ayta alasizba?
5. Bir jumisti islerden aldın oylanásizba?
6. So`zin`izde tura alasizba?
7. Keypiyatın`iz ko`birek ko`terin`ki xalda bolama yaki to`menbe?
8. A`dette oylanbastan, tez-tez so`yleysizbe?
9. O`zin`izdi arasında baxitsiz dep sezinesizbe?
10. Tartisiwda dus kelgen na`rseni isley alasizba?
11. Suliw jigit (qiz) benen so`yleskin`iz kelse so`ylesiwge uyalasizba?
12. Qatti ashıwlanasizba?
13. Ortasha keypiyatta jumıs isley alasizba?
14. So`ylew sha`rt emes bolg`an jerde so`ylep qoyip keyin qa`wetirlenesizbe?
15. Adamlar menen sa`wbetlesiwdin` ornına kitap oqig`andi unatasizba?
16. Sizdi o`kpeletiw an`satpa?
17. Doslar a`tirapında bolg`andi unatasizba?
18. Basqalardan jasirg`in`iz keletin oylarin`iz barma?
19. Birden jumislarin`izdi islep taslaysız, al geyde esh na`rse islewdi qa`lemeysizbe?
20. Az biraq sadıq doslarg`a iye bolg`andi maqul ko`resizbe?
21. Armanshilsizba?
22. Sizge baqirg`anlarg`a, solay juwap qaytarasizba?
23. O`zin`izdi ayıpli sezinesizbe?
24. Ha`mme a`detlerin`iz jaqsi dep oylaysizba?
25. Shawqimli kompaniyada bolwdi unatasizba?
26. O`zin`izdi ta`sirshen` adam dep esaplaysizba?
27. A`tirapın`izdag`ılar sizdi kewilli adam dep esaplayma?
28. Kerekli jumisti bitirip bolg`annan son`, oni onnanda jaqsıraq etip islew aliwim mu`mkin edi dep oylanásizba?
29. Tanimaytug`ın adamlardin` ortalig`ında u`ndemey otirasizba?
30. O`sek aytasizba?
31. Oyın`izg`a kelgen ha`r qiyli pikirlerden uyiqlay almaysizba?
32. Bir na`rseni bilgin`iz kelse oni kitaptan oqısan` yamasa birewden sorag`andi maqul ko`resizbe?
33. Ju`regin`iz tez-tez uradima?
34. Ha`r dayim itibarli bolıw kerek bolg`an jumislardi unatasizba?

35. Kishkene waqitin`izda sizge tapsirilg`an waziypalardi tez orinlaytin edin`izbe?
36. Sizde qaltiraw jag`daylari boladima?
37. Ja`miyette bola turip, ko`rinbewge ha`reket isleysizbe?
38. Siz ashiwshaqsizba?
39. Shaqqanliqti talap etetug`in jumislardi unatasizba?
40. Boliw mu`mkin bolg`an unamsiz ha`diyselerden qorqasizba?
41. A`ste asiqpay qa`dem taslaysizba?
42. Jumisqa yamasa ushirasiwg`a kesh qalg`an waqtin`iz boldima?
43. Tez-tez qorqinishli tu`sler ko`resizbe?
44. So`yleskendi ju`da` unatasiz ha`m tanis emes adamlar menen tez tanisip so`ylesip kete alasiz?
45. Awirip qaliwdan qa`wetirlenesizbe?
46. Ko`p waqit adamlar arasinda bolmasan`iz o`zin`izdi baxitsiz dep esaplaysizba?
47. O`zin`izdi ashiwshaq adam dep ayta alasizba?
48. Tanislarin`iz arasinda o`zin`izge uliwma unamaytug`inlar barma?
49. O`zime toliq isenemen dep ayta alasizba?
50. Jeke yamasa jumistag`i qa`telerin`izdi aytsa ashiwlanasizba?
51. Bayramlardi unatpaysizba?
52. O`zin`izdi basqalarg`a qarag`anda jaman sezinesizbe?
53. Ju`da` qa`dirli kompaniyag`a qozg`alis ko`teriw sizge an`satpa?
54. O`zin`iz tu`sinbeytug`in na`rseler haqqinda so`ylesesizbe?
55. Den-sawlig`in`izg`a itibarisizba?
56. Birewler haqqinda ha`zilleskendi unatasizba?
57. Uyqisizliqtan qiynalasizba?

Test na`tiyjesi u`sh shkala boyinsha na`tiyjelerdi aniqlan`.

«LOJ» shkalasi 6, 24, 36 sorawlarina «Awa» dep juwap bergen bolsan`iz ha`m 12, 18, 30, 48, 54-sorawlarg`a «Yaq» dep juwap bergen bolsan`iz olardin` ha`r qaysisina 1 baldan iye bolasiz.

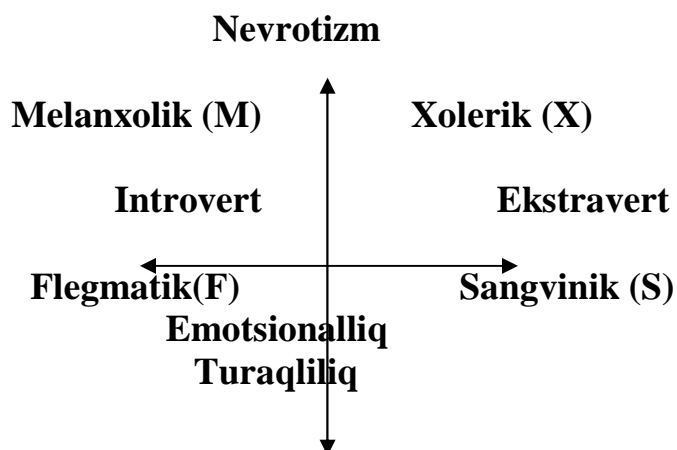
4-baldan to`men bolsa – Siz o`zin`izge juwap bere alasiz.

4-baldan joqari bolsa – Siz o`zin`izdi basqalardan joqari ko`rsetkin`iz keledi, ortalıqtin` sizge itibar bergenin qa`leysiz.

«Ekstraversiya-Introvertsiya» shkalasi 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 46, 49, 53, 55 sorawlarina «Awa» dep ha`m 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 44, 51 sorawlarina «Yaq» dep juwap bergen bolsan`iz ha`r qaysisina 1 baldan iye bolasiz.

«Emotsionallıq turaqlılıq» shkalasi 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 52, 55, 57 sorawlarina «Awa» dep juwap bergen bolsan`iz ha`r qaysisina 1 baldan iye bolasiz.

Ha`r shkaladag`i ballardi bo`lek-bo`lek esaplap ha`m juwmag`in berilgen koordinatalarda belgilen`. Tochkalardin` kesilisiwinen o`zin`izdin` temperamentin`izdi aniqlan`

5-qosimsha

Intellekti u`yreniw metodikasi.

Insan aqiliy xizmetin u`yreniw din` ken` tarqalg`an metodikalarinan biri-amerikaliq psixolog D. Veksler ta`repiyen islep shig`ilg`an testler esaplanadi. Bul testler tiykarinan u`lken jastag`ilardin` intellektin tekshiriwge bag`darlangan bolip, son`in ala 5 jastan 15 jasqa shekem bolg`an balalardi tekseriw ushin o`zgerisler kiritildi.

Rossiyada birinshi bolip Veksler shkalasi V.M. Bexterev atindag`i Leningrad psixonevrologiyaliq ilimiy- izertlew institutinda modifikatsiya islengen. Bul metodika B.G.Anan`ev (1969) mektaei psixologlari ta`repiyen intellekt rawajlaniw uzaq jillar u`yreniwde, sonday-aq balalarda psixikaliq rawajlaniw dan shetke shig`iwlar ha`m arqada qaliwlardi differentsial-diagnostika qiliwda ken` qollanilg`an.

Bul metod 11 ayriqsha du`zilgen subtestlardan ibarat bolip, olardin` 6 tawi verbal (so`z benen) ha`m 5 ewi noverbal (so`zsiz) tapsirmalardan ibarat.

Birinshi subtest-Uliwma bilimdanliq subtesti bo`lip, uliwma, salistirmali a`piwayi mag`liwmatlar ha`m bilimlerden xabari bar ya joq ekenligi tekseriledi. Bul subtest 30 sorawdan ibarat bo`lip, ha`r bir duris juwap 1 ball menen bahalanadi.

Ekinshi subtest-uliwma an`lang`anliqti u`yreniwge xizmet etip, mashqalali jag`daydi an`lawg`a, so`zlerdin` mazmunin to`liq tu`siniwge qaratilg`an. Bul subtest pikirlew uqiqlilig`in, sotsial da`rejelerdi tu`siniwin bahalaydi. Sinaliwshidan su`wretlengen jag`dayda mu`mkin bo`lg`an sheshimler haqqinda juwap beriw talap etiledi. Bunda 14 soraw usinis etiledi, juwaptin` aniqlig`ina qarap baha qo`yiladi. M: 0,1,2.

U`shhinshi subtest-arifmetikaliq topsirmalardan du`zilgen. Bunda sinaliwshi diqqatinin` to`planiwi, sanli ma`nilerdi tez sheshe aliwi tekseriledi. Sinaliwshidan arifmetikaliq ma`seleler seriyasin awizeki sheshiw talap etiledi. Juwaptin` aniqlig`ina, ketken waqitqa qarap bahalanadi.

To`rtinshi subtest-na`rsa ha`m ha`diyselerden uqsasliqti tabiwg`a bag`darlang`an bolip, tu`siniqlerdi salistiriwdi na`zerde tutadi. Bunda tu`siniqlerdin` qa`lipleskenligi, klassifikatsiyalaw, salistiriw, abstraktsiyalaw uqiqliliqlari tekseriledi. Sinaliwshig`a 16 jup tu`siniqler beriledi ha`m olardan

tu`sinikler jubi o`rtasindag`i uliwmalig`i tabiw talap etiledi. Uliwma da`rejesine baylanisli ra`wishte 0 den 2 ballg`a shekem baha qo`yiladi.

Besinshhi subtest – san qatarlarin qabil etiwden ibarat bolip, duris ha`m kerisinshe ta`rtipte tu`sindirip beriwdi ko`rsetedi. Qisqa mu`ddetli este saqlaw ha`m diqqatti u`yreniwge bag`darlang`an, eki bo`limnen ibarat: sanlardi duris ha`m kerisinshe ta`rtipte eslep qaliw ha`m ta`kirarlawdan ibarat. On` ha`m kerisinshe ta`kirarlawlardi bahalaw qatardag`i duris eske tu`sirilgen sanlar sanina ten`. Subtestin` uliwma bahasi on` ham kerisinshe ta`kirarlawlardin` uliwma bahasina ten`.

Altinshi subtest – so`zlik dep atalip, adamlardin` so`zlik baylig`in aniqlawda qollaniladi. Awiz eki ta`jiriybeni u`yreniwge bag`darlang`an bul subtestte 40 so`z ma`ninin tu`sindiriw ushin beriledi. Sinaliwshi tapsirmanin` orinlaniwina qarap 0 den 2 ballg`a shekem baha qo`yiladi.

Jetinshi subtest – su`wretlerden jetispeytugin detallardi tabiwg`a qaratilg`an bolip, ha`r bir ekspozitsiyani baqlaw ushin 20 sekund waqit ajratiladi. Bul subtest ko`riw uqiylilig`i o`zgesheliklerin, baqlawshiliqti za`ru`r bo`leklerdi ajirata aliw uqiylilig`in u`yreniwge bag`darlang`an. Sinaliwshig`a 20 su`wret ko`rsetiledi, olardin` ha`r birinde jetispeytugin bo`legin yaki sa`ykes emes blegin tabiwi za`ru`r. Duris juwap 1 ball menen bahalanadi.

Segizinshi subtest – su`wretlardin` izshilligi (izbe-izligi)in ornatiw menen baylanisli. Bunin` ushin tu`rli mazmundag`i izshillik printsipine ta`n su`wretler tan`lanadi. Tapsirma sheshimi 4-6 ballarg`a shekem bahalanadi.

Tog`izinshi subtest – Koss kubiklari dep atalip, insannin` fken`isliktegi ko`z-qaraslari ha`m konstruktiv pikir ju`ritiwlerin aniqlaw ushin xizmet qiladi. Tapsirmalar sha`rtine qaray berilgen standart kubiklerdi ko`z benen baqlawdan belgili bir konstruktsiya mazmunina ko`shiw na`zerda tutiladi. Bul subtest bo`leklerden pu`tindi payda etiw uqiylilig`in, sensomotor koordinatsiyani tekseriwge qaratilg`an. Sinaliwshi berilgen u`lgige qarap ha`r qiyli ren`li kubiklerden sonday figuralar jasawi kerek. 10 figura beriledi. Ha`r bir tapsirma bo`yinsha u`aqit shegaralangan bo`ladi. Bahalar aniqliqqa ha`m ketken waqitqa baylanisli boladi.

Oninshi subtest – figurani ko`rsetiw dep atalip, ayriqsha bo`lek ha`m bo`leklerdi baqlaw arqali bir pu`tin figurani ju`zege keltiriw yaki kerisinshe, jag`daydi payda etiw na`zerde tutiladi. Bund sinaliwshig`a belgili izbe-izlikte to`rt figuranin` bo`limleri beriledi, lekin bul bo`limlerden ne jasaw kerekligi aytiladi. Tapsirmanin` qanshelli duris orinlang`anlig`ina ha`mde sarplang`an waqitqa qarap bahalanadi.

O`n birinshi subtest – sanlar simvolinan ibarat bolip, ta`rtipsiz jaylasqan simvollardi 90 sekund ishinde o`z o`rnina qo`yiw talap etiledi. Bul subtest ko`riw-ha`reket sheberliklerin o`zlestirgenlik da`rejesin aniqlawg`a bag`darlang`an.

Test natijelerin qayta islewge ha`m noverbal subtestlardin` ha`r biri bo`yinsha aling`an ballar jiyindisi tabiladi. Aling`an ballardi shkala ballarina aylandiriw tablitsasina muwapiq ha`r bir ayriqsha subtestlerdi orinlaw na`tijelerinin` standart bahalarin aliw mu`mkin. Aling`an ballar jiyindisi bo`yinsha (testtin` ayriqsha verbal ha`m noverbal bo`limleri boyinsha) ha`m

tablitsadag`i na`tiyjeler boyinsha IQ – noverbal shkala bahalari ha`m uliwma IQ ko`rsetkishleri aniqlanadi. Veksler testi boyinsha IQ ko`rsetkishler analizi jas da`rejelerin esapqa alg`an halda o`tkiziledi.

Sinaliwshilardin` aqiliy rawajlaniw da`rejesin aniqlawda aqirg`i na`tiyje emes, ba`lki ha`r bir ayriqsha aling`an subtestler boyinsha aniqlang`an na`tiyjelerdi de analiz qiliw u`lken a`hmiyetke iye boladi.

Sonin` menen birge uliwma juwmaq shig`ariwda ayriqsha subtestler boyinsha aling`an na`tiyjelerdi g`ana emes, basqa metodikalardan aling`an na`tiyjelerdi de esapqa aliw za`ru`r.

6-qosimsha

K.Yung xarakter tipin aniqlaw metodikasi.

Ko`rsetpe: «Berilgen sorawlarg`a ko`rsetilgen juwaplardan birin belgilen`».

2. Qaysi biri siz ushin a`hmiyetlirek?
 - A) kishkene doslar ja`ma`a`ti;
 - B) Ko`pshilik doslar jama`a`ti.
2. Qanday kitaplar sizge ko`birek jag`adi?
 - A) Qiziqli syujetler;
 - B) Adamlardin` ruwhiy keshirmeleri su`wretlengen kitaplar.
3. Jumista ko`birek nege jol qoyiw`iz mu`mkin.
 - A) keshigiw;
 - B) qa`telikler.
4. Eger jaman jumis islep qoysan`iz?
 - A) ju`da` qayg`iraman.
 - B) onshelli qayg`irmayman.
5. Adamlar menen qanday shig`isasiz?
 - A) ju`da` tez ha`m an`sat.
 - B) A`sten, iqtiyatliliq penen.
6. O`zin`izdi o`pkelegish dep esaplaysizba?
 - A) Awa
 - B) yaq.
7. Shin kewilden ku`liwge meyilsizbe?
 - A) awa
 - B) yaq.
8. Siz qandaysiz?
 - A) kemso`zli
 - B) ko`p so`yleytug`in
9. Siz ashiqsizba yamasa sezimlerin`izdi birewlerden jasirasizba?
 - A) ashiqpan

- B) jasiraman.
10. O`z ishki keshirmelerin`izdi analiz qiliwdi jaqtirasizba?
A) awa
B) yaq.
11. Ko`pshilik ishinde bolg`anda, Siz
A) tinbay so`yleymen
Basqalardi tin`layman.
12. Tez - tez o`zin`izden narazi bolip turasizba?
A) awa
B) yaq.
13. Bir na`rselerdi sho`lkemlestiriwdi jaqtirasizba?
A) awa
B) yaq.
14. Sirlarin`iz jazilg`an ku`ndelik tutiwdi qa`lerme edin`iz?
A) awa
B) yaq.
15. Bir na`rsenin` qararinan oni orinlawg`a tez o`tesizbe?
A) awa
B) yaq.
16. Keypiyatn`izdi tez o`zgartire alasizba?
A) awa
B) yaq.
17. Basqalardi isendirip, olarg`a o`z pikirin`izdi o`tkeriwdi jaqsi ko`resizbe?.
A) awa
B) yaq.
18. Sizin` ha`reketlerin`iz:
A) tez
B) a`sten
19. Siz boliwi mu`mkin bolg`an qolaysiz ha`diyselerden ta`shwishlenesizbe?
A) tez – tez
B) ayirim waqitlari
20. Qiyin jag`daylarda Siz
A) ja`rdem sorawg`a asig`aman.
B) Hesh kimga aytpayman.

Juwaplar gilti:

Juwaplar ishindeki to`mendegiler Sizdeki ekstroversiyani ko`rsetedi: 1b, 2a, 3b, 5a, 6b, 7a, 8b, 9a, 10b, 11a, 12b, 13a, 14b, 15a, 16a, 17a, 18a, 19b, 20a. Sa`ykes kelgen juwaplar sanin 5 ke ko`beyttirin`.

Нәтийже:

0 – 35 ballar – introversiya;

36 – 65 ballar – ambiversiya;

66 – 100 ballar – ekstroversiya.

A`jiniyaz atindag`i NMPI 5A110902 - «Psixologiya» qa`nigeligi boyinsha magistr akademiya da`rejesin aliwg`a talaban Yakupova Mavludanin` «Ka`sip o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniu`» degen temada jazg`an Magistrlik dissertatsiya jumisi

REZYUMESI

Izertlew jumisimizdin` predmeti: Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniwdi sho`lkemlestiriw.

Izertlew jumisimizdin` tiykarg`i maqseti:

ka`sip-o`ner kolleji talabaları shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw usılların anıqlaw.

Izertlew jumisimizdin` ob`ekti: No`kis sotsial ha`m turmus xızmet ko`rsetiw kolleji talabalarınan 40 respondent qatnasti.

Izertlew jumisimizdin` gipotezasi: Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsi bizlerge belgili o`spirimlik da`wirdegi jaslar esaplanadı. Sonlıqtan bul da`wirde o`zine ta`n ta`kirarlanbas, aytarlıqtay psixologiyaliq o`zgeshelikleri boladı, ayırım bul jag`daylardı tu`sine bermeydi. Sonın` ushın ayırım oqıtıwshılarımız, ata-analarımız bul da`wirde oqıtıwshı menen qalay islesiwdi onshelli tu`sine bermeydi. Sonlıqtan kollejerde ha`r bir oqıtıwshınin` psixologiyasın u`yreniw bu`gingi ku`nnin` aktual ma`selelerinen esaplanadı. Ata-analar menen jiyi-jiyi sa`wbetlesiwler, oqıtıwshılar ushın, oqıtıwshılar menen islesiwdin` psixologiyaliq usılların islep shıg`ıp, a`meliyatta engizilse maqsetke muwapıq boladı.

Izertlew jumisimizdin` tiykarg`i **wazıypalari** sipatında to`mendegilerdi belgilep aldiq:

- Temag`a baylanisli shet-el alimlarınin` pikirlerin u`yreniw;
- Kollej talabaları shaxsin psixologiyaliq u`yreniw usılların anıqlaw.
- Kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniwde usınislar islep shıg`ıw.
- İzertlew na`tiyjelerin mug`dar sipat jag`ınan analiz qılıw.
- Psixologiyaliq-pedagogikalıq juwmaq ha`m usınislar islep shıg`ıw.

Izertlew jumisimizdin` metodologiyaliq tiykarlari: Leont`evning «Shaxs rawajlanıwi haqqında» teoriyasi, «Ta`lim haqqında»g`ı Nızam ha`m «Kadrlar tayarlawdin` milliy da`stu`ri», Prezidentimizdin` «Yuksak ma`naviyat-engilmas kuch» shıg`armalarında tiykarg`ı tu`sinikleri ha`m ullı oyshıllarımızdin` insan shaxsin u`yreniw ha`m sog`an muwapıq ta`lim-ta`rbiya protsessin sho`lkemlestiriw ideyaların izertlew jumisınin` metodologiyaliq tiykarın quraydı.

Izertlew jumisimizdin` metodlari:

Anketa (shaxs o`zgesheliklerin u`yreniw anketası), Sa`wbet, Standartlastırılğan sorawlar, Baqlaw, Test. Proektiv metod.

Izertlew jumisınin` ilimiy jan`alıg`ı: Ha`zirgi ku`nde kollejerde oqıtıwshılardı qabıllawda okıwshılardı qızıg`ıwshılıqları ha`m ka`sipke meyilligi,

sheberligi, du`n`ya qarasi, o`z-o`zin an`law, jeke pikirleri jetkilikli da`rejede u`yrenilmegen.

Bul izertlew jumisi ja`rdeminde bul mashqalanu sheshiwidin` tiykarg`i qurallari bolg`an pitkeriwshi ha`m kollejge kiriwdi qa`legen oqiwshulardi psixologiyaliq jaqtan u`yreniw, olarg`a ka`sip tan`lawda jaqunnan ja`rdem beriw.

Izertlew jumisinin` ilimiy a`hmiyeti:

Izertlew na`tiyjelerinen aling`an mag`lwmatlardi kollejlerde a`meliyatta qollanuw imkaniyatın jaratıwdan ibarat.

Ilimiy jumistin` a`meliy a`hmiyeti:

1. Ka`sip-o`ner kollej psixologlari, topar basshuların talabalar shaxsin psixologiyaliq u`yreniw usillari menen qurallandıırıwg`a u`lken u`lesin qosadı.

2. Usı psixologiyaliq u`yreniw usillari ja`rdeminde alıp barılğ`an izertlew na`tiyjelerin esapqa alg`an halda kollej ta`lim-ta`rbiya jumislari protsessin qa`lipestiriw.

Qorg`awg`a alıp shig`atug`in tiykarg`i faktorlar:

Ka`sip-oner kolleji talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw arqalı olardi jaqunnan biliw.

Izertlew na`tiyjelerin sinawdan o`tkeriw: ken` en` jaydiriw tomendegi formalarda a`melge asirildi. Institutimizda ha`r jili o`tkeriletug`in ilimiy-teoriyaliq ha`m ilimiy-metodikaliq a`njumanlarda qatnasiw arkali na`tiyjeler ja`riyalanıp barildi. Izertlew na`tiyjeleri A`jiniyaz atindag`i NMPI «Pedagogika ha`m psixologiya» kafedrasında Ilimiy metodikaliq seminarlarda taliqlang`an.

Izertlew na`tiyjeleri Respublika ha`m institut ko`leminde baspadan shig`arılğ`an toplamlarda ja`riyalandı.

Magistrlik dissertatsiya jumisinin` du`zilisi:

Dissertatsiya kirisiw, eki bap, juwmaqlaw, usinislari, paydalanılğ`an a`debiyatlar dizimi ha`m qosimshalardan ibarat. Ilimiy izertlew jumisinin` mazmuni – 95 bet jazba tekstte bayan etilgen bolıp, onda – 5 tablitsa, 77 – atamadag`i a`debiyatlar dizimi berilgen.

Magistrant:

Yakupova Mavluda.

A`jiniyaz atindag`i NMPI 5A110902 - «Psixologiya» qa`nigeligi boyinsha magistr akademiya da`rejesin aliw`g`a talaban Yakupova Mavludanin` «Ka`sip o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw» degen temada jazg`an Magistrlik dissertatsiya jumisina

Retsenziya

Bizge belgili ilim-pa`n rawajlanıwınin` uzaq da`wiri sonin` menen xarakterlenedi, alımlar ha`m izertlewshiler ko`birek teoriyalıq ma`selelerdi sheshiw, ulıwmalıq nızam ha`m qag`ıydalardı analizlew, tu`sindiriw arqalı ja`miyet ha`m adamzat rawajlanıw sebeplerin jaratıp beriwge urıwlar ko`p ushrasadı. Bul jag`day pedagogika ha`m psixologiya pa`nlerine de tiyisli bolıp, a`sirese, waqıya ha`m ha`diyselerdin` psixologiyalıq ta`biyatın u`yreniwshi psixologiya bunnan jiraqta emes. Biraq biz ushin bu`gin sottsiallıq rawajlanıwdı tezletiwshi, onin` da`wir ruwxına da` ohang ta`rizde keshiwin ta`miyinlep beriwshi engiziw o`zgeshe jumslar ha`m ilimiy izleniwler za`ru`r.

Magistrant mine joqairıdagılardan kelip shiqqan xalda bugingi kunnin aktual temalarinan esaplangan ka`sip-o`nert kolleji talabalar shaxsin psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdi sho`lkemlestiriw mashqalasına qaratıl`an.

Izertlew jumisi eki bap,jeti paragraftan ibarat. «Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsin psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdin` teoriyalıq tiykarları dep atalg`an birinshi babı to`rt paragraftan ibarat.

«Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsı haqqında ilimiy teoriyalar» dep atalg`an birinshi paragrafında ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsinin` rawajlanıw basqıshları haqqında ilimpazlardın` bahalı pikirleri keltirilip o`tilgen.

«Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdi sho`lkemlestiriw» dep atalg`an ekinshi paragrafında kollej talaba shaxsin psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdi qalayınsha sho`lkemlestiriw kerek ekenligi haqqında haqqında aytıp o`tilgen.

Birinshi bapınin` u`shinshi paragrafı «Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsin psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdin` a`hmiyeti» dep ataladı. Bul paragrafta kollej talabaların psixologiyalıq jaqtan u`yreniwde olardıń individual o`zgesheliklerin u`yreniw arqalı ka`sipti tan`law o`zgesheliklerin anıqlaw ha`m u`yreniw mu`mkin.

«Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsinin` psixologiyalıq jaqtan rawajlanıw o`zgeshelikleri» dep atalg`an to`rtinshi paragrafında kollej talabalarınin` psixologiyalıq jaqtan rawajlanıw o`zgeshelikleri, shaxs sıpatında qa`liplestiw tiykarları haqqında aytıp o`tilgen.

«Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsin psixologiyalıq jaqtan u`yreniw metodikası ha`m metodologiyası» dep atalg`an ekinshi babı to`rt paragraftan ibarat. «Ka`sip-o`ner kolleji talabalarınin` shaxs o`zgesheliklerin qa`liplestiriwdin` psixologiyalıq faktorları» dep atalg`an birinshi paragrafında kollej talabalar shaxsin shaxs sıpatında qa`liplestiriwshi faktorlar haqqında aytıp o`tilgen. «Ka`sip-o`ner talabaları shaxsin psixologiyalıq jaqtan u`yreniw usılları» dep atalg`an ekinshi paragrafında kollej talabalar shaxsinin` psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdin` tiykar`ı usılları haqqında tu`sinikler berip o`tilgen. «Ka`sip-o`ner

talabaları shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniw usılları ha`m na`tiyjeliligi» dep alg`an u`shinshi paragrafında kollej talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yrniwdin` na`tiyjeliligi haqqında bahalı pikirler berilgen.

Juwmaqlap aytatug`in bolsam, magistrant Yakupova Mavluda « Ka`sip o`ner kollej talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniw » - dep atalg`an magistrlik dissertatsiya jumisi tamamlang`an, magistrant o`zinin` aldına qoyg`an maqset ha`m waziypaların jaqsi orinlag`anın esapqa alıp 5A110902 - «Psixologiya» -qa`nigeligi boyınsha magistr akademiyalıq da`rejesin aliwg`a ilayiq dep esaplayman.

Psixologiya ilimlerinin` kandidati:

Tilewimbetova Q.D.

No`kis qalasi., 2013jil

A`jiniyaz atindag`i NMPI 5A110902 - «Psixologiya» qa`nigeligi boyinsha magistr akademiya da`rejesin aliwg`a talaban Yakupova Mavludanin` «Ka`sip o`ner kolleji talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw» degen temada jazg`an Magistrlik dissertatsiya jumisina

Pikir

G`a`rezsiz O`zbekstannin` keleshegi ha`r ta`repleme barkamal jetik a`wladti ta`rbiyalawg`a baylanisli. Sonin` ushunda O`zbekstan Respublikasi Oliy Ma`jilisinin` IX sessiyasinda ta`lim-ta`rbiya sistemasin tu`pten o`zgeritiw, oni zaman talaplari da`rejesine ko`teriw tiykarg`i maqset etip alindi.

A`ne usunday aktual waziypani a`melge asiriwda xalqımızdin` milliy ruwxıy qadiriyatların u`yreniwi ha`m onnan barkamal a`wladti ta`rbiyalawda paydalanıw u`lken a`hmiyetke iye. Sebebi barkamal insandı qa`liplestirmey turıp ja`miyetti ha`zirgi da`wir talabi da`rejesinde rawajlandırıp bolmaydı.

«Bu`gingi ku`nde bizin` islep atırg`an barlıq islerimiz perzentlerimizdin` baxıt ha`m saadati, olardin` keleshegi ushin a`melge asırılmaqta. Biraq baxıt ha`m saadat tek g`ana baylıq, mal-mu`lik penen belgilenbeydi. A`depli bilimdan ha`m aqıllı, miynet su`ygish, iymanlı perzent tek g`ana ata-ananın`, ba`lki pu`tkil ja`miyettin` en` u`lken baylıg`ı esaplanadı»- degen edi Prezidentimiz o`zinin` «Yuksak ma`naviyat- engilmas kuch» shıg`armasında.

Ha`zirgi da`wirde milliy tikleniw tu`sinigi qa`liplesip atırg`an ja`miyette ruwxıy-aqılıy ortalıq, tiklenip atırg`an milliy qadiriyatlar, insan huqıqı, erki tiklenip atırg`an do`retiwshilik ku`sh-quwati payda bolıp atırg`an bir sha`rayatta barkamal insan degende o`zinde sotsiallıq, siyasiy, ruwxıy, deni saw, ja`miyette o`zligin ha`m o`z uqıplılıqların ha`r ta`repleme ko`rsete alatug`ın, a`depli, du`n`ya bilimlerin teren` iyelegen aqılıy jaqtan jetik, fizikalıy jaqtan deni saw, du`n`ya go`zallılıqların seze alatug`ın erkin do`retiwshi shaxs tu`siniledi.

Magistrant Yakupova Mavludanin` «Ka`sip o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniwdi sho`lkemlestiriw» atamasindag`i tan`lag`an temasi bu`gingi ku`ndegi aktual ma`selelerdin` biri esaplanadı.

Izertlew jumisi eki bap, jetiz paragraftan ibarat. «Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniwdin` teoriyalıq tiykarları dep atalg`an birinshi bapı to`rt paragraftan ibarat.

«Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsı haqqında ilimiy teoriyalar» dep atalg`an birinshi paragrafında ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsinin` rawajlanıw basqışları haqqında ilimpazlardın` bahalı pikirleri keltirilip o`tilgen.

«Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw» dep atalg`an ekinshi paragrafında kollej talaba shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniwdi qalayınsha sho`lkemlestiriw kerek ekenligi haqqında haqqında aytıp o`tilgen.

Birinshi bapın u`shinshi paragraftı «Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniwdin` a`hmiyeti» dep ataladı. Bul paragrafta kollej

talabalarin psixologiyaliq jaqtan u`yreniwde olardin` individual o`zgesheliklerin u`yreniw arqali ka`sipti tan`law o`zgesheliklerin aniqlaw ha`m u`yreniw mu`mkin.

«Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsinin` psixologiyaliq jaqtan rawajlaniw o`zgeshelikleri» dep atalg`an to`rtinshi paragrafinda kollej talabalarinin` psixologiyaliq jaqtan rawajlaniw o`zgeshelikleri, shaxs sipatında qa`liplesiw tiykarlari haqqında aytıp o`tilgen.

«Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw metodikasi ha`m metodologiyasi» dep atalg`an ekinshi babı to`rt paraqraftan ibarat. «Ka`sip-o`ner kolleji talabalarinin` shaxs o`zgesheliklerin qa`liplestiriwdin` psixologiyaliq faktorlari» dep atalg`an birinshi paragrafinda kollej talabalar shaxsin shaxs sipatında qa`liplestiriwshi faktorlar haqqında aytıp o`tilgen. «Ka`sip-o`ner talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw usillari» dep atalg`an ekinshi paragrafinda kollej talabalar shaxsinin` psixologiyaliq jaqtan u`yreniw din` tiykarǵı usillari haqqında tu`sinikler berip o`tilgen. «Ka`sip-o`ner talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw usillari ha`m na`tiyjeliligi» dep alg`an u`shinshi paragrafinda kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yrniwdin` na`tiyjeliligi haqqında bahalı pikirler berilgen.

Yakupova Mavluda o`zinin` ilimiy jumisin islew da`wirinde o`zinin` ziyrekliligi, talapshan`lig`i menen ko`zge tu`sti.

Magistrant talaban Yakupova Mavludanin` «Ka`sip o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw» - dep atalg`an magistrlik dissertatsiya jumisi tamamlang`an, magistrant o`zinin` aldina qoyg`an maqset ha`m wazıypaların jaqsı orınlag`anın esapqa alıp 5A110902 -«Psixologiya» -qa`nigeligi boyınsha magistr akademiyalıq da`rejesin alıwg`a ılayıq dep esaplayman.

Ilimiy basshı:

ps.i.k.Z.Sherimbetova.

No`kis qalası., 2013jil

*A`jiniyaz atindag`ı NMPI 5A110902 - «Psixologiya» qa`nigeligi boyınsha magistr akademiyalıq da`rejesin alıwg`a talaban Yakupova Mavludanın` «Ka`sip o`ner kolleji talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdi sho`lkemlestiriw» degen temada jazg`an Magistrlik dissertatsiya jumısına
Retsenziya*

Du`n`ya ko`lemindegi ha`zirgi sotsial-siyasiy turmıs, ja`miyet rawajlanıwının` basqıshı sonday o`zine ta`n o`zgeshelikke iye, endi onda a`skeriy qudiret emes, al intellektual da`rejesi, aqlı, pikirlew, jan`a texnika ha`m texnologiyalar sheshiwshi orındı iyeleydi. Jaslardı erkin pikirlewge u`yretiw arqalı olar keleshekte o`z aldılarında ju`zege keletug`ın mashqalalardı sheshiw arqalı xalıq xojalıg`ının` rawajlanıwına, respublikamızdın` aldın`g`ı texnologiyalarınun` du`n`ya ko`leminde mu`na`sip orın iyelewge u`lken u`lesin qosıwı mu`mkin.

Respublikamızda «Ta`lim haqqındag`ı nızamı, «Kadrlar tayarlawdın` milliy da`stu`ri»in a`melge asırıw protsessinde turmısımızdın` barlıq tarawlarında «insan faktor»ının` rolinin` artıp barıwı ko`zge taslanbaqta. Ha`zirgi da`wirde joqarı qa`biletli qa`niygelerdi tayarlawg`a bolg`an talap ku`n sayın artıp barmaqta, solay eken ayırıqsha alıng`an ziyrek shaxslarda g`ana emes, al barlıq miynetkeshlerdin` do`retiwshilik imkaniyatların ilaji barınsha ko`birek rawajlandırıw za`ru`rligi ju`zege kelmekte. Bunday sha`rayatta insan ha`m onın` intellektual da`rejesine baylanıshı pa`nlerdin` roli artıp barıwı ha`r bir insan shaxsında bar bolg`an ham jasırın ta`rizdegi imkaniyatlarınan paydalanıw, olardı ju`zege shıg`arıw jol-jobaların teoriyalıq jaqtan islep shıg`ıw za`ru`rligi payda boladı.

Magistrant Yakupova Mavludanın` «Ka`sip o`ner kolleji talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniw» atamasındag`ı tan`lag`an teması bu`gingi ku`ndegi aktual ma`selelerdin` biri esaplanadı.

Izertlew jumısı eki bap,jeti paragraftan ibarat. «Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdin` teoriyalıq tiykarları dep atalg`an birinshi babı to`rt paragraftan ibarat bolıp,«Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsı haqqında ilimiy teoriyalar» dep atalg`an birinshi paragrafında ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsının` rawajlanıw basqıshları haqqında ilimpazlardın` bahalı pikirleri keltirilip o`tilgen.

«Ka`sip-o`ner kollej talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdi sho`lkemlestiriw» dep atalg`an ekinshi paragrafında kollej talaba shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdi qalayınsha sho`lkemlestiriw kerek ekenligi haqqında aytıp o`tilgen.

Birinshi bapın` u`shinshi paragraftı «Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsın psixologiyalıq jaqtan u`yreniwdin` a`hmıyeti» dep ataladı. Bul paragrafta kollej talabaların psixologiyalıq jaqtan u`yreniwde olardıń individual o`zgesheliklerin u`yreniw arqalı ka`sipti tan`law o`zgesheliklerin anıqlaw ha`m u`yreniw mu`mkin.

«Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsının` psixologiyalıq jaqtan rawajlanıw o`zgeshelikleri» dep atalg`an to`rtinshi paragrafında kollej talabalarınun` psixologiyalıq jaqtan rawajlanıw o`zgeshelikleri, shaxs sıpatında qa`liplesiw tiykarları haqqında aytıp o`tilgen.

«Ka`sip-o`ner kolleji talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw metodikasi ha`m metodologiyasi» dep atalg`an ekinshi babı to`rt paragraftan ibarat. «Ka`sip-o`ner kolleji talabalarının` shaxs o`zgesheliklerin qa`liplestiriwdin` psixologiyaliq faktorları» dep atalg`an birinshi paragrafında kollej talabalar shaxsin shaxs sıpatında qa`liplestiriwshi faktorlar haqqında aytıp o`tilgen. «Ka`sip-o`ner talabaları shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw usılları» dep atalg`an ekinshi paragrafında kollej talabalar shaxsının` psixologiyaliq jaqtan u`yreniw din` tiykarg`ı usılları haqqında tu`sinikler berip o`tilgen. «Ka`sip-o`ner talabaları shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw usılları ha`m na`tiyjeliligi» dep alg`an u`shinshi paragrafında kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw din` na`tiyjeliligi haqqında bahalı pikirler berilgen.

Ulıwmalastırıp aytatug`in bolsam, magistrant Yakupova Mavluda Abdikadırovnanın` «Ka`sip o`ner kollej talabalar shaxsin psixologiyaliq jaqtan u`yreniw» - dep atalg`an magistrlik dissertatsiya jumısı tamamlang`an, magistrant o`zinin` aldına qoyg`an maqset ha`m wazıypaların jaqsı orınlag`anın esapqa alıp 5A110902 -«Psixologiya» -qa`nigeligi boyınsha magistr akademiyalıq da`rejesin alıwg`a ılayıq dep esaplayman.

Ra`smiy opponent:

p.i.k.,dotsent A.Bekimbetova.

No`kis qalası., 2013jil